

**СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ
РЕІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДІ В УМОВАХ
ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СОЦІУМУ**

Монографія

Київ

2023

УДК 159.923.2 - 055.2 (043.3)
ББК 88.5
С 74

Рекомендовано Вченою радою
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля,
протокол № 7 від 27 лютого 2023 р.

Рецензенти:

Шевяков О.В. – доктор психологічних наук, професор

Гейко Є.В. – доктор психологічних наук, професор

С 74 Соціально-психологічні основи реінтеграції молоді в умовах трансформаційного соціуму: монографія / О.О. Блискун, Н.Є. Завацька, М.В. Тоба, Т.В. Комар, О.О. Лукашов / за наук. ред. О.О. Блискун, Н.Є. Завацької. К.: ПВТП «LAT&K», 2023. 295 с.
ISBN 978-617-7699-27-8

У монографії визначено концептуальні соціально-психологічні основи дослідження процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму. Виокремлено інтеграційні показники результативності процесу реінтеграції молоді за параметрами її соціально-психологічної спроможності/неспроможності та визначено систему параметрів, критеріїв і рівнів соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму, яка включає когнітивний, емоційно-оцінний, світоглядний, поведінковий компоненти. Виявлено особливості соціального простору і соціальних комунікацій в аспекті проблеми реінтеграції молоді, артикульовані його дискурсивними вимірами. Розкрито змістовно-процесуальні засади побудови і реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму з використанням методичної, ресурсної та організаційної її складових, основу якої склали інтегративно-інваріантні психотехнології розвитку соціально-психологічної спроможності молоді та підвищення її соціального потенціалу. Визначено основні складові ефективної реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму.

Для фахівців з соціальної психології, організаційної, педагогічної психології, здобувачів вищої освіти.

УДК 159.923.2 - 055.2 (043.3)
ББК 88.5

ISBN 978-617-7699-27-8

© Блискун О.О., Завацька Н.Є., Тоба М.В., Комар Т.В., Лукашов О.О., 2023
© СНУ ім. В. Даля, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ РЕІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ	10
1.1. Сучасний соціокультурний контекст процесу реінтеграції молоді: аналіз підходів до вивчення проблеми	10
1.2. Соціальний статус молоді та особливості її психосоціального розвитку в умовах сучасного соціуму	16
1.3. Стереотипні та індивідуальні прояви соціальної аномії в процесі реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму	34
Висновки до розділу	40
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ РЕІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ	44
2.1. Концептуалізація проблеми реінтеграції молоді у соціально-психологічній парадигмі	44
2.2. Психологічні принципи моделювання соціальної поведінки молоді в процесі її реінтеграції	53
2.3. Реінтеграція у соціум обдарованої молоді	60
Висновки до розділу	74
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА ПРОЦЕСУ РЕІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ	78
3.1. Особливості мотиваційних та когнітивних психічних станів молоді в процесі її реінтеграції в умовах сучасного соціуму	78
3.2. Соціальна відповідальність молоді в процесі її реінтеграції у соціум	112
3.3. Чинники успішності процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму у показниках її ідентичності та соціально-психологічної зрілості	141
3.4. Вплив соціального самопочуття та суб'єктивного соціального благо-	

получчя молоді на успішність процесу її реінтеграції у соціум	170
3.5. Проблеми реінтеграції молоді в умовах вимушеної міграції та параметри соціально-психологічної спроможності/неспроможності особистості у цьому процесі	182
Висновки до розділу	201
РОЗДІЛ 4. ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ РЕІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ	208
4.1. Концептуальні засади системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму	208
4.2. Змістовно-процесуальні основи побудови і реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у соціум	220
4.3. Результати формувального етапу дослідження, їх інтерпретація та узагальнення	231
Висновки до розділу	249
ВИСНОВКИ	259
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	265

ВСТУП

В умовах глобальних змін, зумовлених політичними, економічними, воєнними та іншими чинниками, актуальною є концептуальна розробка соціально-психологічних засад, закономірностей і специфіки процесу реінтеграції осіб різного віку, у першу чергу, молоді, адже трансформаційний характер суспільних процесів спричиняє коливання соціальної психіки молодшої людини, проявляючись, насамперед, в особистісній дихотомії, як у площині індивідуального існування, так і на громадянському рівні самореалізації, а також досить часто спонукає до дезінтеграційних тенденцій. Мета-факторами у цьому складному процесі є поляризація суспільства за різними модальностями, інтенсивність трудової міграції, як наслідок економічного депривування, збільшення біженців, як наслідок воєнних дій тощо, коли, по суті, йдеться про необхідність набуття реінтеграційного досвіду, включення особистості у різні стани і предметності, що передбачає сформованість внутрішніх психологічних підстав, осмислення актуальної ситуації розвитку, вироблення готовності до змін та визначення перспектив для набуття подальших нових ідентичностей на рівні особистісних ролей, ієрархічних статусів, поведінкових моделей, соціальних норм, культурологічних ідентифікацій тощо (Я. Гошовський).

Констатовано, що феномен реінтеграції має здебільшого політологічні та соціологічні вектори вивчення, натомість соціально-психологічні особливості дослідження цього складного конструкту є вкрай обмеженими. Так, психологія реінтеграції вивчалася переважно у контексті ресоціалізації, як складного і тривалого процесу повернення індивіда до соціуму.

Наголошується, що поняття психології реінтеграції, як проблеми повернення індивіда до соціуму, має тривале минуле, але відносно коротку наукову історію, а власне науково-психологічний аспект проблеми набув особливої актуальності упродовж останніх десятиліть ХХ століття у зарубіжній психологічній науці у зв'язку з кардинальними трансформаційними

процесами, що спричинили спалахи соціетальних психопатологій, загострення глобально-регіональних конфліктів, унаслідок чого відбулося різке збільшення кількості депривованих осіб, які потребували ресоціалізації, реабілітації, ревіталізації та реінтеграції для повноцінного життєіснування (Д. Гошовська, Я. Гошовський, П. Фрейре, Ю. Хабермас та ін.).

В останнє десятиліття з'явилися також публікації, присвячені проблемам вимушених переселенців, зокрема їх соціальній адаптації. Вивчається трудова, інтелектуальна міграція, міграція молодих фахівців. Проводяться дослідження, присвячені питанням прав і політичних уподобань вимушених мігрантів та особливостям реінтеграції мігрантів у соціум. При цьому потребує поглибленої уваги аналіз нової міграційної ситуації, яка склалася внаслідок військово-політичних конфліктів, соціально-економічної кризи, у зв'язку з чим стає необхідною науково-обґрунтована методологія процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму, найважливішими і найбільш ефективними засобами досягнення якого є інноваційні соціально-психологічні технології.

Незважаючи на наявну наукову літературу з різних аспектів реінтеграції, залишаються проблемні питання, які потребують ґрунтовного вивчення, як-то: особливості мотиваційних та когнітивних психічних станів молоді в процесі її реінтеграції у соціум; соціальні механізми інтеріоризації і трансформації цінностей сучасною молоддю в процесі її реінтеграції в умовах сучасного соціуму; чинники ефективності процесу реінтеграції молоді у показниках її ідентичності та соціально-психологічної зрілості; вплив соціального самопочуття та суб'єктивного соціального благополуччя молоді на успішність процесу її реінтеграції у соціум; параметри соціально-психологічної спроможності/неспроможності особистості та її соціального потенціалу у цьому процесі; розробка стратегій і тактик реінтеграції як багатовекторної соціально-психологічної допомоги молоді, зокрема в умовах вимушеної міграції.

Отже, доцільність виконання науково-психологічного дослідження означеної проблеми вбачається у розробці системи цілісного реінтеграційного теоретико-практичного тезаурусу (концептуальний апарат, діагностичний, консультаційний і тренінгово-корекційний рівні забезпечення), що призведе до якісного покращання та інтенсифікації процесу реінтеграції молоді, яка в умовах глобально-регіональних коливань сучасного соціуму, зміщень і загроз зазнає численних матеріальних, психофізичних, інтелектуальних, духовних та інших переживань і амортизацій, психоемоційного вигорання і виснаження, а також істотних бар'єрів для відновлення реінтегрованої життєдіяльності (Я. Гошовський).

Мета дослідження полягає у концептуальному визначенні соціально-психологічних основ реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму; розкритті змістовно-процесуальних засад побудови і реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше: визначено концептуальні соціально-психологічні основи дослідження процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму; розкрито процесуальну і змістовну складові процесу реінтеграції молоді та виокремлено його компоненти (стратегічно-цільовий, змістовний, організаційно-діяльнісний, оціночно-прогностичний); на основі системи принципів системно-інтегративного та генетико-моделюючого підходів виявлено соціально-психологічну специфіку процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму, пов'язану з особливостями мотиваційних та когнітивних психічних станів; соціальними механізмами інтеріоризації і трансформації цінностей; соціальним самопочуттям (когнітивно-оцінною, мотиваційно-ціннісною, емоційно-поведінковою складовими) та суб'єктивним соціальним благополуччям (соціальною помітністю, соціальною дистантністю, емоційним прийняттям, соціальним схваленням, соціальними переконаннями); параметрами ідентичності (за когнітивним, емотивним, конативно-діялісним, цінніс-

но-орієнтаційним компонентами) та соціально-психологічної зрілості (за особистісним, рефлексивним, функціональним компонентами), зокрема в умовах вимушеної міграції; визначено інтеграційні показники результативності процесу реінтеграції молоді за параметрами її соціально-психологічної спроможності/неспроможності; виокремлено систему параметрів, критеріїв і рівнів соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму, яка включає когнітивний, емоційно-оцінний, світоглядний, поведінковий компоненти; виявлено особливості соціального простору і соціальних комунікацій в аспекті проблеми реінтеграції молоді, артикульовані його дискурсивними вимірами; розкрито змістовно-процесуальні засади побудови і реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму з використанням методичної, ресурсної та організаційної її складових, основу якої складала інтегративно-інваріантні психотехнології розвитку соціально-психологічної спроможності молоді та підвищення її соціального потенціалу; визначено основні складові ефективної реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму; поглиблено та уточнено: уявлення про сучасні підходи до вивчення феномену реінтеграції особистості; про соціально-психологічну сутність процесу реінтеграції молоді та його змістовні й структурні особливості в умовах глобальних різновидових загроз і викликів; набули подальшого розвитку: методичне забезпечення вивчення феномену реінтеграції; погляди на зміни у структурі процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму; підходи до соціально-психологічних засобів і технологій забезпечення ефективності процесу реінтеграції, зокрема у молоді в умовах сучасного соціуму.

Теоретичне значення дослідження полягає у концептуальному обґрунтуванні соціально-психологічних основ реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму; поглибленні психологічних знань про феномен реінте-

грації молоді з позицій системно-інтегративного та генетико-моделюючого підходів; у розширенні уявлень про соціально-психологічну специфіку оптимізації процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму; визначенні й обґрунтуванні принципів, методів, прийомів та психотехнологій системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму, наукову основу якої складають, зокрема, теорія соціалізації, когнітивно-поведінковий підхід; підходи в рамках скрипт-теорії; теорія активного соціально-психологічного навчання та ін.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання методичного інструментарію при проведенні системних досліджень феномену реінтеграції особистості; у розробці та реалізації інтегративно-інваріантних психотехнологій системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді, спрямованих на оптимізацію цього процесу в умовах сучасного соціуму. Отримані наукові дані та вироблені на їх основі рекомендації можуть бути використані соціальними психологами, соціальними працівниками, соціологами, фахівцями та практиками, які займаються проблемами реінтеграції особистості в умовах сучасного соціуму. Розроблена система соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді може бути рекомендована для впровадження у закладах освіти, консультаційних Центрах, Центрах соціально-психологічної адаптації, Центрах медико-соціальної та соціально-психологічної допомоги з метою оптимізації процесу реінтеграції особистості в умовах сучасного соціуму. Матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці освітньо-професійних та освітньо-наукових програм з оптимізації процесу реінтеграції особистості у соціум.

Монографія складається зі вступу, 4 розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ РЕІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

1.1. Сучасний соціокультурний контекст процесу реінтеграції молоді: аналіз підходів до вивчення проблеми

Сучасне суспільство перебуває у високоактивній стадії соціальних трансформацій. На формування ідентифікаційних переваг сучасної молоді безпосереднє вплинув феномен масового пошуку ідентичності. Соціальна реінтеграція молоді на основі цінностей інтегрального типу є фактором стабілізації громадських структур і необхідною умовою запобігання кризових станів. У зв'язку з цим актуальність теми визначається необхідністю розкриття ціннісних орієнтацій молоді в її динаміці і мінливості, детермінованою інтеріоризацією цінностей, необхідних для прогнозування процесу розвитку цієї соціальної групи та її реінтеграції в соціум [157; 158].

Розкриваючи соціальні механізми інтеріоризації (як способи присвоєння цінностей) і одночасно трансформації цінностей молоддю, стає можливим дослідити цю соціальну групу у розвитку, визначити роль різних соціальних чинників у конструюванні ментальних основ молодої людини, що особливо важливо у виробленні стратегій трансформації соціальних інститутів, в тому числі освіти. Тому вивчення механізмів взаємодії набуло особливої актуальності в умовах системної трансформації суспільства, сприяючи розширенню можливостей участі молоді в його модернізації і у збереженні його цілісності.

Питання соціальної інтеграції та соціальної самоідентифікації особистості в наявній науковій літературі висвітлені досить фрагментарно і переважно в рамках досліджень, присвячених проблемам ідентичності та соціальної самоідентифікації в цілому. Дослідження, в яких був би представлений саме соціокультурний аспект процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму та самоідентифікації молодого покоління, відсутні, що обумовлює актуальність обраної для аналізу проблематики.

Як відомо, суспільство як соціальна система відповідно до принципу емерджентності функціонує за рахунок визначених системою специфічних властивостей різних верств і груп, що входять до нього. Однією з таких груп є саме молодь, яка має свої особливості щодо участі у конструюванні соціальної реальності. Молодь, як соціальна група, відіграє особливу роль у формуванні або зміні соціального порядку. Включаючись у процес відтворення соціуму, молодь вносить інноваційний потенціал, який може служити основою для розвитку або руйнування соціальних структур. Тому від характеру соціальної активності молоді багато в чому залежить цілісність і стабільність суспільства [13; 199].

Зміни у суспільстві в останні десятиліття вплинули на глибинні підстави соціального порядку, як у сфері економічних і політичних відносин, так і у ціннісній системі суспільства, що розділилася на безліч полярних структур [30].

Між інтеріоризацією цінностей молоддю та реформуванням суспільства існує стійкий взаємозв'язок. Реформування суспільства включає впровадження зразків успішної соціалізації молоді, системи механізмів і засобів передачі соціальних норм, культурно-історичних цінностей новим поколінням. Зміна структуральних властивостей суспільства призвела до формування нової моделі соціалізації молоді, інтеріоризації соціальних правил і цінностей. По-перше, зникають чіткі критерії соціалізованої особистості через розчарування в ідеалах і нестійкість, суперечливість соціальних вимог до особистості. По-друге, умови соціалізації молоді змінилися з при-

йняттям нових законодавчих та інших нормативних актів, що визначають шляхи і засоби участі особистості у соціальних процесах [158].

У період радикальних суспільних змін змінюється формальна, декларована сторона соціалізації: норми, межі, еталони і відхилення. Але незважаючи на нові пріоритети соціалізації особистості, формування її ціннісних структур, відповідні стратегіям реформування суспільства, соціалізація продовжує відтворювати закріплені у культурному досвіді правила, традиції, цінності і життєві орієнтації під впливом інститутів сім'ї та соціального оточення. Все це дозволяє забезпечити спадкоємність самоідентифікації особистості, зберегти ідентичність суспільства. В результаті в сфері інтеріоризації цінностей виникає ситуація, яку характеризують як аксіологічний хаос [207].

Висока динаміка соціальних пріоритетів, стан аномії, плюралізм ціннісних систем, спотворення або заперечення історичного минулого, невизначеність майбутнього, формують особливе уявлення молоді про роль ідеалу у формуванні світогляду і у конструюванні соціальних практик. Мозаїчність, суперечливість ціннісних орієнтацій і установок характеризує сучасний стан молодіжної свідомості.

Визначення життєвих цілей, формування уявлень про сутнісні потреби, конструювання стратегій соціальної участі багато в чому залежить від формування самості в процесі соціалізації, тобто від самоідентифікації, процесу, в якому перетинаються внутрішні чинники розвитку особистості і зовнішній вплив соціальних детермінант через референтні групи і універсальний інформаційний вплив [207].

Суперечливість і висока динаміка ціннісних систем суспільства особливо сильно відтворюється в особистісній системі цінностей молоді людини, в якій утворюється вакуум орієнтацій. У цих умовах цінності перестають бути регулятором продуктивної соціальної активності молоді. Смислоттєві цінності стають абстрактним зразком, недосяжним на практиці, і на їх місце приходять конкретні, прикладні, ситуативні цінності. Став-

лення до цінностей як недосяжних ідеалів слугує виправданням для будь-яких дій або прагнень, що суперечать цим цінностям. В результаті значимість окремих цінностей стає все нижче, а релятивізм системи цінностей зростає.

На відміну від стійких і стабільних періодів суспільного функціонування в період соціокультурних трансформацій і високого ступеня невизначеності зростає роль постійних і універсальних, як індивідуальних, так і групових, стратегій соціальної участі. Тому релятивні, ситуаційні цінності спотворюються, адже самі залежні від змін, що відбуваються і не можуть детермінувати змістовні процеси, обумовлювати вибір універсальних, об'єктивних цілей розвитку. Обмеження ціннісної регуляції призводять до зниження стійкості відтворення інституціональних норм, соціального порядку в цілому. Суперечливість ціннісної системи ускладнює проектування сталого розвитку, прогнозування соціальних процесів, створює перепони на шляху трансформації [26].

Протиріччя у ціннісній системі і невідповідність між собою ієрархічних рівнів цінностей привели не тільки до зменшення значущості цінностей у соціальних процесах, а й посилення потреби у духовному пошуку, спрямованому на визначення стійких життєвих орієнтирів. Особливо гостро ця потреба проявляється саме серед молоді. Актуалізація духовного пошуку є одним з факторів посилення ролі релігії у формуванні світогляду, буттєвих і термінальних цінностей молоді, оскільки віра дозволяє визначити напрямок і засоби розвитку молодої людини відповідно до її сутності, знайти об'єктивні, значущі відповіді на найбільш важливі життєві питання про сенс життя і потреби, про необхідні для єдиного соціокультурного поля моральні цінності, про способи реалізації свободи і відповідальності, про значимість взаємодії з різними соціальними інститутами і організаціями. Іншими словами, віра дозволяє відновити порушену структуру цінностей, подолати їх релятивізм через виявлення абсолютних цінностей і приведення у відповідність їм інших ієрархічних рівнів системи цінностей

особистості. Перевага традиційних релігій визначається тим, що вона історично сформувала ціннісну підставу інтеграції, сприяла формуванню у світогляді принципів соціальної участі та конструктивного, спільного соціального конструювання. В результаті знімаються протиріччя егоїстичних інтересів і суспільно значущих цілей соціальної участі через побудову гармонійно структурованої системи цінностей, в якій значимість включення у соціальні практики визначається загальним змістом як індивідуального, так і соціального розвитку [29].

Однак у сучасному суспільстві зберігаються бар'єри інтеріоризації духовних цінностей, що є суттєвою причиною низької продуктивної соціальної активності молоді. До таких перешкод належать суперечливість впливу інститутів соціалізації, її нестійкість; невідповідність культурно-ціннісних і нормативних механізмів соціальної організації і контролю; розширення можливостей особистісного самовизначення, але розмитість критеріїв самоідентифікації і групових ідентифікацій, що ставить особистість в залежність від стереотипів загальноприйнятої думки про потреби, спосіб життя і інтереси; плюралізм оцінок історичного минулого і стратегій розвитку суспільства; нерівність можливостей соціальної участі, яка суперечить декларованим принципам демократичного суспільства; десакралізація; переважання спрощеного образно-експресивного, а не раціонального сприйняття інформації, політичне відчуження і маргіналізм, викликані невідповідністю цілей і механізмів соціально-політичної участі, усвідомленням слабкої кореляція професійної активності тощо. Наслідком цих протиріч є протиріччя інтеріоризованих особистісних і кристалізованих в соціальних відносинах цінностей, які проявляються в обмеженні усвідомлення молодою людиною своєї ролі і можливостей у конструюванні соціальної реальності. Це вимагає розробки нових методів дослідження особистісних цінностей, характеру їх інтеріоризації, особливо в процесі реінтеграції молоді [29].

Таким чином, цінності та ціннісні орієнтації, що структуруються у свідомості молодого людини в процесі її становлення, на стадії адаптації та самоідентифікації й сприяють формуванню стійких зв'язків з соціальним середовищем, є умовою зростання суб'єктності індивіда у відтворенні інституційних норм.

Емпіричні дані підтверджують, що близько половини молодих людей вважають за можливе змінити свої ідеали при неможливості їх реалізації. Втрачається роль ідеалу як імперативу соціальної рефлексії і дій, що забезпечують синхронізацію особистісних і соціальних цінностей.

Показано, що конструювання соціальної реальності молоддю відрізняється суб'єктивністю, інноваційністю і рефлексивністю. Соціальні зміни на біографічному рівні і кожна нова соціальна дія вимагають співвіднесення з індивідуальною системою цінностей, яка визначає уявлення про значущість і формування соціальної установки. Тому цілеспрямоване включення молоді у процес відтворення соціальних норм, як суб'єкта соціальних відносин, вимагає співвіднесення сформованих умов і порядку з інтеріоризованими ідеалами, які перебувають на вершині індивідуальної системи цінностей і надають їй загальнозначущий, інтегративний характер (О. Блинова, В. Бочелюк, Л. Боярин, С. Гарькавець, А. Коваленко, Л. Найдьонова, І. Попович, М. Тоба та ін.). В результаті відбувається спряженість індивідуальних смислів соціальної участі з загальноприйнятими, культурно обґрунтованими. При цьому функціонування ідеалу в цій ролі можливе за умови, коли він сприймається як об'єктивно значущий, незмінний і абсолютний; посилюється потреба у набутті змістовних ідеалів, які дозволяють як знизити невизначеність у виборі життєвих стратегій, так і інтегрувати на індивідуальному рівні всі ціннісні орієнтації. Наголошується, що у сучасному суспільстві дана тенденція посилюється (О. Кононенко, Г. Побокіна, В. Турбан та ін.).

Отже, розкрито сучасний соціокультурний контекст процесу реінтеграції молоді. Показано, що сучасний соціокультурний контекст реінтеграції

ційних процесів детермінований низкою специфічних рис, серед яких найбільш значущими є реорганізація політичних і економічних структур, ускладнення соціально-стратифікаційної системи суспільства, розширення соціальної взаємодії, наростання інформаційних потоків, культурне різноманіття, а також глибока модифікація нормативно-ціннісної системи і моделей соціальної, економічної, політичної поведінки (А. Борисюк, В. Васютинський, І. Ващенко, Н. Завацька, Л. Карамушка та ін.). Ці та інші чинники обумовлюють нестабільність соціокультурного середовища, до якого сучасна молодь змушена адаптуватися і в яке має реінтегруватися.

1.2. Соціальний статус молоді та особливості її психосоціального розвитку в умовах сучасного соціуму

У психології дослідженню загальних проблем молоді приділяється достатня увага. Показано, що проблеми молоді мають глобальний, загальнолюдський характер і досліджуються багатьма науками: філософією, історією, політологією, психологією, педагогікою, що природним чином привело до різноманіття підходів у дослідженнях, точок зору на поняття «молодь», особливо в питаннях вікових меж.

Сучасна молодь дедалі більше репрезентує себе як особлива соціальна група суспільства, зі своєю молодіжною культурою, що значною мірою формується під впливом Інтернет-мережі, а з іншого – страждає від більшості нерозв'язаних специфічних проблем (самостійності, підготовки до життя й усвідомлених дій, узалежненої поведінки тощо) (Н. Завацька, Л. Златова, О. Кованда, О. Литвиненко, Н. Максимова, С. Піддубняк та ін.), що зростають, зокрема, в умовах вимушеної міграції. У ряді випадків невирішеність цих проблем призводить до деформації психіки, появи нових видів девіантної поведінки тощо та необхідності забезпечення процесу реінтеграції молоді.

Як соціально-демографічна група молодь представлена постійно відновлюваною сукупністю індивідів, які перебувають на особливій стадії життєвого циклу – завершальному етапі свого становлення як суб'єкта суспільного відтворення. Тому виділення вікових меж і соціально-психологічних особливостей молоді є лише першою сходинкою її наукового аналізу. Основне завдання полягає у системному вивченні місця молодого покоління у суспільній структурі, а також ролі і значення молоді у системі суспільних відносин, які багато в чому залежать від її соціального статусу [231]. Саме соціальний статус у сукупності з єдністю різноманітності цінностей і предметно-символічного світу, що їх відображує, об'єднують молодих людей у номінальну соціальну групу, яка зберігає свою стійкість [189].

Розкрито сучасні особливості соціального статусу молоді, як соціальної позиції у суспільстві, що визначається її соціальними ролями і виконуваними функціями [157; 158].

Виявлено, що наявність у молоді соціального статусу обумовлена такими факторами: молодь – це частина суспільства, продукт його розвитку і засіб відтворення; молодь – явище конкретно-історичне, вона виступає продуктом історії і культури, рушійною силою і необхідною умовою змін; молодь, як соціально-демографічна група, перебуває у положенні залежності, не маючи повної самостійності у прийнятті рішень; основними завданнями молоді є завдання професійного, сімейного, морально-етичного життєвого самовизначення [87; 164; 182; 184; 185; 229 та ін.].

Соціальний статус молоді специфічний, для нього характерні невідзначеність, пов'язана з проміжним положенням молодості між етапами дитинства і дорослості; припис, пов'язаний з конструюванням молоддю соціальної реальності в аспекті формування позиції молодих людей.

У соціальному статусі молодих людей домінує не придбана, а запропонована його складова; динамічність і перспективність, пов'язані, поперше, з її інтенсивною вертикальною соціальною мобільністю, що має

переважно висхідну спрямованість і, по-друге, з завершенням присвоєння молодими людьми соціальної суб'єктності і можливістю придбання різних значущих для соціального статусу ознак; соціальна нерівність, пов'язана з обмеженням прав молодих людей до настання повноліття [182].

Специфіка соціального статусу молоді пов'язана: по-перше, з особливостями суспільного устрою і функціонування суспільства; по-друге, з тими відносинами і формами, які детермінують молодь як соціальну групу; по-третє, з конкретним змістом особистісної та предметної сторін буття кожної молодої людини.

Соціальний статус молоді визначає її суб'єктно-об'єктні характеристики. З одного боку, молодь – це об'єкт предметно-практичної і пізнавальної діяльності суспільства, держави, соціальних класів, партій і організацій. Основним завданням молоді, як соціального об'єкта, є засвоєння накопиченого суспільством соціального досвіду [231].

У традиційно стабільному суспільстві, в умовах сильної держави, молоде покоління надзвичайно цінується як соціальний об'єкт, оскільки суспільство і держава, у відповідності зі своїми цілями, за допомогою відповідних соціальних інститутів (перш за все системи освіти) відтворює молоде покоління.

З іншого боку, молодь – це суб'єкт предметно-практичної діяльності. Основним завданням молоді в якості соціального суб'єкта є реалізація на практиці засвоєного раніше соціального досвіду.

Цінність молодого покоління як соціального суб'єкта зростає у ті періоди розвитку суспільства і держави, коли затребуваними стають соціокультурні якості і властивості, пов'язані з поняттям «молодість». До соціальної цінності молоді слід дотримуватися почуття міри. Молодь не можна недооцінювати, але і не можна переоцінювати, адже кожна молода людина – є, перш за все, носієм якостей, властивостей і цінностей, які в ній приховані, але ці якості і властивості можуть так і не розвинутися, не виявитися [164].

Соціальний статус молоді взаємопов'язаний зі специфічними функціями, покладеними на представників молодого покоління: відтворювальна (відтворення всіх видів матеріальних і духовних ресурсів суспільства); трансляційна (передача наступним поколінням накопичених знань, умінь, навичок); інноваційна (оновлення елементів суспільної структури) [36].

Формування соціального статусу молоді здійснюється в ході її соціального розвитку. Соціальний розвиток молоді – це об'єктивний і регульований суспільством процес незворотних соціальних змін молодого покоління в ході його становлення як суб'єкта суспільного виробництва і суспільного життя, що відображає основні цілі і прогрес (регрес) даного суспільства.

Зазначений процес іманентно пов'язаний з ризиком, не обходиться без спроб і помилок у виборі життєвого шляху, способів самореалізації молоді людини [157].

У загальному вигляді психосоціальний розвиток молоді являє собою якісні і кількісні зміни її соціальних характеристик. Підкреслюється, що змістовно психосоціальний розвиток молоді полягає у придбанні і зміні власного соціального статусу і формування громадянської ідентичності у процесі досягнення соціальної зрілості і соціальної суб'єктності (транзиції) (Ю. Борець, А. Борисюк та ін.). При цьому багатоваріантний характер транзиції не виключає її закономірності і незворотності (спрямованості) [157; 158; 221; 231 та ін.].

В емпіричному плані психосоціальний розвиток молоді можна представити як поетапний, відповідний віковим ступеням процес зміни соціального становища і детермінованих ним сутнісних сил молоді (потенційних, мотиваційних), що відбивається у специфічних формах її соціальної діяльності. Причому він передбачає як відтворення у молодому поколінні соціальної структури суспільства, так і процес модернізації існуючих суспільних відносин, коли кожне нове покоління, з одного боку, продовжує

успадковану діяльність, а з іншого – видозмінює старі умови за допомогою абсолютно зміненої діяльності.

Перераховані прояви соціальних якостей молоді, переходячи у процесі розвитку одна в іншу, взаємодоповнюються як зовнішні і внутрішні, обумовлюючи її соціальну сутність, яка реалізується за допомогою діяльності. Якщо передумовою психосоціального розвитку молодого покоління виступає необхідність досягнення його представниками соціального статусу і реалізація відповідних функцій, то джерелом психосоціального розвитку є протиріччя між участю молоді у матеріальному і духовному відтворенні [231].

Ці протиріччя викликане: по-перше, різним характером діяльності, що лежить в основі кожної з форм суспільного виробництва, а отже, відмінностями у природі і спрямованості соціальних зв'язків, опосередкованих цією діяльністю; по-друге, різним способом привласнення суб'єктом результатів цієї діяльності; по-третє, різним ставленням до кожної з форм суспільного виробництва з боку суспільства на різних етапах його розвитку [157; 221].

У процесі психосоціального розвитку молодь залучається до системи громадських відносин. Відносини між молоддю та суспільством двоїсті: з одного боку, суспільство соціалізує молодь, формуючи людський потенціал майбутнього; з іншого – молоде покоління, як суб'єкт суспільного відтворення, активно впливає на розвиток соціуму. Включаючись у соціальні відносини, молодь видозмінює їх і під впливом перетворених умов удосконалюється сама. Зворотний вплив умов і відносин на соціальну діяльність і активність молоді відбувається опосередковано через її свідомість, у формі певної структури потреб, інтересів і цінностей. Історично склалося і проявляється чотири типи взаємин молоді та суспільства: авторитарний, демократичний, змішаний, нейтральний [66].

Авторитарний тип відносин характеризується жорстким патерналізмом і опікою молодого покоління з боку суспільства і держави. За допомо-

гою жорстко регламентованої діяльності системи соціальних інститутів і політичних організацій стосовно молоді визначають місце, роль, права і обов'язки молодого покоління у суспільному відтворенні, у соціальному житті. Значна частина такого роду правил викладені у законах і підзаконних актах, що регламентують життя молодого покоління. Для авторитарного типу відносин характерний соціальний контроль практично над усіма сферами життєдіяльності молоді. Як правило, не допускається свобода творчості, і волевиявлення поза запропонованих державою правил, сама ж творча активність молодого покоління підмінюється адаптацією і пристосуванням молодих людей до ситуації, що склалася. Освіта, виховання і соціалізація молодих людей мають яскраво виражений ідейно-політичний і трудовий аспекти, і цілеспрямовано здійснюються під контролем. У даних умовах обмежені свободи вибору ідеології, життєвого шляху, професії і місця проживання. Іншій культурі, ідеології, поглядам, цінностям або стилю поведінки, прийнятим у зовнішньому світі, ставиться заслін [231].

При авторитарному типі відносин молодіжна політика, як самостійний вид державної політики, відсутня. Окремі питання вирішуються на рівні виробничих структур. Соціальний захист молоді та допомога відсутні або зводяться до виплати разових грошових допомог. Проблеми молодого покоління, як правило, вирішує сім'я. Соціально-психологічні особливості різних категорій молодого покоління не враховуються владними структурами та соціальними інститутами, що здійснюють виховання, освіту, соціалізацію. Наукові дослідження молодого покоління практично не ведуться. Лідери громадських організацій призначаються зверху, а їх діяльність регламентована інструкціями [36].

Важливу роль в оцінці тенденцій психосоціального розвитку молоді відіграють критерії та показники. За їх допомогою не тільки фіксується стан розвитку, але і здійснюється управління соціальними процесами. При цьому показники розвитку мають відображати його рівень (темпи), а кри-

терії – спрямованість соціальних змін, що відбуваються, і відповідати вимогам незворотності суспільного прогресу в цілому.

Наразі сформульовані основні підходи до розробки критеріїв оцінки ефективності психосоціального розвитку молоді. У світлі особливостей нинішнього періоду вони можуть розглядатися, скоріше, як принципові і, разом з тим, гіпотетичні вимоги досягнення необхідного консенсусу між суспільством і молоддю щодо її розвитку.

До них належать: баланс інтересів, що забезпечує суспільну злагоду різних груп населення, в тому числі молоді у процесі модернізації суспільства; можливості, що надаються суспільством для вільного вибору чи іншого укладу у багатокладній економіці; умови, створювані суспільством для здійснення особистої свободи і прояву власної індивідуальності; соціальні гарантії, надані суспільством молоді для компенсації обумовленої віком соціальної нерівності; громадська турбота про своє майбутнє (ресурси, здоров'я, інтелектуальний потенціал, екологія, навколишнє середовище та ін.); рівень усвідомлення молоддю громадських стандартів і вимог майбутнього; етичні норми відносин у молодіжному середовищі та у суспільстві, відповідні Всесвітній декларації прав людини; ступінь сформованості історичної свідомості як міри між минулим і майбутнім.

Вищенаведені підходи до вивчення молоді, по-перше, створюють передумови для цілісного її вивчення у всьому різноманітті громадських зв'язків і проявів; її найважливіші сутнісні характеристики розглядаються з точки зору ролі і місця у системі відтворення і оновлення суспільства. По-друге, предметом дослідження стає найбільш значна частина соціальних проблем, яка виникає з протиріч взаємодії «молодь – суспільство», а тому має принципове значення для пошуку шляхів виходу з кризи. По-третє, з'являється можливість для більш поглибленого дослідження механізму соціального відтворення, ролі і місця молодого покоління у цьому процесі. По-четверте, системне дослідження психосоціального розвитку молоді у межах єдиної концептуальної моделі і за порівняльною методи-

кою дозволяє здійснити порівняльний історичний аналіз як внутрішньопоколінних, так і міжпоколінних змін, а, отже, обґрунтувати напрями коригування, зокрема в процесі реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму.

Таким чином, розкрито сучасні особливості соціального статусу молоді та її психосоціального розвитку.

Наголошується, що у соціальному статусі молоді домінують динамічність і перспективність, пов'язані з її інтенсивною вертикальною соціальною мобільністю, яка має переважно висхідну спрямованість і з завершенням присвоєння молоддю соціальної суб'єктності й можливістю набуття значущих для соціального статусу ознак; соціальна нерівність, пов'язана з обмеженням прав молодих людей до настання повноліття (Ю. Завацький, О. Лосієвська, Л. Онуфрієва, Л. Пілецька, О. Смирнова та ін.).

З'ясовано, що специфіка соціального статусу молоді взаємопов'язана з особливостями суспільного устрою і функціонування суспільства; з тими відносинами і формами, які детермінують молодь як соціальну групу; з конкретним змістом особистісної та предметної сторін буття молодої людини [10; 147; 189; 195; 196 та ін.]. Наголошується, що соціальний статус молоді визначає її суб'єктно-об'єктні характеристики.

Отже, у загальному вигляді психосоціальний розвиток молоді являє собою якісні і кількісні зміни соціальних характеристик молодого покоління. Підкреслюється, що змістовно психосоціальний розвиток молоді полягає у придбанні і зміні молодими людьми власного соціального статусу і формування громадянської ідентичності у процесі досягнення соціальної зрілості і соціальної суб'єктності (транзиції). При цьому багатоваріантний характер транзиції не виключає її закономірності і незворотності (спрямованості).

Вивчення питань соціального статусу молоді та особливостей її психосоціального розвитку потребувало з'ясування специфіки процесу формування світогляду сучасної молоді, основою якого є соціальні цінності; вивчення соціально-психологічні чинників, що впливають на формування

ціннісних орієнтацій; вирішення протиріччя між суспільною потребою в освіченій, вихованій, культурній молоді і реальним погіршенням її загального стану; розуміння категорії «проблемна молодь»; аналізу рейтингу значущих соціально-психологічних проблем молоді в процесі її реінтеграції в умовах сучасного соціуму.

Слід зазначити, що сучасна епоха прогресивних інформаційних технологій вимагає від молоді більше активності, прискореного темпу життя, креативності та високої адаптивності. Для досягнення своїх цілей молодим людям доводиться багато від чого відмовлятися, віддаючи більше сил та енергії зусиллям, спрямованим на досягнення життєвої мети [26].

Зміни у суспільстві певним чином відображаються у свідомості молоді, зумовлюючи зміни в системі їх ціннісних орієнтацій [28]. Значній частині молоді притаманна проблемна поведінка, яка заважає їй самоздійсненню та адекватному включенню у суспільне життя.

Певною методологічною проблемою є соціально-психологічне визначення категорії «проблемна молодь» та її окремих видів, дослідження її характерних особливостей та ступеня проблемності з метою розробки ефективних засобів корекції та профілактики проблемної поведінки. При цьому проблемною слід вважати молодь, яка порушує загально визнані соціальні норми поведінки [3].

Ядро проблемної молоді в аспекті дотримання соціальних норм поведінки у суспільстві становлять молоді люди, уражені серйозними негативними явищами, такими як криміногенна поведінка, ураження наркоманією, алкоголізмом тощо [104].

Саме соціально-економічні, політичні, культурні зміни в різних сферах українського суспільства зумовили виникнення специфічної соціальної реальності, яка характеризується явищами матеріального та соціального розшарування сімей, соціального сирітства, насильства, уживання алкоголю та інших наркотичних речовин значною кількістю членів суспільства, серед яких вагому частку займають молоді люди.

Сучасні соціально-економічні процеси та умови конкуренції вимагають від молодого людини вміння пристосовуватися до нових реалій та досягати успіху як у професійній діяльності, так і у повсякденні. Здатність ставити перед собою реальні цілі, мобілізувати свої сили і можливості для їхнього досягнення та здобуття успіху стає неодмінною складовою життєдіяльності молоді в сучасному соціумі [3; 100].

Зміна ціннісних орієнтацій є досить болісним процесом, знання його закономірностей може сприяти виявленню особливостей впливу на молоду особистість суспільних інститутів з метою послаблення її емоційних стресів та запобігання можливій соціальній напруженості, зокрема в період реінтеграції

Чинники, які опосередковують вплив соціального середовища на формування і трансформацію ціннісних орієнтацій молоді, досить різноманітні. Це – соціально-психологічний клімат у групі, до якої належить молода людина; родинне оточення з його традиціями; релігійні переконання та комплекс інших умов, що впливають на особистість тощо [86].

Як відомо, сформувавши свою ціннісну картину світу, людина зберігає її незмінною впродовж усього життя. Вона формується переважно на етапі соціалізації індивіда, що передуює періоду зрілості [3].

У сучасній психології категорія «цінності» вважається однією з найзмістовніших та найскладніших, оскільки вона є одночасно як мотиваційним, так і когнітивним утворенням. Цінності організують пізнання і мотивують поведінку та діяльність особистості [10]. Відтак вони перебувають у взаємозв'язку з якостями особистості, які формуються і втілюються у поведінці та діяльності.

У психологічній літературі проблема ціннісних орієнтацій особистості ґрунтовно розглядається, зокрема у дослідженнях [6; 7; 193; 194]. У гуманістичній психології проблемі ціннісних орієнтацій присвячені праці А. Маслоу, К. Роджерса, В. Франкла, які відображають мотиваційно-потребнісні аспекти ціннісних орієнтацій.

Ціннісні орієнтації – це важливі елементи структури особистості. Вони реалізуються у спрямованості інтересів і потреб особистості на певну ієрархію життєвих цінностей, у схильності надавати перевагу одним цінностям і заперечувати інші. У спілкуванні та взаємодії орієнтації тісно пов'язані з пізнавальними та вольовими особливостями комунікативного процесу, де утворюють змістовий аспект спрямованості особистості і виражають її готовність, внутрішню основу ставлення до дійсності [103].

Основою формування світогляду сучасної молоді є соціальні цінності – узагальнені уявлення про мету і норми поведінки. Ціннісні орієнтації молоді формуються у процесі соціалізації під час засвоєння нових знань та соціально-психологічного досвіду і виявляються у цілях, інтересах, переконаннях, спілкуванні і діяльності особистості. Реалізуються вони у процесі життєдіяльності та підтверджуються або відкидаються життєвим досвідом. На основі індивідуального досвіду, що є адекватною чи неадекватною умовою соціального середовища, конкретні ціннісні орієнтації або набувають особистісного смислу, або витісняються як такі, що не забезпечують успішного функціонування особистості в соціумі [118].

Наразі соціально-психологічні проблеми є глобальними. Ці питання можна розглядати окремо у кожній проблемі – у психологічній, у соціальній є свій фундамент, який міцно закріпився за сучасною молоддю. Серед проблем, що поглинають молодь, вагомою є проблема соціальної незахищеності. Молодь має турбуватися про своє майбутнє – жити самостійно, згуртовано, обмірковано [119].

Система цінностей людини змінюється лише у кризові періоди. Це стосується здебільшого структури цінностей і відображає зміни пріоритетів, внаслідок чого одні цінності стають більш значущими, інші – поступаються їм місцем. У суспільстві, що трансформується, ця система не спрацьовує, оскільки суттєві зрушення у суспільній системі цінностей породжують для молоді нагальну потребу сприйняти нові орієнтири, перебудувати особистісну систему цінностей. При цьому у масовій свідомості відбувається

заміна монолітної системи цінностей на плюралістичну, коли різні категорії осіб вибудовують свою ціннісну ієрархію на різних базових позиціях. Це безпосередньо стосується молоді, яка намагається досягти взаєморозуміння у відносинах, керуючись, зокрема, принципами терпимості [28].

Щоб розглядати ціннісні орієнтації молоді в період реінтеграції, необхідно чітко уявляти, чим вона відрізняється від інших суспільних груп. Саме тому існує потреба в аналізі індивідуально-особистісних особливостей, властивих молодому віку, і закономірностей засвоєння норм, цінностей, установок, властивих суспільству, різним організованим і неорганізованим групам, що впливають на особистість молодої людини.

На основі зазначених вище та інших особливостей молоді будуються і дефініції терміну «молодь».

Іншу важливу область аналізу становлять такі проблеми, які є загальними і в той же час або переважно торкаються молоді (проблеми освіти, сім'ї, шлюбу), або знаходять специфічний прояв у молодіжному середовищі (особливості виховання молоді, ефективність його різних форм, засобів і методів, розвиток соціальної і політичної активності молоді, її роль і місце в структурах влади тощо) [103; 119].

Процес становлення соціальної зрілості молоді, вибір нею життєвого шляху відбувається у всіх основних сферах життєдіяльності особистості, реалізуючись за допомогою навчання і виховання, засвоєння і перетворення досвіду старших поколінь. Основними соціально-психологічними регуляторами цього процесу і одночасно показниками статусу молоді у суспільстві і у структурі історичного процесу розвитку виступають ціннісні орієнтації, соціальні норми і установки. Вони визначають тип свідомості, характер діяльності, специфіку проблем, потреб, інтересів, очікувань молоді, типові зразки поведінки [28].

Молодість – це шлях у майбутнє, який вибирає сама людина. Вибір майбутнього, його планування – характерна риса молодого віку; він не був

би таким привабливим, якби людина наперед знала, що з нею буде завтра, через місяць, через рік.

У психології молодість характеризується як період формування стійкої системи цінностей, становлення самосвідомості і формування соціального статусу особистості. Свідомість молоді людини володіє особливою сприйнятливістю, здатністю переробляти і засвоювати величезний потік інформації. У цей період розвиваються критичність мислення, прагнення дати власну оцінку різним явищам, пошук аргументації, оригінального рішення [193; 194].

Разом із тим, у цьому віці ще зберігаються деякі установки і стереотипи, властиві попередньому віку. Це пов'язано з тим, що період активної ціннісно-творчої діяльності стикається у молоді людини з обмеженим характером практичної, творчої діяльності, неповною включеністю молоді людини у систему суспільних відносин.

Соціальна зрілість є цілісністю усвідомлення і реалізації в діяльності особистості її основних соціальних і психологічних якостей і властивостей. Також потрібно враховувати ставлення особистості до своїх потенційних можливостей. На цьому рівні дослідження можна прослідкувати, коли у людини виникають власні погляди і відносини, які для неї характерні вимоги, оцінки і самооцінки. Ймовірно, багато помилок у вихованні молоді визначаються тим, що існує прагнення вирішувати окремі питання (професійної підготовки, моральної стійкості, вміння дотримуватися законів та ін.), не сформувавши головного: вміння розмірковувати над непростими проблемами сучасного життя і діяти в ньому, орієнтуючись на загальнолюдські цінності і своє власне вдосконалення [10; 103; 119].

У дослідженнях психологів, політологів, соціологів знаходять своє відображення і проблеми, пов'язані з такою соціально-психологічною групою, як студентство.

У більшій частині теоретичних досліджень студентської молоді автори відзначають факт подібності нинішньої динаміки її ціннісних орієнтацій з корінним переломом ціннісних устремлінь студентів.

Аналіз досліджень, проведених протягом останніх років [88; 100; 117; 119; 171; 224 та ін.], показав, що сучасні українські студенти усвідомлюють важливість освіти у житті, хоча й відзначають, що гарна освіта – лише одна з багатьох умов успіху у житті. Деякі з респондентів упевнені, що сучасна освіта – це диплом, який більшою мірою потрібен формально, а ніж реально для життя (9%), «це система, створена суспільством для формування людини за заданими нормами» (10%), «це те, що коштує (у плані витрат) досить дорого, а цінується (у плані доходів) досить дешево (17%)», «це набір наукових понять і моральних положень, які суспільство вимагає засвоїти (32%)». Разом із тим, більшість студентів розуміють значення освіти у сучасному світі, вказують на те, що це процес постійного, індивідуального вдосконалення, у ході якого величезне значення має особиста творчість (59%); сучасна людина має бути знавцем своєї справи і гарним професіоналом (42%). 53% опитаних студентів гуманітарних університетів вказали, що у вищій освіті їх приваблює висока технологія і якість навчання; студенти-респонденти технічних університетів підкреслили, що їх головна мета – отримання базових знань, але для подальшого досягнення успіхів у кар'єрі. При цьому, результати опитування показують (при збереженні в цілому ціннісної орієнтації на отримання вищої освіти) зміну мотивів отримання вищої освіти, інтересів, життєвих стратегій студентської молоді. Серед мотивуючих чинників отримання освіти (стати високоосвіченою, культурною людиною, бути матеріально забезпеченою людиною, мати професію, працювати за кордоном, не служити в армії тощо) пріоритетне місце зайняв мотив «досягнути успіху у житті». Таким чином, сучасний студент стає більш практичним, що проявляється у прагненні за допомогою освіти краще влаштуватися у житті, досягти матеріального благополуччя, високого соціального положення. На посилення прагматичного

мотиву при отриманні освіти вказують багато вчених, підкреслюючи, що основним фактором, який стимулює до отримання вищої освіти, стає матеріальний. Серед матеріальних цінностей, на які вказали студенти, названі квартира, побудована за власним дизайном; декілька автомобілів на родину; заміські будинки; кожний десятий хотів би мати особистий будинок на березі моря, кожний сьомий – за кордоном. На жаль, значне зростання питомої ваги матеріального фактору у ціннісних орієнтаціях все частіше простежується у середовищі студентської молоді. На цей факт з тривогою вказує український дослідник М. Скок. У суспільстві виникає ситуація, коли молодь свою діяльність спрямовує лише на досягнення матеріальних благ. Формується споживацька психологія, домінуючими рисами характеру людей, в тому числі й молоді, стають заздрість, егоїстичність, корисливість, прагматизм. Така ситуація вимагає подальшого наукового аналізу, розробки конкретних рекомендацій з метою удосконалення соціально-психологічної роботи серед молоді, повернення на чільне місце в ієрархію ціннісних орієнтацій особистості загальнозначущих моральних цінностей, що є особливо актуальним в період реінтеграційних процесів в умовах сучасного соціуму.

Загальна оцінка студентами стану системи вищої освіти на сучасному етапі має досить суперечливий характер. 64% студентів впевнені, що у вузах України можна одержати високоякісну освіту, не гіршу, ніж у закладах вищої освіти західних країн. Але, разом із тим, студентська молодь не задоволена тим, що система освіти зберігає в певній мірі адміністративно-командний характер, навчання стандартизоване, що не надає можливості враховувати індивідуальні потреби і можливості студентів (63%). Результати досліджень свідчать, що серед студентської молоді значно падає престиж наукової діяльності. Якщо раніше в шкалі життєвих цінностей навчання вона займала третє місце, то тепер – 24-те. Більше 80% респондентів-студентів українських закладів вищої освіти вважають, що вища школа не сприяє розвитку здібностей молоді, не прилучає до надбань культури. Ра-

зом із тим, відзначається, що падіння інтересу до науки у світогляді студента компенсується позитивним ставленням до релігії, яка мала не значну цінність у світоглядних установках попередніх молодих поколінь.

Отже, ситуація «стабільної нестабільності» характерна для останнього періоду розвитку української держави. Вона, як правило, виявляється у суперечливості, амбівалентності, непередбачуваності свідомості й поведінки молодих людей. З одного боку, вони прагнуть самостійності, незалежності, вважають себе самодостатніми та дорослими, а з іншого – надто часто звертаються по допомогу, бувають безпорадними, пасивними, безініціативними; прагнуть досить радикальних демократичних змін, вимагають визнання їхніх прав та особистої гідності, проте виявляють риси авторитарної свідомості, часто поводяться, як пересічні конформісти чи ретрогради; вони можуть бути самовпевненими та агресивними, амбітними та відчайдушними, але іноді не спроможні подолати сором'язливість та апатію; вони можуть бути готовими на самопожертву і великі справи заради інших, проте найчастіше стають банальними егоїстами та гедоністами; виступають як моральні максималісти, прагнуть зробити світ кращим та шляхетним, разом з тим розмірковують, як запеклі циніки та песимісти; виявляють потребу у конструюванні стратегічних перспектив, однак у повсякденній практиці дотримуються стандартів презентизму чи ноувізму; часто потребують усамітнення, не терплять будь-якого втручання у їхні справи, але водночас не уявляють свого життя без постійного спілкування з друзями, однолітками, спільного проведення часу. Таким чином, саме парадоксальність молодіжної свідомості, суперечливість у сприйнятті зовнішнього світу, складності соціально-професійної, політичної, соціально-культурної адаптації до суспільства, що кардинально змінюється, спричиняє її маргінальне становище, неоднозначність реакції на протилежні вимоги, що висувують до неї представники старого та нового соціального середовища [86; 104; 118; 119].

Слід зазначити також, що наразі процес соціалізації молоді ускладнюється переоцінкою традицій, норм і цінностей. Якщо раніше молодь спиралася на досвід попередніх поколінь, то тепер їй доводиться творити новий соціальний досвід, покладаючись переважно на себе, що значною мірою зумовлює суперечливі тенденції у її свідомості та поведінці.

У студентському середовищі це засвідчують різноманітні моделі самореалізації. Для багатьох студентів основними цінностями є «знайти себе в житті», «бути людиною», «досягти матеріального достатку» тощо.

Таким чином, ціннісні орієнтації молоді органічно пов'язані з її проблемами, виступають в якості головного компонента детермінації поведінки. Ціннісні орієнтації – це елементи мотиваційної структури особистості, на підставі яких відбувається вибір тих чи інших соціальних установок як цілей або мотивів конкретної діяльності. Ціннісні орієнтації особистості формуються під впливом пануючої у суспільстві системи цінностей, яка змінюється з розвитком історії.

Проведений аналіз показав, що події останніх десятиліть вплинули на систему ціннісних орієнтацій суспільства і відповідно на життєві орієнтири молоді, в середовищі якої набувають все більш актуального значення матеріальні цінності (матеріальний добробут, успіх у житті, прагматизм, високий заробіток, престижна робота, закордонні поїздки тощо). На превеликий жаль, втрачають певне значення у житті сучасної студентської молоді деякі духовні орієнтації і цінності. Студенти менше цікавляться політикою, суспільно-політичним життям, далеко не всі люблять читати, відвідувати культурно-мистецькі заклади, займатися спортом, художньою самодіяльністю, мистецтвом, творчістю. Відбувається деформація й етичних ціннісних орієнтацій тощо.

Отже, процеси глобалізації в сучасному світі, з одного боку, призводять до певної уніфікації цінностей, способу життя молоді; з іншого – стимулюють інтерес до власної культури, історії, звичаїв і традицій, актуалізують проблему усвідомлення й збереження національної ідентичності.

Актуальним постає завдання формування особистості, яка має глобальне бачення світових процесів, але, в той же час, є носієм цінностей, які визначають відносини молодої людини з соціумом, з самою собою, з природою.

Показано, що особлива увага в рамках даної проблематики приділяється соціально-демографічній групі молоді, система цінностей якої формується, в тому числі за роки навчання у закладі вищої освіти, й буде системою цінностей цілого покоління молодих спеціалістів, які здійснюватимуть свою діяльність у різних сферах суспільного життя [18; 116; 223; 228; 236]. Підкреслюється специфіка цього вікового періоду і важливість його сензитивності для розвитку цінностей, зокрема в період реінтеграції.

Наголошується, що соціально-психологічні дослідження молоді є достатньо проблемним полем. Для когнітивної сфери сучасної молоді характерні високий рівень розвитку соціальних навичок, зокрема, у межах віртуальної комунікації і соціальних мереж. Молодь комунікабельна і контактна, але часто вважає за краще спілкуватися опосередковано. Афективна сфера розвинена досить сильно: молодь емоційно відкрита і контактна, проте в цілому акцентована на самості, що може бути, як результатом невпевненості у собі і в житті, так і впливом інформаційного середовища. Розвинуте почуття унікальності та неповторності є наслідком збільшення можливостей для самовираження і самопрезентації, однак при цьому кількість і якість осіб, з якими молода людина себе порівнює, зросла в рази, що, в свою чергу, може бути причиною невпевненості у собі [165].

Показано, що цінності студентської молоді як соціальної групи розглядаються як певні ідеали або зразки, що вбирають в себе релевантність явищ дійсності, а об'єднуючись у систему, утворюють ціннісні орієнтації, що зумовлюють регуляцію соціальної активності як на індивідуальному, так й на груповому та суспільному рівнях, і є детермінантою сприйняття ними дійсності, що визначає вибірковість поведінки й характер оціночної діяльності [3; 27; 28]. Розглянуто основні групи ціннісних орієнтацій су-

часної молоді: переважання цінностей професійної сфери; цінностей досягнення особистого успіху; матеріального забезпечення та соціальних контактів; сім'ї; при загальній лабільності ціннісних орієнтацій. Констатовано, що змістовними характеристиками цінностей студентів виступають ієрархічність, складність, відкритість, багатомодальність, дифузність, інерційність та нелінійність [100; 101; 102; 103; 104; 110; 117; 118; 119].

1.3. Стереотипні та індивідуальні прояви соціальної аномії в процесі реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму

У дослідження вчених останніх років часто йдеться про кризу ідентичності різних соціальних категорій, у першу чергу молоді, про виникнення соціальної аномії, втрату колишніх стандартів життя, розгубленість і песимізм [84; 85; 146; 165; 202 та ін.].

Стан економічної, політичної і соціальної нестабільності в суспільстві викликає необхідність пошуку ефективних заходів, спрямованих на підвищення рівня соціальної інтеграції та реінтеграції молоді. Розуміючи під реінтеграцією у загальному смислі об'єднання елементів системи в єдине ціле, соціальна психологія розглядає її як найважливіший елемент механізму стабілізації і розвитку, одну з головних умов особистісного відтворення молодої людини [82; 120; 121; 126; 137; 187 та ін.].

Отже, соціальна реінтеграція молоді – одна з актуальних проблем сучасного суспільства. Поняття соціальної реінтеграції у науці є далеко не новим.

У процесі соціалізації через засвоєння культурних зразків (в них входять мова, традиції, духовні цінності) особистість набуває навичок соціальних ролей і бажання виконувати свої ролі. Чим краще в процесі соціалізації особистість буде підготовлена до рольових дій, тим легше вона буде інтегруватися в соціальну систему. Крім значення об'єднання частин в

ціле або індивідів у групи і суспільство, у поняття інтеграції є й інші значення.

У дослідженні розглядається поняття реінтеграції, яке розуміється як включення молоді в соціальну систему. При цьому процес соціального дорослішання розглядається як процес отримання соціального статусу дорослого. Даний соціальний статус є багатоаспектним. Головним моментом тут є те, що «дорослий» – це символічний конструкт. Отримання даного статусу вимагає від молодого людини виконання певних дій, заняття певною діяльністю. Такі дії сприяють формуванню статусу дорослого. Включення у трудову діяльність, отримання професії розглядаються як основні механізми інтеграції у доросле суспільство. Включаючись в суспільні відносини і ідентифікуючи з ними, молоде покоління інтегрується в суспільство [46].

Відображаючи характер циклічного відтворення системи соціальних відносин, цей процес в соціальному плані постає як зміна молоддю свого місця в соціальній структурі, тобто як певна спрямованість її соціальної мобільності.

Становлення соціальної зрілості молодого покоління, його соціальне дорослішання знаходять відображення у придбанні і зміні власного соціального статусу в ході інтеграції у структуру суспільства, а також в характері ідентифікацій з різними соціальними групами.

Цей процес транзиції, тобто переходу у дорослий стан, в різні періоди наповнювався неоднаковим змістом. Дорослішання є різновидом соціальної мобільності: при зміні статусу з «молодої» людини на «дорослу» відбувається переміщення по соціальних сходах. Проте, у сучасному світі ми часто стикаємося з тим, що молода людина психологічно не готова до прийняття статусу дорослого [158].

Е. Еріксон пов'язує це з кризою ідентичності. Перехід від світу дитинства до світу дорослих є наслідком подолання цієї кризи. Криза ідентичності проявляється в нездатності жити, як раніше, щось робити. Молода

людина відчуває депресію, самотність, апатію. Ця криза з'являється в обох періодах, але по-різному. На процес дорослішання впливають такі процеси, як отримання професії та вищої освіти. Дані процеси відзначаються як шлях від статусу «молодого» до статусу «дорослого».

Наразі важливим є принцип індивідуального планування власного життя самою людиною. Кожна людина обирає свою соціальну ідентичність, бере на себе відповідальність за ризики подібного вибору. Завдання суспільства і держави – допомогти молоді в суспільно прийнятній формі, в рамках громадської ідеології задовольняти власні потреби та інтереси. Для кожної людини, в тому числі і для молоді, особисті принципи, бажання і цілі важливіше всіх. Однак такі цінності, як освіта, сім'я, традиційно займають високі позиції у рангу цінностей молоді [66].

Як зазначалося вище, затребуваною у молоді є освіта. За даними дослідження, значна частина опитаних зазначає бажання отримання другої вищої освіти. Також респонденти відзначають необхідність отримання додаткових знань і навичок на курсах і тренінгах. Наразі це швидше за все не бажання, а потреба. Причини цього явища – бажання і прагнення до нового, вищого і більш важливого. Зараз час технологій і розвитку, науки і освіти, час суперництва серед молоді.

Прагнення до майбутнього породжує бажання до суперництва. З одного боку, конкуренція викликає негативну реакцію, але в той же час, конкуренція сприяє досягненню кращих результатів. Наразі для молоді професія, ділова кар'єра і покликання часто речі різні. Високооплачувана робота часто ставиться вище роботи цікавої. Гідна робота – це та, яка забезпечує гідний спосіб життя.

Велику роль відіграє й життєвий успіх. Соціокультурні моделі соціалізації можуть бути різними, залежними від умов, цілей, можливостей, суб'єктивних характеристик соціуму і суб'єктів соціалізації.

У різні періоди історії суспільства в залежності від цілей, можливостей і характеристик соціуму, форми і функції соціалізації змінювалися.

Наразі підхід у розумінні такого значимого феномену, як соціалізація, вимагає не зводити цей процес до одnobічного впливу соціального середовища на особистість.

Виходячи з вищезазначеного, вченими запропоновано критерії успішної соціалізації молоді: соціальна адаптивність, самоорганізація, активність, відповідальність, соціально-економічна автономність, економічна самостійність і прагнення придбати матеріальну незалежність, пов'язану в найближчі роки з вибором професії і початком трудової діяльності. Все це можливо лише в разі інформаційної та соціально-гуманітарної грамотності і компетентності молодої людини [18; 139].

Відповідно часу молодь має іншу форму, характер, цілі і потреби, ніж представники, які жили раніше них. Проблеми молоді тісно пов'язані з проблемами всього суспільства.

Молоді люди часто не мають особистої самостійності в прийнятті рішень, що стосуються їх життя, обмежені волею батьків, родичів, вчителів, законами, традиціями, з якими нерідко бувають не згодні. Молоде покоління поставлено перед необхідністю створювати заново занадто багато, якщо не все. Для вирішення проблеми розриву або її пом'якшення у відносинах поколінь має бути присутня частка взаємності, без якої не може бути позитивних відносин.

Якщо у суспільстві, у діяльності держави робиться ставка на молодь, то цим змінюється не тільки майбутнє, але й сьогодення, оскільки політика починає будуватися з опорою на управління процесами, на випередження подій, відтісняючи політику запізнілих реакцій на те, що вже трапилося.

Важливим кроком у цьому аспекті стали роботи К. Манхейм. Автор вважає, що зміна поколінь – універсальний процес, заснований на біологічному ритмі людського життя, внаслідок якого у культурному процесі з'являються нові учасники, тоді як старі учасники цього процесу поступово зникають; члени будь-якого даного покоління можуть брати участь тільки в хронологічно обмеженому відрізку історичного процесу, і необ-

хідно постійно передавати накопичену культурну спадщину; перехід від покоління до покоління є послідовним процесом.

Концепція Дж. Міда охоплює залежність міжпоколінних відносин від темпів науково-технічного і соціального розвитку, підкреслюючи, що міжпоколінна трансмісія культури включає в себе інформаційний потік не тільки від батьків до дітей, а й назад: молодіжна інтерпретація сучасної ситуації та культурної спадщини впливає на старше покоління. Однак які б нововведення ні пропонувала молодь, вони завжди засновані на досвіді минулих поколінь і, отже, на певній культурній традиції.

Міжпоколінна трансмісія культури, як і будь-який процес розвитку, являє собою єдність переривчастості і безперервності. Співвідношення цих моментів може бути різним. Ще Р. Бенедикт відзначала, що культурна трансмісія і перехід з одного вікового ступеня до іншого по-різному протікають у суспільствах, де процес розвитку більш різноманітний, а ступінь подібності між поколіннями в різних елементах культури не однакова. Покоління може створювати сталу традицію, викликати емоційну причетність у ставленні до життя, розділяти одні й ті ж переживання, інтереси, цілі, цінності і навіть смаки і переваги.

Як показав проведений аналіз, факторами, що визначають спрямованість реінтеграційних процесів і їх стійкість, яка дозволяє підвищити ефективність реінтеграції як способу реалізації конфліктів між молоддю та суспільством є: розширення форм соціального самовизначення молоді, ініціативних самодіяльних молодіжних рухів і об'єднань, створення правових бар'єрів на шляху їх бюрократизації та комерціалізації; подолання перешкод, які чиняться молоді, як залишками старої адміністративно-командної системи, так і новими її формами; заходи по скороченню і запобіганню молодіжного безробіття, що стає однією з головних перешкод для інтеграції молоді у сферу праці; необхідність докорінної реформи існуючої системи професійної освіти і підготовка кадрів відповідно до сучасних структур виробництва.

Перераховані особливості соціальної реінтеграції в умовах сучасного соціуму, основні тенденції та фактори реінтеграційних процесів в молодіжному середовищі необхідно враховувати при подальшій розробці нових концептуальних підходів до вдосконаленні форм і методів соціально-психологічного забезпечення цього процесу в умовах сучасного соціуму.

Слід наголосити що, в умовах нестабільного суспільства реінтеграція молоді має бути більш гнучкою, здатною негайно реагувати на зміни, що відбуваються, і суперечності, які виникають. Потребує посилення координація діяльності інститутів соціалізації, як у напрямку вироблення єдиної стратегії молодіжної політики, так і оперативного вирішення практичних завдань щодо її реалізації. Інституційні форми реінтеграції молоді необхідно максимально погоджувати з самодіяльними, специфічно молодіжними формами. Важливо привернути увагу засобів масової інформації до необхідності формування у суспільній свідомості нового ставлення до молодого покоління, заснованого на відмові від патерналістського початку; важливим є й утвердження принципів солідарної міжпоколінної взаємодії на всіх рівнях.

Систематизацію емпірично виявлених ідентифікаційних форм особистості доцільно здійснити у вигляді типології на основі змістовних критеріїв (ступеня сформованості соціальної ідентичності в Я-концепції і в Ми-концепції особистості).

Для успішного розвитку трансформаційних процесів у суспільстві необхідно оптимальне поєднання різноманітних соціогрупових ідентичностей як звичних традиційних, так і внесених «на хвилі» модернізації. Можна прогнозувати, що цілеспрямоване реформування соціальних умов міжгрупової взаємодії сприятиме зростанню загально-національної консолідації за допомогою таких механізмів: ослаблення негативної самоідентифікації, поширення та легітимація в повсякденній свідомості нових загально-національних, державно-цивільних макроідентичностей, підтримання балансу між загально-національною та регіональною ідентичностями.

Отже, розкрито стереотипні та індивідуальні прояви соціальної аномії в процесі реінтеграції молоді. Показано, що відображаючи характер циклічного відтворення системи соціальних відносин, цей процес у соціальному аспекті постає як зміна молоддю свого місця в соціальній структурі, тобто як певна спрямованість її соціальної мобільності [152; 157; 158; 164 та ін.]. Зазначається, що становлення соціальної зрілості молодого покоління, його соціальне дорослішання знаходять відображення у придбанні і зміні власного соціального статусу в ході реінтеграції у структуру суспільства, а також в характері ідентифікації з різними соціальними групами.

Висновки до розділу

Констатовано, що сучасний соціокультурний контекст реінтеграційних процесів детермінований низкою специфічних рис, серед яких найбільш значущими є реорганізація політичних і економічних структур, ускладнення соціально-стратифікаційної системи суспільства, розширення соціальної взаємодії, наростання інформаційних потоків, культурне різноманіття, а також глибока модифікація нормативно-ціннісної системи і моделей соціальної, економічної, політичної поведінки (А. Борисюк, В. Васютинський, І. Ващенко, Н. Завацька, Л. Карамушка та ін.). Ці та інші чинники обумовлюють нестабільність соціокультурного середовища, до якого сучасна молодь змушена адаптуватися і в яке має реінтегруватися.

Показано, що конструювання соціальної реальності молоддю відрізняється суб'єктивністю, інноваційністю і рефлексивністю. Соціальні зміни на біографічному рівні і кожна нова соціальна дія вимагають співвіднесення з індивідуальною системою її цінностей, яка визначає уявлення про значущість і формування соціальної установки. Тому цілеспрямоване включення молоді у процес відтворення соціальних норм, як суб'єкта соціальних відносин, вимагає можливості співвіднесення сформованих умов і порядку з інтеріоризованими ідеалами, які перебувають на вершині індивідуальної

системи цінностей і надають їй загальнозначущий, інтегративний характер (О. Блинова, В. Бочелюк, Л. Боярин, С. Гарькавець, А. Коваленко, Л. Найдьонова, І. Попович, М. Тоба та ін.). В результаті відбувається спряженість індивідуальних смислів соціальної участі з загальноприйнятими, культурно обґрунтованими. При цьому функціонування ідеалу в цій ролі можливе за умови, коли він сприймається як об'єктивно значущий, незмінний і абсолютний; посилюється потреба у набутті змістовних ідеалів, які дозволяють як знизити невизначеність у виборі життєвих стратегій, так і інтегрувати на індивідуальному рівні всі ціннісні орієнтації. Наголошується, що у сучасному суспільстві дана тенденція посилюється (О. Кононенко, Г. Побокіна, В. Турбан та ін.).

Розкрито сучасні особливості соціального статусу молоді, як соціальної позиції у суспільстві, що визначається її соціальними ролями і виконуваними функціями. Виявлено, що наявність у молоді соціального статусу обумовлена такими факторами: молодь – це частина суспільства, продукт його розвитку і засіб відтворення; молодь – явище конкретно-історичне, вона виступає продуктом історії і культури, рушійною силою і необхідною умовою змін; молодь, як соціально-демографічна група, перебуває у положенні залежності, не маючи повної самостійності у прийнятті рішень; основними завданнями молоді є завдання професійного, сімейного, морально-етичного життєвого самовизначення (Ю. Бохонкова, І. Бурлакова, З. Ковальчук та ін.).

Показано, що у соціальному статусі молоді домінують динамічність і перспективність, пов'язані з її інтенсивною вертикальною соціальною мобільністю, яка має переважно висхідну спрямованість і з завершенням присвоєння молоддю соціальної суб'єктності й можливістю набуття значущих для соціального статусу ознак; соціальна нерівність, пов'язана з обмеженням прав молодих людей до настання повноліття (Ю. Завацький, О. Лосієвська, Л. Онуфрієва, Л. Пілецька, О. Смирнова та ін.). З'ясовано, що специфіка соціального статусу молоді взаємопов'язана з особливостями

ми суспільного устрою і функціонування суспільства; з тими відносинами і формами, які детермінують молодь як соціальну групу; з конкретним змістом особистісної та предметної сторін буття молодого людини (Л. Андрусів, М. Журба, А. Кононенко, С. Цимбал, О. Шевяков та ін.). Наголошується, що соціальний статус молоді визначає її суб'єктно-об'єктні характеристики.

Встановлено, що психосоціальний розвиток молоді являє собою якісні і кількісні зміни її соціальних характеристик. Підкреслюється, що змістовно психосоціальний розвиток молоді полягає у придбанні і зміні власного соціального статусу і формування громадянської ідентичності у процесі досягнення соціальної зрілості і соціальної суб'єктності (транзиції) (Ю. Борець, А. Борисюк та ін.). При цьому багатоваріантний характер транзиції не виключає її закономірності і незворотності (спрямованості).

Підкреслюється специфіка цього вікового періоду і важливість його сензитивності для розвитку системи цінностей. Наголошується, що цінності молоді, як соціальної групи, розглядаються як певні ідеали або зразки, що вбирають у себе релевантність явищ дійсності, а об'єднуючись у систему, утворюють ціннісні орієнтації, які зумовлюють регуляцію соціальної активності як на індивідуальному, так і на груповому та суспільному рівнях, і є детермінантою сприйняття дійсності, що визначає вибірковість поведінки й характер оціночної діяльності. Розглянуто основні групи ціннісних орієнтацій сучасної молоді: переважання цінностей професійної сфери; цінностей досягнення особистого успіху; матеріального забезпечення та соціальних контактів; сім'ї; при загальній лабільності ціннісних орієнтацій. Констатовано, що змістовними характеристиками цінностей молоді виступають ієрархічність, складність, відкритість, багатомодальність, дифузність, інерційність та нелінійність (І. Ващенко, Л. Волченко, Н. Гарькавець, С. Гарькавець та ін.).

Констатовано, що сучасна молодь дедалі більше репрезентує себе як особлива соціальна група суспільства, зі своєю молодіжною культурою,

що значною мірою формується під впливом Інтернет-мережі, а з іншого – страждає від більшості нерозв’язаних специфічних проблем (самостійності, підготовки до життя й усвідомлених дій, узалежненої поведінки тощо) (Н. Завацька, Л. Златова, О. Кованда, О. Литвиненко, Н. Максимова, С. Піддубняк та ін.), що зростають в умовах вимушеної міграції. У ряді випадків невирішеність цих проблем призводить до деформації психіки, появи нових видів девіантної поведінки тощо та необхідності забезпечення процесу реінтеграції молоді.

Розкрито стереотипні та індивідуальні прояви соціальної аномії в процесі реінтеграції молоді. Показано, що відображаючи характер циклічного відтворення системи соціальних відносин, цей процес у соціальному аспекті постає як зміна молоддю свого місця в соціальній структурі, тобто як певна спрямованість її соціальної мобільності. Зазначається, що становлення соціальної зрілості молодого покоління, його соціальне дорослішання знаходять відображення у придбанні і зміни власного соціального статусу в ході реінтеграції у структуру суспільства, а також в характері ідентифікації з різними соціальними групами.

Систематизація наукових досліджень дозволила підкреслити складність, суперечливість і недостатню концептуальну розробленість сутнісно-змістової характеристики феномену реінтеграції; виділити головні напрями вивчення соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму, зокрема в період вимушеної міграції, в основі яких лежить специфіка завдань дослідження.

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ РЕІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

2.1. Концептуалізація проблеми реінтеграції молоді у соціально-психологічній парадигмі

Аналіз соціально-психологічних методів і технологій роботи в аспекті вирішення проблеми реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму показав, що вони переважно націлені на корекцію і розвиток лише окремих рис характеру (це програми психокорекції агресивності, тривожності, розвитку емпатії тощо), тоді як системний підхід, що спирається на цілісний особистісний розвиток молоді людини, враховує соціальні, статево-вікові та психологічні особливості, не реалізований повною мірою [81; 97; 160; 172].

Зважаючи на зазначене, визначена проблема дослідження, яку складають два ключових протиріччя: між реально низьким і необхідним (мінімальним) рівнем соціально-психологічної готовності молоді до реінтеграції у соціум; між впровадженням фахівцями ефективних соціально-психологічних технологій такої реінтеграції.

Загальна фундаментальна проблема, на вирішення якої спрямовано вектор наукового пошуку, зумовлена нагальною потребою вироблення базових соціально-психологічних засад повномірної і різновекторної реінтеграції людей різного віку, які внаслідок десоціалізаційних трансформаційних тенденцій набувають статусу біженців, маргіналів, заробітчан, соціальних аутсайдерів та потребують соціально-психологічної допомоги. Внаслідок екологічних, політичних, економічних та інших загроз і флуктуацій,

геополітичних переструктурувань, спалахів воєнних конфліктів, відбуваються численні дезінтеграційні процеси як у глобальному, так і регіональному вимірах, тому психологія реінтеграції особистості є вкрай важливою соціальною проблемою [128; 129; 130].

Важливими ракурсами проблеми є реінтеграція неповносправних молодих людей з обмеженими психофізичними можливостями (інклюзія) та реінтеграція осіб, які відбули покарання в пенітенціарних установах (ресоціалізація). Деадаптовані люди різного віку, зокрема молодь, складаючи значний масив суспільства, внаслідок соціальних і особистісних дисфункцій перебувають у стані перманентної ентропії, безнормності, хаотизму, екзистенційного вакууму, а отже нагально потребують надання психологічного супроводу і допомоги задля досягнення успішної реінтеграції (реадаптації, інкультурації, абсорбції тощо) [128; 130; 150].

Соціально-психологічна реінтеграція молоді ще не знайшла належного розвитку. Зокрема, для цих цілей недостатньо використовуються можливості активного соціально-психологічного навчання. Можна констатувати, що соціально-психологічна робота ще не вийшла за межі окремих експериментів і не стала відпрацьованою і науково обґрунтованою системою. Цьому перешкоджають не тільки слабка методична оснащеність діяльності фахівців, а й недостатнє наукове опрацювання підходів до створення технологій відновлення і розвитку життєво важливих умінь і якостей, необхідних для успішної реінтеграції молоді у соціум. Дефіцит ефективних технологій реінтеграції ускладнює профілактичну роботу, спрямовану на ослаблення десоціалізуючих впливів середовища, оскільки обидва завдання (реінтеграція і профілактика) тісно пов'язані [191].

Проблематика психогенези особистості у нормативному та у девіантному річизці самореалізації може бути поліфундаментально вивчена якраз за умови теоретико-емпіричного охоплення найрізноманітніших психологічних особливостей (функцій та дисфункцій) різновікових

вибірок, які перебувають в ускладненій ситуації актуального розвитку через різнотипні обмеження [128; 129; 130; 150; 239]. Повсякчасна загроза системі термінальних цінностей дезінтегрованих і дезадаптованих осіб (наприклад, «депривованих за нестатками», біженців, жертв стихійного лиха), відчуття ними соціальної знехтуваності й особистісної знедоленості можуть призвести до своєрідного «ентропійного вибуху», що потребує нагальних і потужних психологічних студій як на рівні теоретико-методологічних узагальнень і обґрунтувань, так і у площині розгалужених емпіричних (прикладних) досліджень (Я. Гошовський).

Визначний латиноамериканський вчений П. Фрейре зауважує, що прагнення пригнобленої людини змінити свій статус, інтегруватися/реінтегруватися в інші спільноти, приєднання до людей вимагає глибокого переродження, адже ті, хто бореться за це, повинні прийняти нову форму існування, адже вони не можуть більше залишатися на колишніх позиціях. Конс'єнтизація як «зустріч» свідомості з самою собою призводить до утвердження предметного світу і досягнення консенсусу у розумінні цього світу, а також подолання свідомістю своїх обмежень, тобто набуття реінтеграційного досвіду. По суті, йдеться про необхідність включення особистості у різні стани і предметності, яке передбачає сформованість внутрішніх психологічних підстав, насамперед, осмислення актуальної ситуації розвитку, вироблення готовності до змін та накреслення перспектив для набуття подальших нових тотожностей на рівні особистісних ролей, ієрархійних статусів, поведінкових моделей, соціальних норм, культурологічних ідентифікацій, механізмів психозахисту, патернів міжособистісного спілкування тощо [129].

У контексті вивчення феноменології ревіталізації депривованої особистості дослідниками [128; 129; 130] була виокремлена ключова ідея дослідження, яка полягає у виведенні базальних закономірностей і виявленні психологічних особливостей реінтеграції (реадаптації, реструктуризації, рекреації тощо) осіб, які відчувають повсякчасні складнощі, зумовлені кризо-

вим характером трансформацій, що переживаються як індивідуальні горе, психотравма, трагедія та які негативним нівелюючим чином впливають на перебіг їхньої психо- і соціогенези.

Дослідження такого ракурсу дасть змогу на змістово-семантичному і структурно-функціональному рівнях покращити процеси реінтеграції депривованих, маргіналізованих та інших осіб у нуклеарне просоціальне тло життєдіяльності суспільства, тобто допоможе розробити (створити) умови спеціально організованого рецептивного й розвивального соціо-психогенного макро- і мікродовкілля, в яких реінтеграція людей різного віку, зокрема молоді, відбуватиметься успішно і плідно. Необхідною умовою є розробка системи засадничих соціально-психологічних концептів організації рецептивного (приймаючого) середовища для забезпечення психологічно комфортних і стимулюючих реінтеграцію умов для реадптації та інкультурації в нові (або істотно оновлені) умови і правила міжособистісного співіснування, базованих на принципах гуманності, емпатії, спільно організованої розвивальної просоціальної діяльності. Вкрай важливим є розробка стратегій і тактик реінтеграції як багатовекторної соціально-психологічної допомоги, яка повинна бути спрямована, насамперед, на створення таких розвивальних соціальних ніш, у змістово-функціональних параметрах яких різновікові вибірки реінтегрантів могли б віднаходити в собі сили для просоціальної переорієнтації екзистенційних цінностей, оптимальної й позитивної корекції життєвих цілей, зміни моральних настановлень та реконструкції свідомості і самосвідомості. Позитивний реінтеграційний ефект може бути досягнуто через їхнє безпосереднє включення у спеціально організовану спільну високозмістовну діяльність, насичену такими характеристиками, як екзистенційна виживальність і самоактуалізаційна зорієнтованість, адаптивність і конкурентність, цікавість і предметність, творчість і самостійність, гуманність та емпатійність. Важливим завданням є те, щоб в умовах пріоритету соціально поціновуваних спільних дій у предметно-діяльнісному довіллі над вербальними техника-

ми й моральними нотаціями дозвіллевого плану такий інтегративний реінтеграційний підхід має значно більше шансів призвести до реконструювання життєосмислювальних особистісних інтенцій та актуалізувати суб'єктність осіб, які маргіналізовані, розчаровані, емоційно, фізично, матеріально пригнічені і виснажені [129].

Доцільність виконання науково-психологічних досліджень такого ґатунку дослідники вбачають у тому, що розробка системи цілісного реінтеграційного теоретико-практичного тезаурусу (концептуальний апарат, діагностичний, консультаційний і тренінгово-корекційний рівні забезпечення) призведе до якісного покращання та інтенсифікації процесів реінтеграції людей різного віку, зокрема молоді, яка в умовах глобально-регіональних коливань, зміщень і загроз зазнає численних матеріальних, психофізичних, інтелектуальних, духовних та інших переживань і амортизацій, психоемоційного вигорання і виснаження, а також істотних перепон для відновлення повноцінної (реінтегрованої) життєдіяльності [129].

Оскільки біодромальний шлях дезадаптованої та дезінтегрованої особистості опосередковується численними соціально-психологічними факторами, що існують і діють як динамічна система, виникає проблема ризику зовнішнього гіперінформаційного тиску [129]. Особистісний дискомфорт і психологічна травмогенність (істотне неблагополуччя у ситуаціях особистого і професійного життя, відставання за рівнем матеріального статусу, криза ідентифікації, інтелектуальна і загальна особистісна пасивність, емоційно-вольові розлади тощо) спричиняються досить часто економічними, політичними, психогенними та іншими факторами, тому розробка системи успішної реінтеграції на рівні глибинно-індивідуальної психології (базованої на засадах генетичної психології (за С. Максименком)) призведе до істотного покращання стану справ.

У порівнянні з існуючими аналогами вивчення зазначеної проблеми в світовій науці вченими [130] здійснено крос-культурне дослідження психології реінтеграції різновікових вибірок на підставі конфірматорного (по-

вторювально-відтворювального) експерименту, проведеного за порівняльною віссю та принципом міжетнічного регіонального порівняння (Україна – Польща – Німеччина; Галичина – Підкарпатське воєводство – земля Тюрінгія).

Проведене крос-культурне дослідження з введенням експлораторних змінних; вироблення інноваційних технологій, психореабілітаційних і психокорекційних програм, які б сприяли досягненню зрілої просоціальної реадaptaції та реінтеграції осіб, які зазнали негативного впливу глобальних (регіональних) трансформацій. Для успішної психореабілітаційної роботи з метою вироблення знань, умінь і навичок реінтеграції у соціум осіб різного віку, які переживають ускладнені життєві обставини й ситуації, запроваджено сучасні інтерактивні технології застосування комп'ютерної та аудіо-відеотехніки, а також варіанти й техніки залучення інноваційних методів психологічної науки (медіально-рефлексійний тренінг, інтеграційний брейн-штормінг, локальні фокус-групи, модерні психоконсультаційні та психотерапевтичні прийоми тощо). Серед соціально-економічних та культурно-психологічних переваг дослідження такого типу є розроблені вченими фундаментальні засади психологічної реінтеграції осіб, які перебувають під гнітючим тиском ускладнених екзистенційних обставин через глобально-регіональні трансформації (воєнні конфлікти (біженці), економічно-депресивні показники розвитку суспільства (трудова міграція, заробітчани), екологічні та стихійні лиха (внутрішні переселенці, мігранти) тощо. Крім того, розроблено конкретні пропозиції та рекомендації щодо вирішення реінтеграційних труднощів і розв'язання проблем дітей-сиріт, «вуличних» дітей, дітей із дистантних сімей, дітей із спеціалізованих інтернатів, притулків, сиротинців, пенітенціарних закладів тощо. На підставі цього запропоновано реальні теоретико-практичні комплекси щодо інклюзивної освіти неповносправних дітей, їхньої реінтеграції у загальноосвітні заклади та вдосконалені ресоціалізаційні технології для успішної та не-

кримінальної реінтеграції осіб, які відбули покарання в пенітенціарних закладах [129].

Розробка фундаментальних теоретико-методологічних засад психологічної реінтеграції людей різного віку, які зазнають деприваційних обмежень унаслідок дії здебільшого негативних чинників глобально-регіональних (транскордонних) трансформацій (біженці, мігранти, заробітчани, інваліди, колишні в'язні та ін.), виступає для вітчизняної психології однією з найнагальніших проблем. Аксиологічним пріоритетом є те, що потрібно розробити не лише теоретичні основи вивчення специфіки реінтеграції різновікових вибірок, але й запропонувати реальні психотехнології нейтралізації соціо- та психотравм задля оптимізації інкультураційних, реадаптаційних, ідентифікаційних та інших можливостей і здатностей. Наприклад, як зазначають дослідники, діти з евакуйованих родин під впливом певної травми, зокрема синдрому АТО, відчують порушення балансу емоційних і раціональних компонентів, а це означає, що вони менше зазнаватимуть впливу раціональних чинників (знання, переконання), ніж їхні однолітки, і значно відчутніше – впливу емоціогенних детермінант (розладнані чи втрачені безпосередні інтимно-особистісні контакти, блокована перцептивна взаємодія, здебільшого негативно емоційно забарвлені й насичені переживання і почуття тощо). Тому реінтеграція, насамперед, її рекреаційно-реабілітаційні компоненти, буде ускладнена у когнітивних вимірах численними бар'єрами, що потребує культивування сенсорно-перцептивних тактик і стратегій, зокрема на рівні розробленого й апробованого вченими медіально-рефлексійного та сензитивно-комунікативного тренінгових підходів. Ціннісною перевагою такого сцієнтично-психологічного ракурсу є те, що він надає змогу істотно покращити і гармонізувати психосвіт осіб (біженців, мігрантів, інвалідів та ін.), адже характерологічні ознаки людей, що пережили екстремальну (а звідси й інші типи) депривацію (кризи, конфлікти, випробування тощо), набувають елементів деструктивної

поведінки, деформації життєвої перспективи, підвищеної тривожності, депресивності, їм притаманні відчуття соціальної незахищеності й неповноцінності, у них наявні розлади контролю за емоційною сферою, посилення агресивності, відчуття загрози і водночас поступливості, боязкості та психологічної залежності. Утвердження у поведінці реадaptантів самоактуалізаційних тенденцій матиме позитивний екзистенційно-самостверджувальний ефект, що проявиться, насамперед, у сфері базального самоусвідомлення (якісні й оптимістичні зміни в Я-концепції, усталення впевнених складових нового образу Я, набуття і модифікація нових власних соціокультурних (професійних, релігійних, політичних та ін.) ролей, помітні зміни (підвищення) статусу, відчуття громадянської приналежності й особистісної значущості [129].

Таким чином, систематизовані теоретико-методологічні передумови дослідження соціально-психологічної реінтеграції, розкрита її сутність, виявлені закономірності та механізми, визначена структура; теоретично обґрунтований системний підхід до дослідження процесу реінтеграції молоді.

Представлені концептуальні засади соціально-психологічної роботи відповідно до моделей її розвитку і актуальних проблем діяльності фахівців. Теоретично обґрунтовано технологію соціально-психологічної реінтеграції молоді, що інтегрує методи біхевіоральної і когнітивної психотерапії та активного соціально-психологічного навчання; теоретично обґрунтована правомірність задіяння у науковий обіг інтеграційного поняття соціально-психологічна спроможність/неспроможність особистості [191]. Отримані результати служать становленню соціально-психологічної роботи з молоддю; запропонована технологія є ефективним способом покращення процесу реінтеграції молоді, інструментом практичної діяльності фахівців. Задіяне інтегративне поняття соціально-психологічної спроможності/неспроможності особистості і типологія за даним критерієм дозволили визначати цілі і стратегію індивідуально-групової соціально-психологічної

роботи з молоддю в аспекті її реінтеграції. Універсальна модель діагностики соціально-психологічної спроможності/неспроможності застосована з метою моніторингу соціально-психологічної реінтеграції та визначення особистісно-орієнтованих заходів профілактики.

Дослідження теоретико-методологічних передумов реінтеграції молоді дозволило визначити її сутність як вид особистісних змін, при якому приймається тип поведінки, відмінний від колишнього. Вона являє собою цілісну систему соціально-психологічної роботи, спрямованої на відновлення порушених раніше соціально-психологічних якостей, необхідних для реінтеграції у соціум.

Реінтеграція у соціум як процес включає такі компоненти: стратегічно-цільовий, змістовний, організаційно-діяльнісний, оціночно-прогностичний. З позиції системного підходу концептуальну основу реінтеграції молоді складають такі принципи організації соціально-психологічної роботи: принцип цілісності (розгляд реінтеграції як системи, що складається з підсистем); інтегративності (аналіз механізмів, умов і факторів реінтеграції з точки зору різних психологічних підходів, моделювання інтеграційних технологій); принцип індивідуально-групового підходу; принцип дослідження і корекції часової перспективи життя; принцип детермінації майбутнім; принцип комплексності в оцінці результату реінтеграції.

З метою реалізації принципу комплексності в оцінці результату реінтеграції молоді задіяно інтеграційний показник, який визначається поняттям соціально-психологічної спроможності/неспроможності особистості. Це багатокomпонентне утворення, що характеризує рівень розвитку особистості, саморегуляція поведінки якої здійснюється на основі загальної антиципаційної неспроможності, при цьому особистості притаманні деформованість, деструктивність соціальних установок, неадекватність самооцінки.

Отже, проведено історико-критичний аналіз теоретико-методологічних передумов дослідження реінтеграції молоді; систематизовано і уточнено понятійний апарат процесу реінтеграції; розкрито її сутність, зміст і механізми, представлена структура цього процесу; вперше реінтеграція розглянута з позиції системного підходу до соціально-психологічної роботи з молоддю.

Розроблено концептуальні засади організації індивідуально-групової соціально-психологічної роботи з молоддю; на основі теоретичного аналізу проблеми та результатів соціально-психологічної діагностики задіяне поняття соціально-психологічної спроможності/неспроможності особистості, розроблена і застосована з метою моніторингу процесу реінтеграції модель соціально-психологічної спроможності/неспроможності особистості.

2.2. Психологічні принципи моделювання соціальної поведінки молоді в процесі її реінтеграції

Як показав попередній аналіз, потребує розробки система психологічних принципів, створення сучасних та ефективних психологічних методів для дослідження і модифікації соціальної поведінки молоді, зокрема в процесі її реінтеграції в умовах сучасного соціуму.

Тому можна стверджувати, що наразі існує проблема розробки та виокремлення системи психологічних принципів, створення на їх основі теоретико-методологічних підходів та методів дослідження соціальної поведінки (модифікації) молоді в процесі її реінтеграції, які б ураховували зростаюче різноманіття життєвого простору особистості, а також пов'язані з цим соціально-психологічні чинники [237].

Наразі зазначена проблема перебуває у стані вивчення, про що свідчить значна кількість наукових публікацій. Це робить актуальним проведення досліджень у цьому напрямі.

Розуміння та модифікації соціальної поведінки людини цікавила багатьох дослідників, у тому числі й таких видатних, як К. Левін, С. Максименко, Б. Скіннер, Е. Торндайк, З. Фрейд, К. Халл та ін.

Як показує аналіз цих та інших досліджень, у науковців існують різні погляди та підходи щодо психологічних принципів моделювання соціальної поведінки молоді в процесі її реінтеграції в умовах сучасного соціуму, а отже, й різні підходи до її модифікації (корекції) [203; 205; 206].

Це пов'язано з тим, що у сучасній психології є суттєва різноманітність психологічних шкіл, філософських позицій та індивідуальних поглядів психологів як на кількість психологічних принципів, так і на їх класифікацію [24].

Прикладами можуть служити роботи зарубіжних психологів, таких як А. Бандура, Б. Скіннер, Е. Толмен, Е. Торндайк, Дж. Уотсон, З. Фрейд, К. Халл та ін.

З. Фрейд вирізняв три основних принципи, котрі характеризують (визначають) поведінку індивіда: принцип сталості, що відповідає фізіологічній концепції «гомеостазу» У. Кеннона; принцип реальності; що приводить до інстинктного задоволення через пристосування до фактів і об'єктів, які існують у зовнішньому світі; принцип задоволення, який дозволяє уникати страждань або невдоволення.

Основоположники біхевіоризму американські психологи Е. Торндайк і Дж. Уотсон вважали, що свідомість прихована від людини і надто суб'єктивна, а отже, її не можна точно виміряти. Вимірювати і фіксувати можна лише її зовнішні прояви – поведінку.

На думку Е. Торндайка, поведінка є системою реакцій організму, а психіка являє собою тільки особливі й ускладнені форми поведінки (системи реакцій організму). Ґрунтуючись на цьому підході, біхевіористи уявляли психіку людини у вигляді моделі «чорного ящика». Тобто «чорний ящик» – це об'єкт (людина або інший організм), про поведінку якого можна дізнатися тільки за допомогою експерименту.

Як початкова модель поведінки у біхевіоризмі використовувалася формула (схема): S–R («стимул–реакція»), де S («стимул») – зовнішній вплив на організм; R («реакція») – будь-яка дія у відповідь. На основі великої кількості експериментів біхевіористи показали, що для підсилення чи послаблення дії (реакції R) необхідно використовувати підкріплення, яке може бути позитивним, негативним, прямим або непрямим [31].

У подальших дослідженнях відомі американські необіхевіористи Е. Толмен і Б. Скіннер доповнили формулу (схему) S–R ще однією складовою – пізнавальними процесами О (мислення, пам'ять, уява): S–O–R. Головні вади біхевіоризму – механістичний підхід до психіки, її жорстка детермінація зовнішнім середовищем (обставинами), значною мірою ототожнення психіки людини і тварин.

У цілому, в біхевіоризмі (включаючи також його різні модифікації) виділено велику кількість принципів поведінки, основні з яких: принцип формування поведінки через підкріплення, принцип розкладення процесу вирішення навчального завдання на окремі операції, принципи підкріплення, принципи вторинного підкріплення і градієнту підкріплення, принцип утворення патернів, принцип сумації, принципи «спроб і помилок» та «випадкового успіху», молярний принцип, принцип аферентної взаємодії, принцип формування складних комплексних навиків та ін. Однак у явному систематизованому та формалізованому вигляді принципи біхевіоризму не наведено, незважаючи на велику кількість досліджень у цьому напрямку.

Ще одним прикладом може бути теорія соціального навчання А. Бандури. У цій теорії А. Бандура дає інше пояснення засвоєнню людиною складних видів поведінки. Він використовує поняття обсерваційного навчання, тобто навчання через спостереження, яке відбувається в умовах соціального оточення.

А. Бандура показав, що таке навчання значною мірою зумовлюється процесами моделювання, спостереження і наслідування, а також реципрокними взаємозв'язками між трьома основними змінними цього процесу: поведінкою, особистісними змінами та соціальним оточенням. А. Бандура стверджує, що принципи навчання (поведінки), сформульовані в роботах К. Халла, Б. Скіннера та ін., є принципами, які відображають пряме підкріплення, тому їх слід переглянути й розширити з урахуванням навчання за спостереженням.

На підставі цього твердження А. Бандура сформулював основні принципи засвоєння людиною складних видів поведінки, які ґрунтуються на навченні за спостереженням: принцип реципрокного гальмування, принцип послідовного наближення імітації та ін.

Проведений аналіз досліджень дозволяє стверджувати, що в роботах з теорії соціального навчання (А. Бандура та ін.), так само, як і у біхевіоризмі, в явному вигляді система принципів, які зумовлюють складну поведінку людини на основі навчання через спостереження, не наведена і не формалізована, що суттєво ускладнює теоретичні розробки стосовно дослідження складної соціальної поведінки людини у соціальному просторі, розробку методів і засобів редукції поведінки людини. Це також стосується й більшої частини інших досліджень, де принципи поведінки не формулюються і не подаються в явному формалізованому вигляді, а досить часто невідома й їх точна кількість.

Це спричинило появу психологічних досліджень, присвячених аналітичним оглядам принципів, теорій поведінки та їх моделей, наприклад, роботи, присвячені змінам поведінки: принципи для ефективних заходів [37], теорії та моделі поведінки та зміни поведінки [40] та ін., у яких зроблено спроби аналізу і систематизації принципів складної поведінки. Проте в них також немає точних формулювань принципів поведінки та «модифікації» поведінки людини (термінів і дефініцій), немає їх систематизації та класифікації, а в ряді випадків невідома і їх кількість. Крім того, аналізовані принципи поведінки людини не враховують змінного (збільшеного) різноманіття довколишнього простору (життєвого простору) особистості тощо.

Торкаючись цієї проблеми, видатний американський психолог К. Халл [394] зазначав, що у багатьох випадках жорстке формулювання принципів викликало сумніви в їхній валідності.

Стосовно вітчизняних психологічних досліджень соціальної поведінки людини та засобів її модифікації публікацій значно менше. Прикладом можуть служити дослідження С. Максименка, З. Ковальчук та ін.

Отже, можна стверджувати, що розглянута проблема остаточно не вирішена, а психологічні принципи, теорії та моделі, які визначають складну, в тому числі й соціальну поведінку, потребують подальших досліджень з урахуванням зміни та збільшення різноманіття довколишнього життєвого простору особистості, зокрема молоді у процесі її реінтеграції в соціум.

У досліджуваній проблемі вирішується актуальне завдання: аналіз психологічних принципів генетико-моделюючого підходу С. Максименка як системи принципів для опису складної соціальної поведінки молоді в процесі її реінтеграції в умовах сучасного соціуму.

У загальнонауковому розумінні термін «принцип» означає основне, вихідне положення якої-небудь теорії, вчення, науки; підґрунтя певної сукупності фактів або знань; засади побудови чого-небудь [27]. Тому опис і систематизація психологічних принципів, що визначають складну соціальну поведінку осіб, є першоосновою при проектуванні та розробці високоефективних програм і засобів модифікації та корекції поведінки молоді.

У роботі [27] наведено дефініцію психологічного принципу, згідно з чим принципи психології – це вихідні положення, що визначають розуміння суті й витоків психіки людей, особливості її формування, розвитку, механізми функціонування і форми проявів, способи підходу до її вивчення і зміни.

Таке визначення психологічних принципів досить повно відображає психологічні підходи, які використовуються у дослідженнях соціальної поведінки молоді, і тому його взято за основу в даній роботі.

З позиції корекції поведінки молоді в процесі її реінтеграції в умовах сучасного соціуму заслуговує на увагу система принципів у розробленому С. Максименком генетико-моделюючому підході. Основу цього підходу становлять п'ять психологічних принципів, яким він дає гносеологічне обґрунтування.

Принцип аналізу за одиницями. В основу принципу покладено суперечливу одиницю – нужду. Під нуждою С. Максименко розуміє суперечливу вихідну єдність біологічного і соціального та їх активант, що зумовлює існування особистості. Він розглядає нужду як вихідне енергетичне начало особистості, яке є біосоціальним за своєю природою.

Принцип єдності біологічного та соціального. Цей принцип розкриває природу витоків активності особистості й означає вивчення онтогенезу від його початку, дослідження механізмів виникнення потреб з нужди.

Принцип креативності. Цей принцип означає, що реально треба враховувати багатозначність, неочікуваність і непередбачуваність особистості, тобто не все однозначне і прогнозоване.

Принцип рефлексивного релятивізму. Цей принцип декларує принципову неможливість встановлювати точні виміри і фіксувати остаточно вищі унікально-творчі вияви особистості.

С. Максименко виділяє такі ознаки нужди: гетерогенність (біологічне і соціальне становлять суперечливу, але абсолютно нерозривну єдність); здатність нужди до саморозвитку; розвиток нужди є спрямованим і являє собою ортогенез; здатність нужди до породження; нужда існує лише у формі втілення в породжену нею живу істоту (жива істота існує водночас і як структура, і як втілення в неї нужди); нужда має афіліативну природу. С. Максименко показує, що дійсною формою існування нужди є любов; при цьому любов розглядає досить широко, як силу, що протистоїть космічній ентропії й зумовлює рух всіх істот (не лише людей) одне до одного; нужда має нескінченність її існування. С. Максименко розглядає існування організму, особистості як носіїв і втілення нужди. Завдяки зустрічі і через неї нужда продовжує своє існування і є нескінченною в часі.

Таким чином, систему принципів у генетико-моделюючому підході С. Максименка можна розглядати як доповнення принципів, на яких базується складна соціальна поведінка людини, розроблених у роботах інших психологів (дослідників). Ця система відтіняє (відображає) інші важливі аспекти психіки людини та її складної соціальної поведінки.

Отже, аналіз основних робіт, присвячених проблемі дослідження соціальної поведінки молоді та модифікації її поведінки в процесі реінтеграції, показав, що в психології цим питанням приділяється недостатня увага, у повному обсязі формалізацію системи принципів не завершено, немає

точних формулювань принципів поведінки, немає їх систематизації та класифікації, а в ряді випадків невідома і їх кількість.

Показано, що система принципів у генетико-моделюючому підході С. Максименка ґрунтується на уявленні, що людина має необмежені можливості при створенні необхідного різноманіття (різноманітності), породженні та цілепокладанні, включаючи соціальну взаємодію. Її можна розглядати як доповнення систем принципів, на яких базується складна соціальна поведінка людини, розроблених іншими психологами.

Установлено, що більша частина принципів, які визначають складну соціальну поведінку, не враховують зростання різноманіття соціального простору і соціальних комунікацій в аспекті проблеми реінтеграції молоді, що істотно ускладнює теоретичні дослідження соціальної поведінки, розробку методів і засобів її редукції, особливо в період реінтеграції у соціум.

2.3. Реінтеграція у соціум обдарованої молоді

Процеси у суспільстві, в тому числі й інформаційні впливи, розгортаються в різних вимірах соціального простору сучасного соціуму. Еволюцію уявлень про соціальний простір не можна зрозуміти без урахування історії розвитку ідей про сутність простору, яка є відображенням культурних уявлень, що формують життєдіяльність людини [77].

Соціальний простір може розглядатися як вимір простору функціонування соціальних суб'єктів. Досить часто під цим простором розуміють певну територію, яка є специфічним суспільним ресурсом. Наприклад, інформаційні тексти суб'єктів соціального простору можуть утворювати однорідний простір інформаційних текстів.

Простір соціальних комунікацій втрачає евклідову ізоморфність, про нього не можна стверджувати, що він рівномірний і однаковий для всіх [26]. У цьому вимірі соціальний простір розглядається як мережа відносин

суб'єктів в рамках існуючої соціальної організації, де кожен суб'єкт займає певну позицію.

До розуміння системної організації соціального простору призводить його інтерпретування як співбуття соціальних практик суб'єктів [90]. У просторі соціальних комунікацій інформація набуває значення не стільки як цілісний текст, скільки як носій смислів, які містяться в цьому тексті. Споживачі інформації, конструюючи її смисл, вміщують інформацію у власний контекст в залежності від своєї позиції в соціальній організації соціуму.

Соціальний простір включає в себе внутрішні світи людей. Коли люди вірять, що їх ідеальні моделі соціальної дійсності реальні, то вони діють, виходячи з цих переконань, таким чином, ці моделі також стають реальністю [9]. Можна говорити про дискурсивні виміри соціального простору, що має фрактальну організацію.

Взаємодія суб'єктів передбачає їх готовність будувати спільний дискурс соціуму, виходячи з якості дискурсів кожного з суб'єктів. Інформація є фрагментом дискурсу, що надає можливість суб'єкту його реконструювати, якщо він (суб'єкт) має відповідний потенціал.

Пропонована модель організації соціального простору в аспекті реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму подібна організації життєдіяльності індивідуального суб'єкта: фізичний простір життєдіяльності, простір взаємодії суб'єктів, дискурсивний простір.

За аналогією, інформаційний простір складають: простір доступної інформації (знакових текстів), простір взаємодіючих суб'єктів, які транслюють і інтерпретують інформацію (закладені в ній смисли), простір дискурсів суб'єктів соціуму.

Вивчення соціальних процесів інформаційної взаємодії передбачає розуміння дослідником використовуваних ним моделей організації соціального та інформаційного просторів. Інформаційне суспільство супроводжується посиленням комунікативного початку в житті соціуму. Комуні-

кацією традиційно прийнято називати обміном значеннями (інформацією) між суб'єктами за допомогою загальної системи знаків в рамках спільної діяльності [178].

Отже, виникає необхідність розглянути соціальний простір і соціальні комунікації в аспекті проблеми реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму та розкрити особливості синергетичного підходу до організації дискурсу.

Комунікації розгортаються в кожному з вимірів соціального простору. У фізичному вимірі комунікація зводиться до механічної передачі інформації як знакових текстів; в соціальному вимірі розглядається як взаємодія суб'єктів; в дискурсивному вимірі – як конструювання спільного дискурсу (спільної програми життєдіяльності).

У комунікаціях можуть брати участь різні суб'єкти: індивідуальні, групові, суспільство в цілому. Індивідуальні суб'єкти, які беруть участь в комунікації, можуть розглядатися в трьох проекціях: як автономні суб'єкти, як учасники деяких групових суб'єктів, як громадяни суспільства.

Рефлексивна позиція одержувача інформації, яка обумовлює формат комунікації, може навіюватися як носієм інформації, так і технологічними способами передачі інформації [235]. Передача інформації за допомогою засобів масової інформації, як правило, передбачає соціальний контекст ситуації отримання інформації, неявно маючи на увазі комунікації представників групових суб'єктів [159].

Соціальні комунікації в рамках діяльності соціальних інститутів мають на увазі, що їх учасники відтворюють соціетальний дискурс суспільства як співавтори цього дискурсу. Якщо дискурс суб'єкта конструюється в ході життєдіяльності суб'єкта, комунікацій з іншими суб'єктами, аутокомунікації, то дискурс соціуму, аналогічно, відтворюється в ході життєдіяльності суспільства, в просторі соціальних комунікацій його суб'єктів, в аутокомунікації соціуму [27].

У соціумі функціонують спеціальні рефлексивні структури (наприклад, системи освіти і науки), які беруть участь в аутокомунікації, які відповідають за якість соціетального дискурсу і його вдосконалення. Комунікативна дія, орієнтована на взаєморозуміння, є базою для відтворення структур суспільства. Простір соціальних комунікацій являє собою інструмент самоорганізації соціуму, відтворюючи його дискурс.

В умовах відкритого суспільства в просторі соціальних комунікацій можуть бути представлені фрагменти дискурсів інших товариств, які, в загальному випадку, надають можливість вдосконалення дискурсу соціуму.

В інформаційному суспільстві у просторі соціальних комунікацій розгортається конкуренція соціальних проектів. Комунікації управляються суб'єктами в рамках їх дискурсів, в яких закладені схеми поведінки, що дозволяє приймати рішення автоматично, скориставшись вже готовими рішеннями [230]. Це призводить до того, що управління дискурсом суспільства, яке, на перший погляд, набагато менш трудомістке, ніж управління суспільством, дозволить управляти процесами комунікацій, а значить, і конструюється соціальною реальністю. Залежність суб'єктів комунікації від зовнішніх засобів (багатства, влади, престижу) створює благодатний ґрунт для впровадження нових механізмів управління соціумом через управління суспільною свідомістю шляхом програмування дискурсів, які використовуються суб'єктами суспільства [229].

Ідеї здатні змінювати стан і поведінку людей і в зв'язку з цим мають потенціал, що можуть як об'єднувати суспільства, так і створювати можливості для дезінтеграції досить стійких суспільно-ідеологічних систем [25].

Вчені наголошують, що людство вступило у фазу пошуку нових стратегій розвитку, пошуку нових ціннісних орієнтирів, коли необхідний аналіз колишніх життєвих смислів. При цьому йде багаторівнева боротьба за нав'язування іншим своєї картини світу і прогнозів його розвитку.

У нормі соціальна система врівноважує флуктуації соціального середовища, не дозволяючи собі вийти за межі певних рамок, що ведуть до її кардинальних перетворень. В умовах сучасного світу, коли інформаційний простір є відкритою, незамкненою структурою, управління соціальними комунікаціями передбачає перехід від явної конкуренції суб'єктів до інтелектуальної конкуренції соціальних проектів, пропонованих в рамках дискурсів цих суб'єктів. Запропоновані синергетичні моделі ментальної організації індивідуальних суб'єктів дозволяють моделювати процеси соціальних комунікацій. Суспільство розглядається як сукупність авторів, що транслиують інформацію, як простір їх комунікацій, як реконструйований в процесі комунікацій суб'єктів суспільства соціетальний дискурс.

Соціальні комунікації є обміном інформацією суб'єктів суспільства, відтворення організації життєдіяльності соціуму, процес вдосконалення соціетального дискурсу. Цей інструмент дозволяє вивчати соціальні явища і процеси на основі принципів самоорганізації складноорганізованих систем. Він може застосовуватися і як загальнонаукова методологія, і як міждисциплінарний підхід, і як метод дослідження в конкретній галузі.

В основі синергетичного світобачення лежить розуміння тринітарної організації універсуму, яке передбачає наявність у дослідника трьох позицій у фізичному, соціальному, ментальному вимірах світу. Теоретичні моделі мають фрактальну організацію – елементи, структура, рекурсивна формула або можуть бути представлені у вигляді структури – текст, автор, задум. Синергетичний підхід використаний для побудови фрактальної (текстової) моделі організації суспільства, автором тексту якої є суб'єкти суспільства, які відтворюють його організацію відповідно до безперервно оновлюваного соціетального дискурсу. Комунікації суб'єктів, які є соціальними процесами самоорганізації суспільства, забезпечують конструювання соціетального дискурсу як задуму тексту життєдіяльності.

Слід наголосити, що дискурс стає одним з найбільш затребуваних понять сучасної науки. Спостерігається дедалі ширше використання цього

поняття при великій різноманітності і варіації його тлумачення [179]. В роботі дискурс розуміється як постійно удосконалюваний ментальний інструмент суб'єкта, що представляє собою текст, автор якого разом зі своїм задумом довізначається у конкретній ситуації. Організація дискурсу подібна організації внутрішнього світу, тільки елементи («літери»), що використовуються при написанні тексту, різні. «Букви» внутрішнього світу йдуть по наростаючій складності: сенсорні відчуття суб'єкта, (візуальні) уявлення, мовні поняття, тоді як дискурс, який представляє найвищий рівень складності організації внутрішнього світу, базується на використанні понять.

Дискурс як теоретична модель суб'єкта в світі є текст суб'єкта за час його життєдіяльності, що конструюється відповідно до задуму цього тексту. Автором тексту життєдіяльності є суб'єкт у всіх своїх життєвих проявах. Автор дискурсу задається рефлексивними можливостями суб'єкта, коли в конкретній ситуації цей автор довізначається в ході аутокомунікації суб'єкта, що вибирає можливу роль і позицію.

У локальній ситуації у суб'єкта є варіант картини світу, що включає в себе неявний образ самого суб'єкта і передбачувані схеми його поведінки у певному контексті (ситуативний дискурс). Невизначеність буття суб'єкта, пов'язана з необхідністю поєднання різних картин світу, долається здатністю суб'єкта узгоджувати одночасне функціонування в різних просторах свого існування, коли окремі картини світу інтегруються в цілісне розуміння.

Ці картини можуть з'єднуватися послідовно, паралельно, бути різнорівневими, коли одна картина є частиною іншої. Синтез цих способів інтеграції забезпечує безперервність, дискретність, фрактальність інтегративної картини світу (сукупного тексту життєдіяльності). Дискурс організований як триєдність картини світу, її автора (що займає різні позиції в соціальному просторі), його планів на майбутнє (задум тексту дискурсу).

Синергетична (тринітарна) модель дискурсу передбачає «початкове» завдання автора дискурсу. В рамках бінарного мислення дискурс формується суб'єктом, в рамках тринітарного мислення інша логіка – суб'єкт конструює уявлення про себе (в очікуваному світі), на основі вже цих уявлень.

Завдання автора дискурсу як автономного суб'єкта буде обумовлювати когнітивну складність використовуваного дискурсу. Розуміння автора дискурсу як частини метасистеми, тобто частини автора дискурсу метасистеми, призводить до розгляду організації дискурсу як «дискурсу в дискурсі», що дозволяє конструювати складноорганізовані багаторозмірні моделі за рахунок множення розмірності на кожному кроці глибини конструкції дискурсу.

Дискурс суб'єкта містить спільний дискурс комунікації з іншими суб'єктами, в той же час будучи його частиною. В такому розумінні закладена можливість довизначення дискурсу в ході комунікації, що допускає потенційну ймовірність його переформатування. Побічним ефектом складної організації дискурсу є різноманіття трактувань дискурсу, коли дослідники, задаючи певний контекст прояву дискурсу, вивчають одну з форм його організації. Розуміння організації дискурсу як «дискурсу в дискурсі» передбачає різні способи конструювання «вкладених» дискурсів. Конструювання картини світу йде в напрямку «від світу до людини» (від цілого до частини), коли розуміння особливостей сприймання картини світу дозволяє реконструювати як позицію суб'єкта, займану ним в цьому світі, так і самого суб'єкта. Конструювання уявлень про себе йде «від людини до світу» (від частини до цілого), коли уявлення про себе як про автономний суб'єкт змінюються розумінням суб'єкта взаємодії зі світом, а потім розумінням себе як частини цілісного світу.

Складноорганізована структура дискурсу суб'єкта розгортається в міру затребуваності в ситуації, коли суб'єкт оцінює значимість її контексту для нього. Для «автономного» суб'єкта, тобто суб'єкта, що сприймає себе

поза контекстом, характерна одномірна організація дискурсу. При цьому картина світу, сформована у суб'єкта, вважається об'єктивною картиною світу, а дискурс суб'єкта оголошується єдино правильним дискурсом, адже за логікою суб'єкта існування інших авторів не мається на увазі.

Для «взаємодії зі світом суб'єкта» дискурс буде розгортатися як картина світу, в якій міститься суб'єкт. Залежно від займаної позиції суб'єкта його версії картини світу будуть відрізнятися. В цьому випадку можна говорити про двовимірну організацію дискурсу, коли в одній розмірності задаються позиції суб'єкта, а в іншій – відповідні цим позиціям картини світу.

Картина світу втрачає статичний характер, кожен елемент її структури має деяку область значень (в кожній позиції суб'єкта елемент організації картини світу може мати відмінне значення в аспекті реінтеграції), що призводить до рухливості кордонів картини світу.

У конкретній ситуації визначається набір значущих позицій суб'єкта і відтворюється відповідна їм когерентна картина світу. Зміна набору ролей і рольових переваг призводить до перетворень інтегративної картини світу, припускаючи її динамічний характер. Картина світу суб'єкта, локалізованого в просторі, ролі і часі, становить елемент дискурсу.

У конкретній ситуації на основі ідентифікації суб'єкта, що виділяє значні для себе ролі, відтворюється дискурс, відповідний системній інтеграції картин світу. Висока диференціація соціальної структури інформаційного впливу призводить до одночасної і фрагментарної участі суб'єкта у багатьох не пов'язаних між собою групах, які задають набір його ролей. Причому ці групи можуть бути ситуативними і не мати чітких меж. Різноманіття виконуваних ролей може привести до ситуації, коли інтереси жодної з груп не можуть бути поставлені суб'єктом на чільне місце на тривалий час, а на перший план виходить узгодження значущості групових інтересів в рамках суб'єктивного дискурсу системної організації.

Складноорганізована структура дискурсу, побудована за принципом «дискурс в дискурсі», розгортається, коли суб'єкт має на увазі себе частиною метасистеми. Можна сказати, що у суб'єкта вже існують уявлення про світ як пролонгація уявлень про себе, які він повинен сконструювати, задаючи розуміння автора дискурсу. Конструювання автора дискурсу передбачає, що задум (ідея) дискурсу у автора вже сформована.

Складноорганізований дискурс (дискурс в дискурсі) суб'єкта містить в собі прогноз майбутньої стану картини світу і програму діяльності суб'єкта у передбачуваній дійсності, яка конкретизується в ході подальшого конструювання картини світу, зокрема в період реінтеграції. Тобто в дискурсі закладені цілі суб'єкта, в ході конструювання дискурсу суб'єкт здійснює цілепокладання.

У кожній ситуації дискурс довизначається, коли ситуативні цілі суб'єкта можуть привести до корекції життєвих цілей суб'єкта, відповідно до яких вибудовувалася ситуативна діяльність. В такому розумінні дискурс являє собою безперервно оновлюваний текст суб'єкта, який, як було визначено вище, має фрактальну організацію.

Концепція дискурсу проявляється в згорнутій програмі життєдіяльності, яка на окремих часових проміжках конкретизується в програмах діяльності суб'єкта. Складноорганізований дискурс являє собою згорнуту програму діяльності суб'єкта на деякому часовому відрізку, в рамках якого здійснюється прогноз майбутніх змін в картині світу, що особливо важливо розуміти в період реінтеграції.

Отже, дискурс – це відкритий складноорганізований текст внутрішнього світу суб'єкта, системоутворюючою функцією якого є «випереджаюче відображення», що дозволяє суб'єкту планувати свою діяльність. У стандартній, звичній ситуації людина слідує нормативній програмі діяльності, яка апіорі задана, і тому дискурс проявляється як картина світу суб'єкта в одній з рольових позицій. Зміна значимості ситуації, що приводить до уточнення самовизначення суб'єкта, викликає розгортання

суб'єктом організації дискурсу і внесення коректив. Саме тому можна говорити про фрактальну природу дискурсу, коли він в кожній ситуації довізначається відповідно до життєвих цілей суб'єкта, які задають значимість інтерпретованих подій. У той же час спосіб концептуалізації дійсності, властивий кожному суб'єкту, почасти універсальний, почасти специфічний [14]. Саме наявність загальних, універсальних принципів організації семантичних структур забезпечує можливість взаєморозуміння між суб'єктами і включення нової інформації в існуючу модель світу. Артикульований фрагмент дискурсу постає у вигляді інформації.

Дискурс проявляється в організації знакового тексту і в конструюванні ситуації комунікації відповідно до цілей автора інформації. Крізь призму дискурсу ми бачимо світ, спотворений нашим розумінням. Дискурс завжди в тій чи іншій мірі виявляється «кривим» дзеркалом, що відображає картину світу, що виражає автора і містить цілі комунікації, які можуть трансформуватися. У процесі комунікації дискурс підпорядкований цілям комунікації. В такому розумінні закладена модель саморозвитку за принципом кругової причинності, коли задані дискурсом нормативні взаємини суб'єктів, які в процесі комунікації можуть змінюватися, починають впливати на дискурс.

Виникає ситуація постійного оновлення дискурсу, в якому враховуються зміни, що відбуваються з суб'єктом. Дискурсивна практика розгортається в трьох вимірах – презентація дискурсу суб'єкта, ситуативна взаємодія з дискурсами інших суб'єктів, побудова спільного дискурсу.

Останній може базуватися на прийнятті універсальності дискурсів одного з суб'єктів, на розумінні додатковості дискурсів в різних ситуаціях, на визнання рівноправності дискурсів і цілісного їх включення в загальний дискурс, у зв'язку з чим суб'єкти можуть виступати в якості його співавторів. Дискурс може бути характеристикою індивідуального суб'єкта, групового суб'єкта, соціуму в цілому.

Складність організації групового суб'єкта призводить до складності організації його дискурсу. Автор цього дискурсу як цілісний суб'єкт являє собою інституціоналізовану структуру соціуму. Можна говорити про системну організацію дискурсу групового суб'єкта, яка передбачає інтеграцію дискурсів суб'єктів групи відповідно до їх соціального статусу.

Концепція дискурсу групи задається функцією групи в метасистемі. Автором спільного дискурсу групи є структура управління, яка організовує діяльність групи відповідно до нього, сприяючи його засвоєнню групою. В іншому вимірі груповий дискурс складають дискурси індивідуальних суб'єктів, які відтворюють цілісний дискурс групи відповідно до свого розуміння. Залежно від усвідомлення індивідуальним суб'єктом значущості приналежності до групи дискурс групового суб'єкта може виконувати різні функції. Цей дискурс може ставати нормативним дискурсом індивідуального суб'єкта, якщо приналежність до групи – найбільш значуща соціальна роль суб'єкта.

Якщо діяльність в групі становить одну з численних ролей індивідуального суб'єкта, то дискурс групового суб'єкта зберігається в дискурсі індивіда як можливий варіант програми життєдіяльності при певних умовах.

Якщо приналежність до групи не є значущою для індивідуального суб'єкта, то засвоєний дискурс групового суб'єкта може бути можливою ілюстрацією дискурсу інших суб'єктів суспільства, що сприяє взаєморозумінню в ході комунікації.

Організація соціетального дискурсу зумовлена організацією соціуму. Складноорганізований соціум об'єднується за різними підставами, що веде до існування різних структур, що скріплюють його, при цьому індивідуальні суб'єкти можуть входити до складу кількох груп. Соціетальний дискурс проявляється в життєдіяльності суспільства, в організації комунікацій суб'єктів, в дискурсах суб'єктів. Незважаючи на пропоновану глобальність

устрою соціетального дискурсу, вчені (О. Плющ, С. Цимбал та ін.) його принципові позиції.

Зміна дійсності, переосмислення відносин суб'єктів, поява у них нових знань можуть привести до переформатування всієї організації дискурсу. В ході життєдіяльності суспільство конструює соціетальний дискурс, коли відбувається процес самоорганізації суспільством його життєвої програми в існуючих умовах. Концепція дискурсу задається реконструкцією призначення соціуму, яке може трансформуватися в нових історичних умовах. Якщо (колективним) автором тексту життєдіяльності є всі суб'єкти суспільства, то автором соціетального дискурсу можуть бути не всі суб'єкти суспільства, що зумовлено соціальною організацією суспільства і моделлю соціетального дискурсу.

Індивідуальний суб'єкт одночасно є носієм унікального власного дискурсу, дискурсу груп – як учасник цих груп, соціетального дискурсу – як представник суспільства. Для індивідуального суб'єкта дискурс розглядається як сконструйована суб'єктом картина світу, заснована на певній логіці суб'єкта, при цьому дана картина включає в себе неявний образ самого суб'єкта і схеми його поведінки у первному соціальному контексті [138].

Дискурс (як текст) одночасно розглядається як картина світу, як автор, як задум дискурсу (тексту), в якому закладені майбутні очікування суб'єкта, його імпліцитна програма життєдіяльності. Дискурс групового суб'єкта являє собою таку «картину світу», яка «тлумачить» дійсність з метою висловлення тих чи інших сублімованих групових інтересів. Досить часто для позначення дискурсу групового суб'єкта використовується термін «ідеологія», під якою розуміється колективно вироблена ціннісно-сміслова сітка, вміщена між індивідом і світом.

Соціетальний дискурс має безліч форм проявів, зокрема: світогляд, який дозволяє суб'єктам суспільства орієнтуватися в світі; культуру суспільства, що задає суб'єктам нормативні зразки поведінки; соціальний про-

ект, що надає можливість суб'єктам планувати можливість самореалізації в передбачуваному майбутньому.

В ході соціалізації індивідуального суб'єкта відбувається перманентне розгортання складності організації його дискурсу, обумовлене соціальним і культурним контекстом [188]. До цих груп людей суб'єкт періодично підключаються в процесі соціальних комунікацій, а також з метою здійснення спільної діяльності. Включаючись в діяльність групи, суб'єкт співвідносить себе з її учасником і засвоює груповий дискурс. В арсеналі його дискурсивних практик з'являються дискурси значущих для нього груп, які він може використовувати в залежності від соціального контексту ситуації. Стикаючись з представниками інших дискурсів (з якими він себе не ідентифікує), в ході комунікації суб'єкт може використовувати фрагменти іншого дискурсу для добудовування свого дискурсу. В результаті змінюється конструктивна складність моделі світу, розширюються способи розуміння (на основі логіки подій в тексті, логіки комунікації, логіки конструювання спільного дискурсу) і вдосконалюються дискурсивні практики.

У глобальному плані дискурс визначається як задум тексту життєдіяльності, як життєва програма суб'єкта, яка розгортається в трьох вимірах: картина світу, образ суб'єкта в світі (зокрема, набір ролей в соціальному просторі), програма дій (передбачуваного майбутнього). Суб'єкту, що взаємодіє зі світом, доводиться постійно коригувати картину світу, що змінюється, набір своїх ролей, горизонт планування. У зв'язку з цим дискурс суб'єкта являє собою рухливу конструкцію, яка оновлюється в кожен момент часу при зміні ситуації. Щоб зберегти стійкість організації дискурсу в цілому, в кожному з вимірів для структурних компонентів існує діапазон значень, в рамках якого структура зберігає свою функціональність. Це призводить до того, що організація дискурсу знаходиться в стані динамічної рівноваги (О. Плющ).

На основі системи принципів системно-інтегративного та генетико-моделюючого підходів розроблено модель динаміки розвитку (чинники,

механізми, умови та результати) процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму.

Зміни в соціальній організації ведуть до перетворення принципів інтеграції соціетального дискурсу. Рухливість організації дискурсу як індивідуальних суб'єктів, так і суспільства в цілому є основною умовою інформаційного впливу, що дозволяє надавати результативні дії. Незмінюваність дискурсу робила б неможливим здійснення інформаційного впливу.

Таким чином, розглянуто соціальний простір і соціальні комунікації в аспекті проблеми реінтеграції. Розкрито синергетичний підхід до організації дискурсу.

Дискурс розглянуто як відкритий складноорганізований текст внутрішнього світу суб'єкта, системоутворюючою функцією якого є «випереджаюче відображення», що дозволяє суб'єкту планувати свою діяльність, зокрема в аспекті реінтеграції.

Показано, що у стандартній, звичній ситуації людина слідує нормативній програмі діяльності, яка апіорі задана, і тому дискурс проявляється як картина світу суб'єкта в одній з рольових позицій.

Зміна значимості ситуації, що відбувається в період реінтеграції, приводить до уточнення самовизначення суб'єкта, викликає розгортання суб'єктом організації дискурсу і внесення коректив.

Саме тому можна говорити про фрактальну природу дискурсу, коли він в кожній ситуації довізначається відповідно до життєвих цілей суб'єкта, які задають значимість інтерпретованих подій в період реінтеграції.

У той же час спосіб концептуалізації дійсності, властивий кожному суб'єкту, почасти універсальний, почасти специфічний. Саме наявність загальних, універсальних принципів організації семантичних структур забезпечує можливість взаєморозуміння між суб'єктами і включення нової

інформації в існуючу модель світу. При цьому артикульований фрагмент дискурсу постає у вигляді інформації.

Надходження інформації може вести до зміни сформованої динамічної рівноваги, що дозволяє суб'єкту конструювати нову форму організації дискурсу, що охоплює розширений зміст картини світу, інший спектр ролевих позицій суб'єкта, інші горизонти планування.

З одного боку, дискурс індивідуального суб'єкта є частиною соціетального дискурсу, з іншого – дискурс індивідуального суб'єкта містить соціетальний дискурс (його модель) в якості своєї складової частини.

Дискурси індивідуальних суб'єктів входять в соціетальний дискурс і як частини дискурсів груп, до яких належать ці суб'єкти. Дискурс індивідуального суб'єкта постійно видозмінюється.

Висновки до розділу

Дослідження теоретико-методологічних передумов реінтеграції молоді дозволило визначити сутність цього процесу як вид особистісних змін, при якому приймається тип поведінки, відмінний від попереднього, як поновне повернення у соціум завдяки оволодінню просоціально-реадаптаційним, реінтеграційним і самоактуалізаційним мисленням (Я. Гошовський). Встановлено, що процес реінтеграції молоді містить процесуальну і змістовну сторони. Процесуальна сторона пов'язана з етапами цього процесу, які ідентичні для молоді по своїй послідовності і безперервності, обумовлені системою детермінант (індивідуально-особистісні особливості: стать, вік, характер, темперамент; культурне розмаїття). Змістовна – зі знаннями про особливості культури і її духовні цінності, взаємодію у соціокультурному просторі, усвідомленням значущості та цінності позитивного ставлення та самоствалення тощо.

Показано, що реінтеграція у соціум як процес включає такі компоненти: стратегічно-цільовий, змістовний, організаційно-діяльнісний, оціночно-прогностичний. Результатом процесу реінтеграції молоді є соціокультурна та соціально-психологічна адаптованість.

Визначено, що з позиції системно-інтегративного підходу концептуальну основу реінтеграції молоді складають принципи цілісності (розгляд реінтеграції як системи, що складається з підсистем); інтегративності (аналіз механізмів, умов і факторів реінтеграції з точки зору різних психологічних підходів, моделювання інтегративно-інваріантних технологій); принцип індивідуально-групового підходу; принцип дослідження і корекції часової перспективи життя; принцип детермінації майбутнім; принцип комплексності в оцінці результату процесу реінтеграції.

З'ясовано, що у науковців існують різні погляди та підходи щодо психологічних принципів моделювання соціальної поведінки молоді, зокрема в процесі її реінтеграції, а отже, й різні підходи до її модифікації (корекції) (Я. Гошовський, Л. Спицька та ін.). Наголошується, що з позиції корекції поведінки молоді в процесі її реінтеграції в умовах сучасного соціуму заслуговує на увагу система принципів генетико-моделюючого підходу (С. Максименко): принцип аналізу за одиницями, в основу якого покладено суперечливу одиницю – нужду, як вихідну єдність біологічного і соціального та їх активант, що зумовлює існування особистості; принцип єдності біологічного та соціального, що розкриває природу витоків активності особистості й означає вивчення онтогенезу від його початку, дослідження механізмів виникнення потреб з нужди; принцип креативності, який вказує на необхідність врахування багатозначності, неочікуваності і непередбачуваності особистості (тобто не все однозначне і прогнозоване); принцип рефлексивного релятивізму, який декларує принципову неможливість встановлювати точні виміри і фіксувати остаточно вищі унікально-творчі вияви особистості; принцип єдності експериментальної та генетичної ліній розвитку, за яким нужда є базальною основою, на якій розвиваються пот-

реби. Підкреслюється, що зазначена система принципів реалізує закон необхідної різноманітності, оскільки ґрунтується на уявленні, що молода людина має необмежені можливості у створенні необхідної різноманітності, породженні та цілепокладанні (Ю. Швалб та ін.).

Визначено специфіку соціального простору і соціальних комунікацій в аспекті проблеми реінтеграції молоді та з'ясовано дискурсивні виміри соціального простору. Розкрито особливості дискурсу як відкритого складно-організованого тексту внутрішнього світу особистості, системоутворюючою функцією якого є випереджаюче відображення, що дозволяє їй планувати свою діяльність (О. Плющ). Уточнено, що концепція дискурсу проявляється у згорнутій програмі життєдіяльності, яка на окремих часових проміжках конкретизується у програмах діяльності молоді. У стандартній, звичній ситуації молода людина слідує нормативній програмі діяльності, яка априорі задана, і тому дискурс проявляється як картина світу в одній з рольових позицій. Зміна значимості ситуації, що настає у процесі реінтеграції, приводить до уточнення самовизначення особистості, викликає розгортання нею організації дискурсу і внесення коректив. Це дозволяє говорити про фрактальну природу дискурсу, коли він у кожній ситуації довізначається відповідно до життєвих цілей особистості, які задають значимість інтерпретованих подій. При цьому спосіб концептуалізації дійсності, властивий кожній особистості, почасти універсальний, почасти специфічний. Саме наявність загальних, універсальних принципів організації семантичних структур забезпечує можливість взаєморозуміння і включення нової інформації в існуючу модель світу у процесі реінтеграції молодої людини в соціум, а артикульований фрагмент дискурсу постає у вигляді інформації. Наголошується, що у глобальному плані дискурс визначається як задум тексту життєдіяльності, як життєва програма суб'єкта, яка розгортається у трьох вимірах: картина світу, образ суб'єкта в світі (зокрема, набір ролей у соціальному просторі), програма дій (передбачуваного майбутнього). В період реінтеграції молодій людині доводиться постійно коригувати

картину світу, що змінюється, набір своїх ролей, горизонт планування. У зв'язку з цим дискурс особистості являє собою рухливу конструкцію, яка оновлюється в кожен момент часу при зміні ситуації. Щоб зберегти стійкість організації дискурсу в цілому, в кожному з вимірів для структурних компонентів існує діапазон значень, в рамках якого структура зберігає свою функціональність. Це призводить до того, що організація дискурсу знаходиться в стані динамічної рівноваги (О. Плющ).

На основі системи принципів системно-інтегрованого та генетико-моделюючого підходів розроблено модель динаміки розвитку (чинники, механізми, умови та результати) процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму. Ця модель визначає особливості системи реінтеграції, її структуру, а також визначає необхідність взаємодії з соціальними структурами й елементами.

Концептуальні засади дослідження процесу реінтеграції молоді було покладено в основу проведення емпіричного дослідження його соціально-психологічної специфіки в умовах сучасного соціуму, зокрема в період вимушеної міграції.

РОЗДІЛ 3

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА ПРОЦЕСУ РЕІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

3.1. Особливості мотиваційних та когнітивних психічних станів молоді в процесі її реінтеграції в умовах сучасного соціуму

З метою визначення соціально-психологічної специфіки процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму було висунуто такі завдання: розкрити особливості мотиваційних та когнітивних психічних станів молоді в процесі її реінтеграції; визначити соціальні механізми інтеріоризації і трансформації цінностей сучасною молоддю в процесі її реінтеграції; виокремити чинники ефективності процесу реінтеграції молоді у показниках її ідентичності та соціально-психологічної зрілості; виявити вплив соціального самопочуття та суб'єктивного соціального благополуччя молоді на успішність процесу її реінтеграції; розкрити проблеми реінтеграції молоді в умовах вимушеної міграції.

Дослідження проводилось на базі установ, організацій та підприємств Центрального, Західного, Південного та Східного регіонів України (науково-практичного Центру медико-соціальних та психотехнологій (м. Северодонецьк), Центру відновлювального лікування та реабілітації ветеранів війни (м. Рубіжне), Центру психологічного консультування і тренінгу Українського гештальт-Інституту (м. Одеса), Українського Північно-Східного Інституту прикладної та клінічної медицини (м. Суми), Південноукраїнського Інституту психології, психотерапії і управління (м. Одеса), Центру розвитку підприємництва і реалізації бізнес-ідей, Центру розвитку кар'єри (м. Северодонецьк)), а також на базі закладів вищої освіти (Схід-

ноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Мелітопольського Інституту державного та муніципального управління «Класичного приватного університету» (м. Запоріжжя), Дніпровського гуманітарного університету, Мукачівського державного університету, Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області Чернівецької обласної ради).

Вибірку склали 672 респонденти (365 (54,3%) жінок і 307 (45,7%) чоловіків) віком від 18 до 27 років.

Для досягнення поставленої мети та розв'язання висунутих завдань використано комплекс методів дослідження, зокрема емпіричних: спостережіння (спостереження, самоспостереження); інтерв'ю; анкетування (авторська анкета «Мотиваційні психічні стани особистості в процесі реінтеграції», анкета «Соціальне самопочуття особистості» М. Симонович); аналіз продуктів діяльності; біографічний метод; тестування: тест структури інтелекту (Р. Амтхауер), опитувальник «Рівень домагань особистості» («LAP») (В. Гербачевський), тест «Смисложиттєві орієнтації» «PII» (Д. Леонтєв), опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю» («LSC») (Дж. Роттер), методика діагностики ціннісних орієнтацій (М. Рокич) та аксіобіографічна методика виявлення ціннісних орієнтацій (А. Вардомацький), опитувальник «Термінальні цінності» (І. Сенін); опитувальник «Стилі ідентичності» (М. Берзонські, адаптація О. Белинської, І. Броніна), тест «Статуси і структура еґо-ідентичності» СЕІ-тест (О. Солдатова); тест життєстійкості (С. Мадді), «Самоактуалізаційний тест» (Л. Гозман, М. Кроз, М. Латинська), «Опитувальник параметрів суб'єктивного соціального благополуччя» (Т. Данильченко), методика аналізу економічних стереотипів (О. Ваніна), методика виділення типологічних груп, що розрізняються за рівнем соціально-економічної адаптованості (Г. Готліб), стандартизована методика дослідження особистості (СМДО) (Л. Собчик), методика визначення антиципаційної спроможності особистості (В. Менделевич), методика визначення самооцінки Дембо-Рубінштейн,

методика діагностики стилю саморегуляції поведінки (В. Моросанова), методика діагностики деструктивних установок у міжособистісних відносинах (В. Бойко), методика «Симптоми нормативної кризи» (І. Шляпникова), особистісна шкала прояву тривоги (Дж. Тейлор, адаптація В. Норакідзе), методика діагностики невротизації (В. Бойко).

В роботі використані адекватні цілям і завданням дослідження методи обробки даних. Зокрема, застосовані кореляційний, факторний та кластерний аналізи; кореляційний аналіз виконаний за допомогою непараметричного критерію рангової кореляції Спірмена (перевірено за допомогою критерію Колмагорова-Смирнова і показників асиметрії і ексцесу); достовірність відмінностей експериментальних вікових груп встановлено за Н-критерієм Краскела-Уолліса; достовірність статистичної значущості відмінностей на початку і після завершення роботи доведена за t-критерієм Стьюдента для залежних вибірок; достовірність відмінностей в експериментальних групах до і після проведеної групової роботи встановлена за критерієм Вілкоксона.

Статистична обробка даних і графічна презентація результатів дослідження здійснювалася за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 23.0).

Як показав попередній аналіз, період молодості супроводжується професійним самовизначенням, трансформацією структури самосвідомості, формуванням та змістом соціального та професійного виміру «Я-концепції».

Психічні процеси та психічні стани наповнені професійним змістом [115]. Основою навчальної та професійної діяльності молоді є мотиваційна сфера.

Ядро мотиваційної сфери складають потреби – динамічно активні психічні стани особистості, які виражають свою залежність від конкретних умов існування та спонукають до діяльності, спрямованої на усунення цієї

залежності. Відповідно потреби, опосередковані складними психологічними процесами мотивації, реалізуються у формі мотиву поведінки.

Теоретично обґрунтовано та емпірично підтверджено, що психічні стани відповідають потребам та прагненням індивіда з його можливостями та ресурсами, забезпечуючи його розвиток у конкретних умовах соціального середовища.

Очевидно, що дослідження динамічно активних психічних станів, або, як їх визначають науковці, – мотиваційних психічних станів, дозволить знайти психологічні детермінанти, що впливають на розвиток особистості у конкретних соціокультурних умовах, зокрема в період реінтеграції.

Мотиваційний психічний стан відображає загальний функціональний рівень психічної діяльності молодого людини, який залежить від особливостей діяльності, зокрема умов, динаміки, темпу-ритму, а також від індивідуальних психологічних особливостей. Мотиваційні психічні стани можуть мати низку класифікаційних ознак, бути ситуативними, особистими тощо.

Всі психічні стани згруповано у чотири групи. До першої групи належать мотиваційні психічні стани, які є бажаннями, прагненнями, інтересами, пристрастями тощо. Другу групу складають емоційні психічні стани – емоційний тонус почуттів, емоційна реакція на явища дійсності, настрій, суперечливі емоційні стани, тобто стреси, афекти, розчарування тощо. Третя група об'єднує вольові психічні стани – ініціативність, рішучість, наполегливість. Ці стани значною мірою пов'язані зі структурою складної вольової дії. Четверта група представлена психічними станами різного рівня організації свідомості, які можуть відображатися на різних рівнях.

Ми вважаємо, що мотиваційні психічні стани – це типи психічних станів, що інтегрують психічні процеси та властивості, і є важливими регуляторами успішної діяльності молоді, зокрема в процесі її реінтеграції в умовах сучасного соціуму.

Досліджено індивідуально-типологічні характеристики молоді, що сприяють ефективності та надійності діяльності. Встановлено, що мотивація, саморегуляція, самоконтроль та емоційна стабільність є ключовими для досягнення результатів діяльності. У галузі психології проводяться дослідження щодо зв'язку нестабільності працездатності як безпосереднього наслідку психічних станів.

Огляд сучасних досліджень показує, що місце та роль мотиваційних психічних станів є вкрай важливими, оскільки цей вік (18-27 років) характеризується високим інтелектуальним потенціалом, фізичними та психічними ресурсами для особистісного зростання та професійного розвитку молоді людини.

Тому дослідження мотиваційних психічних станів молоді в процесі її реінтеграції у соціум вважаються нам актуальним, своєчасним та потребує емпіричного підтвердження.

У зв'язку з цим були висунуті такі гіпотези дослідження.

1. Структура, змінні та взаємозалежність факторів мотиваційних та когнітивних психічних станів молоді в процесі її реінтеграції у соціум є важливими складовими її навчальної, професійної діяльності.

2. Застосування результатів дослідження мотиваційних та когнітивних психічних станів молоді в процесі її реінтеграції в умовах сучасного соціуму сприятиме ефективності цього процесу.

Мета першого етапу дослідження полягала у вивченні структури, змінних та взаємозалежності факторів мотиваційних психічних станів молоді в процесі її реінтеграції у соціум.

Показано, що фундаментальні методологічні положення емпіричного дослідження мотиваційних психічних станів молоді в процесі її реінтеграції у соціум являють собою ряд послідовних заходів із застосуванням психодіагностичних інструментів.

Участь у дослідженні не порушувала права та не загрожувала добробуту респондентів. На основі чотирифакторного індексу

А. Холлінгсхеда сім'ї учасників відповідали таким категоріям: 11% низький соціально-економічний статус (FSS), 20,1% FSS середньо-низький, 20,7% FSS середній, 25,7% FSS середньо-високий, 20,8% FSS високий; 1,7% респондентів не надали інформації.

Для досягнення поставленої мети проводились тести зі стандартизованими анкетами, факторний аналіз даних респондентів.

З'ясовано, що навчальна та навчально-професійна діяльність досліджуваних супроводжується значною кількістю планових та самостійних завдань, в яких має значення рівень параметрів вербального та невербального інтелекту: словниковий запас, загальна обізнаність, здатність до абстрагування, здатність до узагальнення, математична здатність, комбінаторне мислення, просторова обізнаність, здатність зберігати інформацію протягом коротких періодів часу.

З метою оцінки параметрів навчальної та навчально-професійної діяльності досліджуваних вважалося за доцільне застосувати тест структури інтелекту Р. Амтауера (модифікація тесту IST-70 форми А («IST-70-A»)), який складається з дев'яти підтестів, що об'єднані у три блоки: словесний інтелект, математичний інтелект, просторовий інтелект.

Вербальний інтелект складається з п'яти підшкал: доповнення речень (SS), виключення слів (WE), аналогія (A), узагальнення (G), мнемонічні здібності (AM).

Математичний інтелект складається з двох підшкал: арифметичних задач (AP), числових рядів (NS).

Просторовий інтелект також складається з двох підшкал: просторової уяви (SI) та просторового узагальнення (SG).

Дослідження мотиваційних психічних станів респондентів вимагало використання психодіагностичних методів, які б дозволили виміряти низку параметрів мотиваційної сфери. Використовувався опитувальник «Рівень прагнень особистості» («LAP»), який складається з п'ятнадцяти шкал, що об'єднані у чотири блоки:

- ядро мотиваційної структури;
- досягнення цілей;
- прогностична оцінка діяльності суб'єкта;
- відповідність виконуваній діяльності.

Ядро мотиваційної структури складало шість параметрів: внутрішній мотив (ІМ), когнітивний мотив (СМ), мотив уникнення (АМ), мотив змагання (МС), мотив зміни діяльності (МСА), мотив самоповаги (MS).

Досягнення цілей складалося з п'яти параметрів: значущості результатів (SR), складності завдання (TC), вольових зусиль (VE), оцінки рівня досягнутих результатів (ELAR), оцінки особистого потенціалу (EPP).

Прогностична оцінка діяльності респондента складалася з двох параметрів: прогностичного рівня мобілізуючих зусиль (PLME) та очікуваного рівня результатів (ELR).

Відповідність проведених заходів складалася з двох параметрів: регулярність результатів (RR), ініціативність (I).

Визначено показники смисложиттєвих параметрів молоді в процесі її реінтеграції: наявність життєвої мети, цілі в житті, інтерес до життя та емоційна насиченість життя, задоволеність самореалізацією, відчуття здатності впливати на хід свого життя за тестом «Смисложиттєвих орієнтацій» Д. Леонт'єва «PIL» [219]:

- цілі життя (GL);
- процес (P);
- результат (R);
- локус контролю – Я (LCS);
- локус контролю – Життя (LCL).

Анкета «Мотиваційні психічні стани особистості в процесі реінтеграції» дозволяла виявити особливості внутрішньої мотивації респондентів – бажання пізнати щось нове, набуття позитивних емоцій, самовдосконалення навичок; та зовнішньої мотивації – постановка цілей, загострене почуття провини, соціальне схвалення тощо.

Як відомо, найважливішим критерієм самовизначення особистості в будь-якій діяльності є суб'єктивний контроль, тобто здатність людини нести відповідальність за свою поведінку, за результат діяльності.

У діяльності суб'єктивний контроль є важливою складовою загального контролю, що визначає регулятивну спроможність суб'єкта; він ґрунтується на характері порівняння запланованих та продемонстрованих дій та спрямований на самовдосконалення.

Параметри рівня суб'єктивного контролю визначалися опитувальником «Рівень суб'єктивного контролю» («LSC») Дж. Роттера.

Враховувалися такі параметри:

- інтернальність у сфері досягнень (IA),
- інтернальність у сфері невдач (IF),
- інтернальність у сфері міжособистісних відносин (IR),
- інтернальність у сфері трудових відносин (ILR),
- інтернальність у сфері здоров'я та хвороби (IH).

Відповіді респондентів оцінювалися за допомогою біполярної семантичної диференціальної шкали, значення якої знаходилися у межах -3 (абсолютно не згодні) та +3 (абсолютно згодні).

Індекси надійності, отримані за допомогою альфа Кронбаха, становили: $\alpha_{IST} = 0,734$, $\alpha_{LPC} = 0,821$; $\alpha_{PIL} = 0,837$; $\alpha_{LSC} = 0,791$.

Показники надійності використовуваних методів та тестів альфа-Кронбаха були у межах достатнього (0,7) та високого (0,9) рівнів.

Статистична обробка емпіричних даних проводилася за допомогою статистичної програми SPSS (версія 23.0) та MS Excel. Коефіцієнти кореляції (rs) Спірмена використовувались для пошуку та визначення кореляції між отриманими індексами.

Розраховувалися середнє арифметичне значення мінімуму (min), максимуму (max), середнього арифметичного (M) та середньоквадратичного відхилення (SD).

Оцінка достовірності відмінностей середніх значень незалежної вибірки проводилася параметричними методами за допомогою t-критерію Стьюдента на основі нормального розподілу Gaussian досліджуваної кількісної характеристики. Відмінності між значеннями змінних на рівні $p \leq 0,05$ вважалися статистично значущими.

Отримані результати дослідження психологічних параметрів мотиваційних психічних станів респондентів в період реінтеграції з використанням шкал мінімуму (min), максимуму (max), середнього арифметичного (M) та середнього квадратичного відхилення (SD) наведено у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Результати дослідження параметрів мотиваційних психічних станів респондентів в період реінтеграції

Шкали	Мінімум, min	Максимум, max	Середнє арифметичне, M	Середнє квадратне відхилення, SD
«IST-70-A» (вербальний інтелект, IQ)				
SS	66,00	120,00	97,74	10,31
WE	66,00	121,00	94,65	9,32
A	54,00	116,00	88,59	10,13
G	55,00	107,00	84,69	9,89
AM	55,00	106,00	81,03	8,93
«IST-70-A» (математичний інтелект, IQ)				
AP	66,00	121,00	93,94	9,27
NS	65,00	118,00	89,93	9,84
«IST-70-A» (просторовий інтелект, IQ)				
SI	57,00	109,00	84,61	9,95
SG	55,00	106,00	81,31	9,53
«LPC» (ядро мотиваційної структури)				

IM	6,00	21,00	12,79	3,08
CM	7,00	20,00	15,50	2,90
MA	4,00	21,00	11,68	3,74
MC	3,00	20,00	12,20	3,43
MCA	4,00	20,00	12,95	3,67
MS	7,00	29,00	14,15	3,19
«LPC» (досягнення цілей)				
SR	4,00	18,00	8,72	0,18
TC	2,00	18,00	5,63	0,17
VE	4,00	18,00	12,70	0,19
ELAR	4,00	14,00	9,74	2,12
EPP	7,00	19,00	15,00	0,21
«LPC» (прогностична оцінка діяльності)				
PLME	8,00	20,00	14,16	2,65
ELR	3,00	14,00	9,68	2,02
«LPC» (відповідність виконуваній діяльності)				
RR	6,00	20,00	13,53	2,74
I	8,00	19,00	12,95	2,72
«PIL»				
GL	11,00	43,00	31,88	7,53
P	12,00	42,00	30,10	5,29
R	9,00	36,00	25,39	4,86
LCS	8,00	31,00	21,29	4,59
LCL	13,00	423,00	29,84	4,64
«LSC»				
IA	29,00	72,00	55,04	7,44
IF	21,00	72,00	50,96	8,20
IFR	20,00	57,00	40,29	6,69
ILR	27,00	52,00	36,85	5,09

ІНІ	6,00	25,00	18,73	4,31
-----	------	-------	-------	------

Методично обґрунтовано комплекс з 34 параметрів дослідження, який відображає предмет дослідження мотиваційних та когнітивних психічних станів респондентів.

Більшість досліджуваних мають показники інтелекту в межах тестових стандартів (95-105 IQ), зокрема вербальний інтелект ($n = 359$; 53,4%), математичний інтелект ($n = 331$; 49,3%), просторовий інтелект ($n = 282$; 41,9%).

Загалом, середні групові значення інтелекту нижче середнього, оскільки межа 100 IQ не перетинає жодного показника, а межа 95 IQ – лише субшкалу SS, яка скоріше виконує мотиваційну функцію та реалізується для інтересу респондентів, має ефект заохочення і одночасно дозволяє визначити загальний світогляд.

Критично низькі рівні (54-65 IQ) були зафіксовані у невеликої частини вибірки ($n = 79$; 11,8%). Зафіксовано тенденцію зниження показників у трьох блоках інтелекту: словесний – SS (доповнення речень) → WE (виключення слів) → A (аналогія) → G (узагальнення) → AM (мнемонічні здібності); математичний – AP (арифметичні задачі) → NS (числові ряди); просторовий – SI (просторова уява) → SG (просторове узагальнення). Звичайно, кожна з підшкал унікальна і дозволяє вимірювати психологічний зміст інтелекту досліджуваних.

Дослідження когнітивних психічних станів респондентів показало, що усі підшкали інтелекту за середнім арифметичним (M) знаходяться у межах 90-100 IQ. Найвищі та найнижчі середні значення були зафіксовані у підшкалах вербального інтелекту: SS (доповнення речень) ($M = 97,74$; $SD = 10,31$) та AM (мнемонічні здібності) ($M = 81,03$; $SD = 8,93$).

Структура мотивації респондентів дає змогу чітко візуалізувати область, утворену з'єднаними вимірними п'ятнадцяти параметрів мотивації. Параметри TC ($M = 5,63$; $SD = 0,17$), ELAR ($M = 9,74$; $SD = 2,12$) та ELR

($M = 9,68$; $SD = 2,02$) мають відносно низькі значення. Можна припустити, що у критичних стресових ситуаціях в процесі реінтеграції у респондентів може бракувати мотиваційного ресурсу для досягнення мети. Слід звернути увагу, що параметри TC ($M = 5,63$; $SD = 0,17$), ELAR ($M = 9,74$; $SD = 2,12$) та ELR ($M = 9,68$; $SD = 2,02$) мають незначне факторне навантаження (див. табл. 3.2). і не мають суттєвого впливу на жоден із мотиваційних психічних станів. Слід зазначити, що параметри TC та ELAR відносяться до блоку методики «LPC» (досягнення цілей) та ELR – блоку «LPC» (прогностична оцінка діяльності респондента), що надзвичайно важливо для структури мотивації досліджуваних в період реінтеграції в умовах сучасного соціуму. Матриця кореляції з 34 змінними визначалася методом основних компонентів. 10 факторів мають власні значення, більші за одиницю, і пояснюють 76,90% дисперсії змінних (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Матриця факторних навантажень мотиваційних психічних станів респондентів в період реінтеграції

Шкали	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10
SS	0,866		0,169			- 0,080				
WE	0,934		0,059						- 0,083	
A	0,837		0,204						- 0,107	
G	0,163		0,881	- 0,013						
AM	0,218		0,814				- 0,059			
AP	0,853		0,098			- 0,092				
NS	0,855					0,277		-		

								0,060		
SI	0,137	- 0,021	0,886							
SG	0,220		0,835				- 0,061			
IM	0,681			0,311	- 0,076					
AM			0,263			0,586			- 0,304	
MC						0,830	0,249			- 0,197
MCA		0,139				0,501	- 0,498			
MS			- 0,241	0,497						
SR				0,155			- 0,969	- 0,238		
TC					- 0,277					0,365
VE							0,139	0,949		- 0,379
ELAR	-0,450							0,381		
EPP				0,424						- 0,260
PLME		- 0,185		0,718				0,224		
ELR	-0,249						0,427			
RR			- 0,190	0,301			0,676			
I				0,404	- 0,232	- 0,569				

GL		0,953						- 0,117	0,194	
P	0,359	0,798	- 0,239							
R		0,567		- 0,218				0,380		
LCS		0,923					- 0,109	0,105		
LCL		0,812						- 0,283		0,265
IA				- 0,110	0,431					
IF					0,929			- 0,269		0,076
IFR					0,936		- 0,157		0,129	
ILR							0,168	- 0,439		0,943
INI	-0,219		0,233						0,914	
D,%	24,27	12,07	9,98	6,18	5,64	5,34	3,87	3,79	3,12	3,05
ΣD ,%	24,27	36,35	46,35	52,52	58,15	63,51	67,36	71,16	74,25	77,29
Всього	8,251	4,113	3,397	2,096	1,912	1,814	1,324	1,282	1,054	1,033

Примітка: D – дисперсія; ΣD – Σ дисперсії.

Інтервали низьких, середніх та високих значень показників рівня домагань особистості дозволили провести оцінку отриманих результатів за методикою «LAP», орієнтуючись на шкалу, визначену за середніми значеннями та середньоквадратичним відхиленням. Результати представлено у табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Середні значення та середньоквадратичні відхилення за показниками методики «LAR»

Показники рівня домагань	Середня арифметична, \bar{x}	Середнє відхилення, σ
Внутрішній мотив	12,98	3,40
Пізнавальний мотив	15,60	3,14
Мотив уникнення	11,83	3,38
Мотив змагання	12,19	3,40
Мотив зміни діяльності	12,89	3,59
Мотив самоповаги	14,93	3,21
Значущість результатів	9,51	3,34
Складність завдання	5,83	2,69
Вольове зусилля	12,96	3,07
Оцінка рівня досягнутих результатів	9,85	2,30
Оцінка власного потенціалу	14,17	3,25
Намічений рівень мобілізації зусиль	14,71	3,03
Очікуваний рівень результатів	9,73	2,18
Закономірність результатів	13,76	3,01
Ініціативність	13,29	2,97

Відсоткові частоти розподілу емпіричних даних респондентів за кожною шкалою представлено у табл. 3.4. Виявлено, що тільки в емпіричних даних таких показників рівня домагань, як «значущість результатів» і «складність завдання» немає традиційної кривої розподілу емпіричних результатів, оскільки переважають значення високого рівня значущості результатів у 54,2% досліджуваних і значення високого рівня складності завдання у 55,5% досліджуваних.

Таблиця 3.4

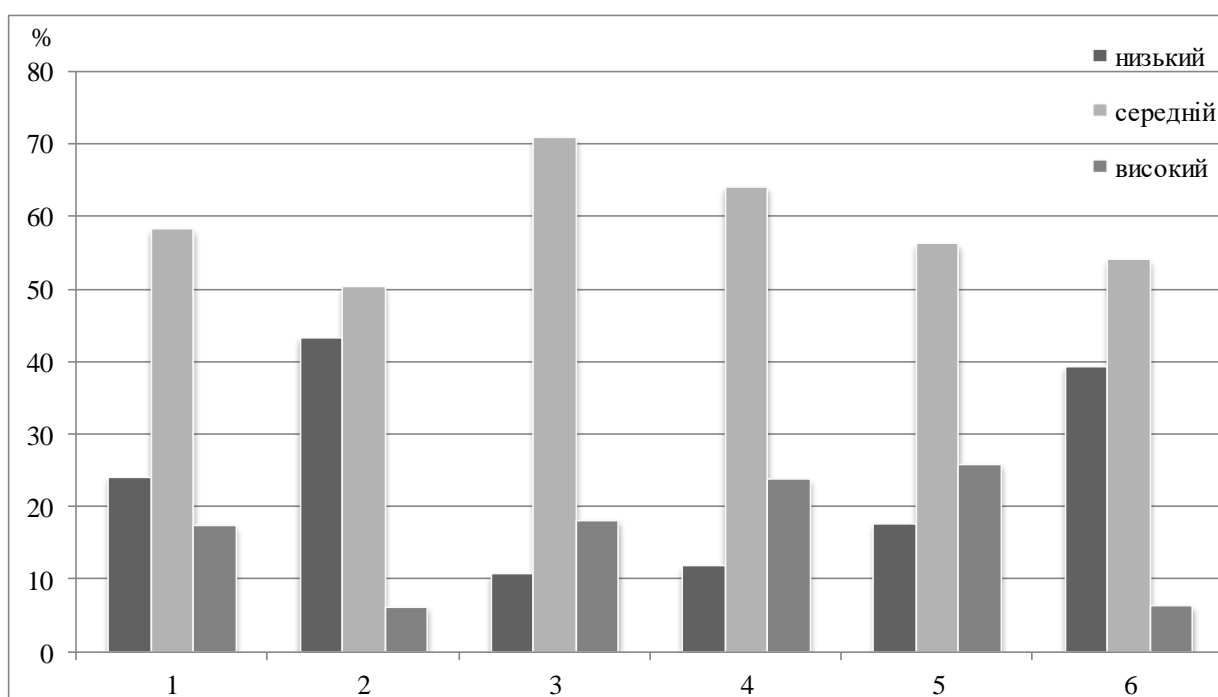
Відсотковий розподіл первинних результатів досліджуваних за показниками «LAP» (n=672)

Показники рівня домагань	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	n	%	n	%	n	%
Внутрішній мотив	115	17,1	374	55,7	183	27,2
Пізнавальний мотив	49	7,3	327	48,7	296	44,0
Мотив уникнення	119	17,7	458	68,2	95	14,1
Мотив змагання	147	21,9	414	61,6	111	16,5
Мотив зміни діяльності	176	26,2	361	53,7	135	20,1
Мотив самоповаги	60	8,9	372	55,4	240	35,7
Значущість результатів	364	54,2	251	37,4	57	8,4
Складність завдання	373	55,5	241	35,9	58	8,6
Вольове зусилля	139	20,7	401	59,7	132	19,6
Оцінка рівня досягнутих результатів	55	8,2	387	57,6	230	34,2
Оцінка власного потенціалу	67	9,9	364	54,2	241	35,9
Намічений рівень мобілізації зусиль	56	8,3	398	59,2	218	32,5
Очікуваний рівень результатів	69	10,3	421	62,6	182	27,1
Закономірність результатів	44	6,5	449	66,8	179	26,7

Ініціативність	89	13,2	463	68,8	120	18,0
----------------	----	------	-----	------	-----	------

Результати респондентів за блоками мотиваційної структури особистості відображено графічно.

На рис. 3.1 наведено дані щодо ядра мотиваційної структури респондентів.

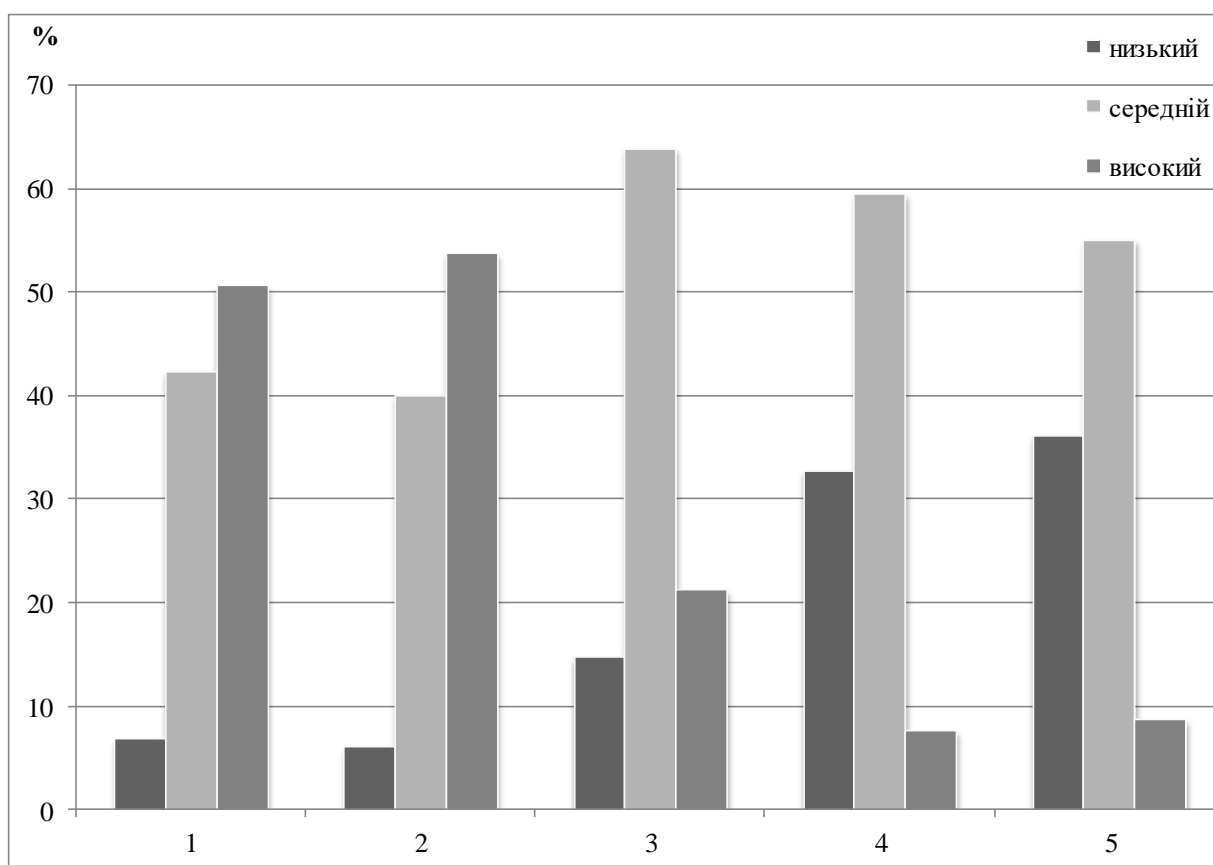
Примітка:

1. Внутрішній мотив;
2. Пізнавальний мотив;
3. Мотив уникнення;
4. Мотив змагання;
5. Мотив зміни діяльності;
6. Мотив самоповаги.

Рис. 3.1. Характеристика ядра мотиваційної структури респондентів за опитувальником «LAP»

Як зазначалося вище, мотиваційна структура досліджуваних, визначена за допомогою опитувальника «LAP», об'єднує чотири блоки: ядро мотиваційної структури; досягнення складних цілей; прогностична оцінка діяльності суб'єкта; відповідність виконуваній діяльності.

Результати визначення досягнення складних цілей показано на рис. 3.2.

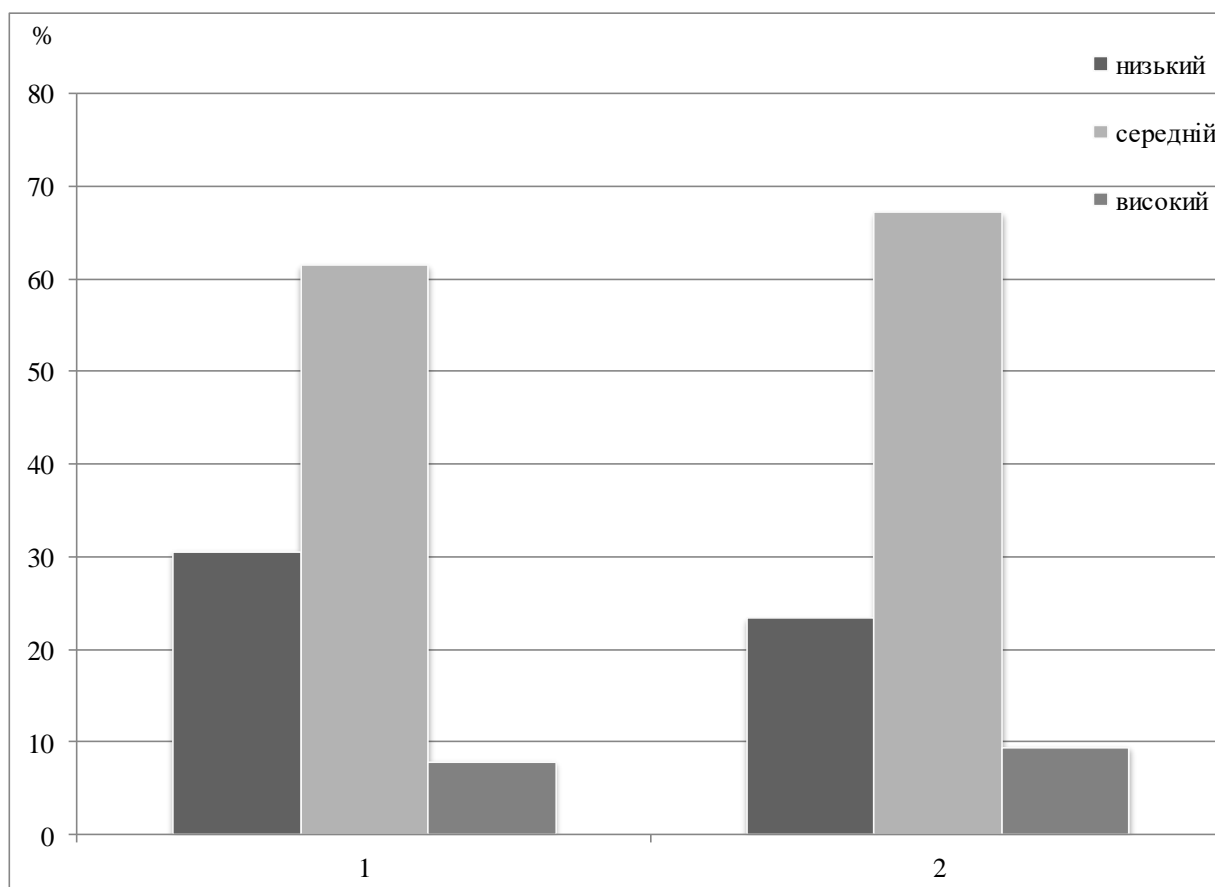
Примітка:

1. Значущість результатів;
2. Складність завдання;
3. Вольове зусилля;
4. Оцінка рівня досягнутих результатів;
5. Оцінка власного потенціалу.

Рис. 3.2. Характеристика досягнення складних цілей респондентів за опитувальником «LAP»

Профіль вибірки за ядром мотиваційної структури особистості (n=672) показав відносно відмінну від попередніх емпіричних значень криву розподілу емпіричних результатів. Простежуються достатньо високі значення низького рівня ознак пізнавального мотиву (44,0%) і мотиву самоповаги (35,7%), які межують зі значеннями середнього рівня вимірюваних ознак. Очікувано високі результати середніх рівнів знаходяться у межах від 35,9% до 68,8% досліджуваних, низькі рівні – 8,4% до 44,0%, і відповідно, високим рівнем володіють від 6,5% до 55,5% досліджуваних.

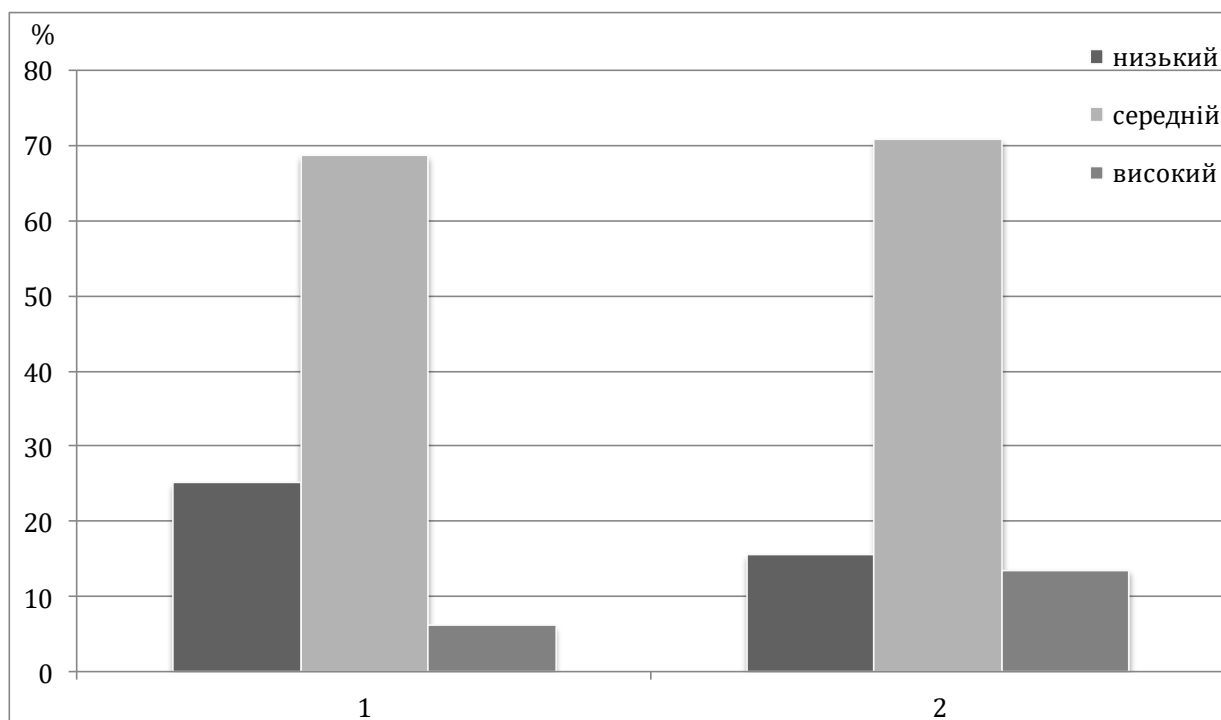
Результати визначення прогностичної оцінки діяльності респондентів наведено на рис. 3.3.

Примітка: 1. Намічений рівень мобілізації зусиль; 2. Очікуваний рівень результатів.

Рис. 3.3. Характеристика прогностичної оцінки діяльності респондентів за опитувальником «LAP»

Результати визначення відповідності виконуваній діяльності наведено на рис. 3.4.

Примітка:

1. *Закономірність результатів;*
2. *Ініціативність.*

Рис. 3.4. Характеристика відповідності виконуваній діяльності респондентів за опитувальником «LAR»

Профіль за параметрами досягнення складних цілей мотиваційної структури особистості (n=672) показав відмінну від попередніх емпіричних значень криву розподілу емпіричних результатів. Спостерігаємо високі значення високого рівня показників значущості результатів (54,2%) і складність завдання (55,5%). У значеннях інших параметрів (вольове зусилля, оцінка рівня досягнутих результатів, оцінка свого потенціалу) має місце правильна крива розподілу емпіричних результатів. Високі результати високого рівня знаходяться у межах від 8,2% до 55,5% досліджуваних, низькі

рівні – 8,6% до 35,9%, і відповідно, середнім рівнем володіють від 35,9% до 59,7% досліджуваних.

За блоком прогностичної оцінки діяльності мотиваційної структури респондентів (n=672) виявлено відносно схожу з ядром мотиваційної структури криву розподілу емпіричних результатів. Визначено достатньо високі значення середнього рівня параметру «намічений рівень мобілізації зусиль» (59,2%) і параметру «очікуваний рівень результатів» (62,6%). Очікувано низькі результати високого рівня сягають меж 8,3% і 10,3% досліджуваних, а низькі рівні – 27,1% й 32,5% досліджуваних.

Профіль респондентів за параметром відповідності виконуваній діяльності мотиваційної структури особистості (n=672) показав відносно схожу з прогностичною оцінкою діяльності криву розподілу емпіричних результатів. Визначено достатньо високі значення середнього рівня ознак закономірності результатів (66,8%) та ініціативності (68,8%). Очікувано низькі результати високого рівня знаходяться у межах 6,5% і 13,2% досліджуваних, низькі рівні – 18,0% і 26,7% досліджуваних.

Оскільки у таблиці тестових норм «PIL», що запропоновані авторами тесту [219], результати представлені окремо для жінок та чоловіків, нами також визначено за потрібне зробити попередню процедуру розрахунку середніх значень та середньоквадратичних відхилень окремо для чоловічої та жіночої вибірки. Результати представлено у табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Середні значення та середньоквадратичні відхилення за показниками методики «PIL» (n=672) у гендерному вимірі

Показники смисложиттєвих орієнтацій	Чоловіки (n=307)		Жінки (n=365)	
	\bar{x}	σ	\bar{x}	σ
Цілі в житті	33,08	7,21	31,34	7,25
Процес	31,19	5,19	29,76	5,57
Результат	26,64	5,02	25,33	4,78

Продовж. табл. 3.5

Локус контролю – Я	21,95	4,36	20,99	4,32
Локус контролю – Життя	30,03	4,13	29,02	4,24
Загальний показник осмислення життя	104,92	12,97	102,04	14,07

У табл. 3.6 представлено відсоткові частоти розподілу емпіричних даних респондентів за кожною шкалою «PIL».

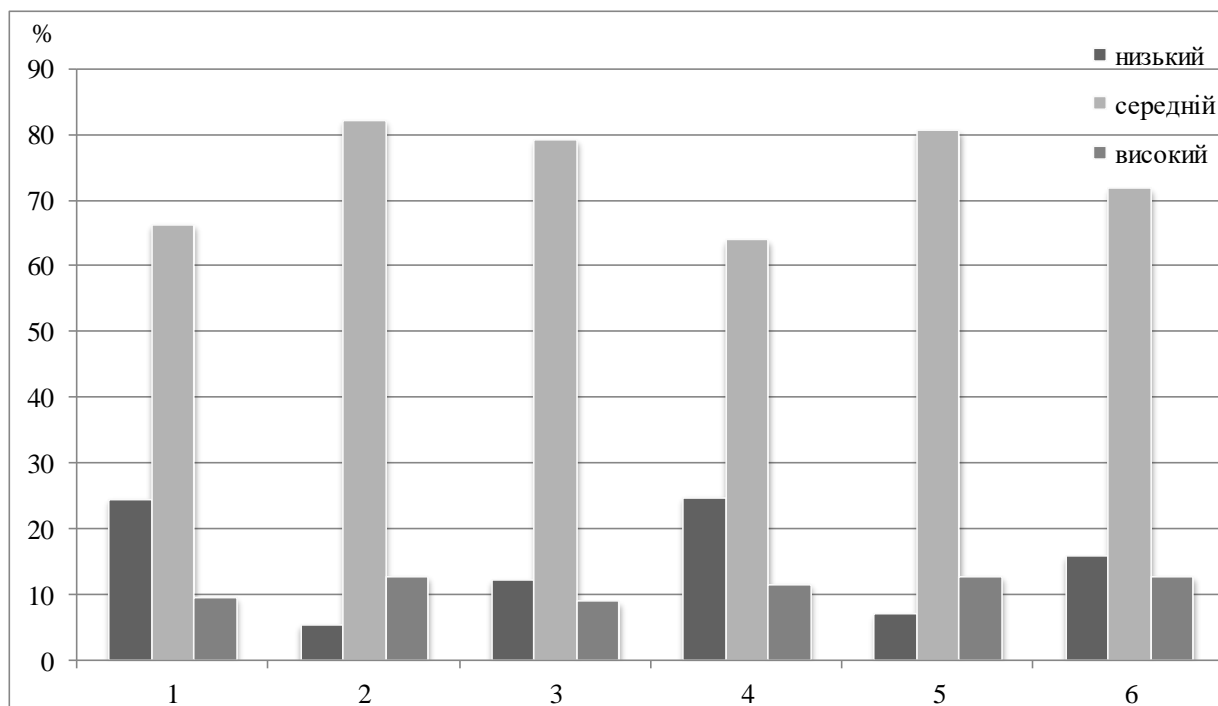
Таблиця 3.6

Відсотковий розподіл первинних результатів респондентів за опитувальником «PIL» (n=672)

Показники смисло-життєвих орієнтацій	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	п	%	п	%	п	%
Цілі в житті	68	10,1	429	63,8	175	26,1
Процес	82	12,2	520	77,4	70	10,4
Результат	67	9,9	512	76,2	93	13,9
Локус контролю – Я	79	11,8	421	62,6	172	25,6
Локус контролю – життя	88	13,1	523	77,8	61	9,1
Загальний показник осмислення життя	84	12,1	487	72,5	101	15,4

За опитувальником «PIL» профіль вибірки (n=672) показав наближену з попередніми емпіричними значеннями криву розподілу емпіричних результатів. Очікувано високі результати середніх рівнів знаходяться у межах від 62,6% до 77,8% досліджуваних, низькі рівні – 9,1% до 26,1% і, відповідно, високим рівнем володіють від 9,9% до 12,2% досліджуваних.

Результати досліджуваних за опитувальником «PIL» показано на рис. 3.5.

Примітка:

1. Цілі в житті;
2. Процес;
3. Результат;
4. Локус контролю – Я;
5. Локус контролю – Життя;
6. Загальний показник осмислення життя.

Рис. 3.5. Характеристика смисложиттєвих орієнтацій респондентів за опитувальником «PIL»

При оцінюванні результатів первинної обробки за опитувальником «LSC» ми орієнтувалися на шкалу, визначену за середніми значеннями та середньоквадратичним відхиленням (див. табл. 3.7). Отримані межі рівнів

знаходяться у значеннях інтервалів, запропонованих авторами опитувальника.

Таблиця 3.7

Середні значення та середньоквадратичні відхилення за показниками «LSC» респондентів (n=672)

Показники суб'єктивного контролю	Середнє арифметичне, \bar{x}	Середнє відхилення, σ
Шкала загальної інтернальності	197,62	20,51
Шкала інтернальності в галузі досягнень	54,49	7,75
Шкала інтернальності в галузі невдач	50,29	7,36
Шкала інтернальності у сімейних стосунках	40,42	6,80
Шкала інтернальності у галузі виробничих відносин	36,50	5,29
Шкала інтернальності стосовно здоров'я і хвороб	18,79	4,17

У табл. 3.8 представлено відсоткові частоти розподілу емпіричних даних респондентів за кожною шкалою опитувальника «LSC».

Таблиця 3.8

Відсотковий розподіл первинних результатів досліджуваних за показниками опитувальника «LSC» (n=672)

Показники суб'єктивного контролю	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	n	%	n	%	n	%
Шкала загальної інтернальності	4	0,6	551	81,9	117	17,5
Шкала інтернальності в галузі досягнень	12	1,8	529	78,7	131	19,5

Продовж. табл. 3.8

Шкала інтернальності в галузі невдач	17	2,5	585	87,1	70	10,4
Шкала інтернальності у сімейних стосунках	35	5,2	584	86,9	53	7,9
Шкала інтернальності в галузі виробничих відносин	21	3,1	543	80,8	108	16,1
Шкала інтернальності стосовно здоров'я і хвороб	39	5,8	464	69,0	169	25,2

Результати досліджуваних за параметрами рівнів суб'єктного контролю показано на рис. 3.6.

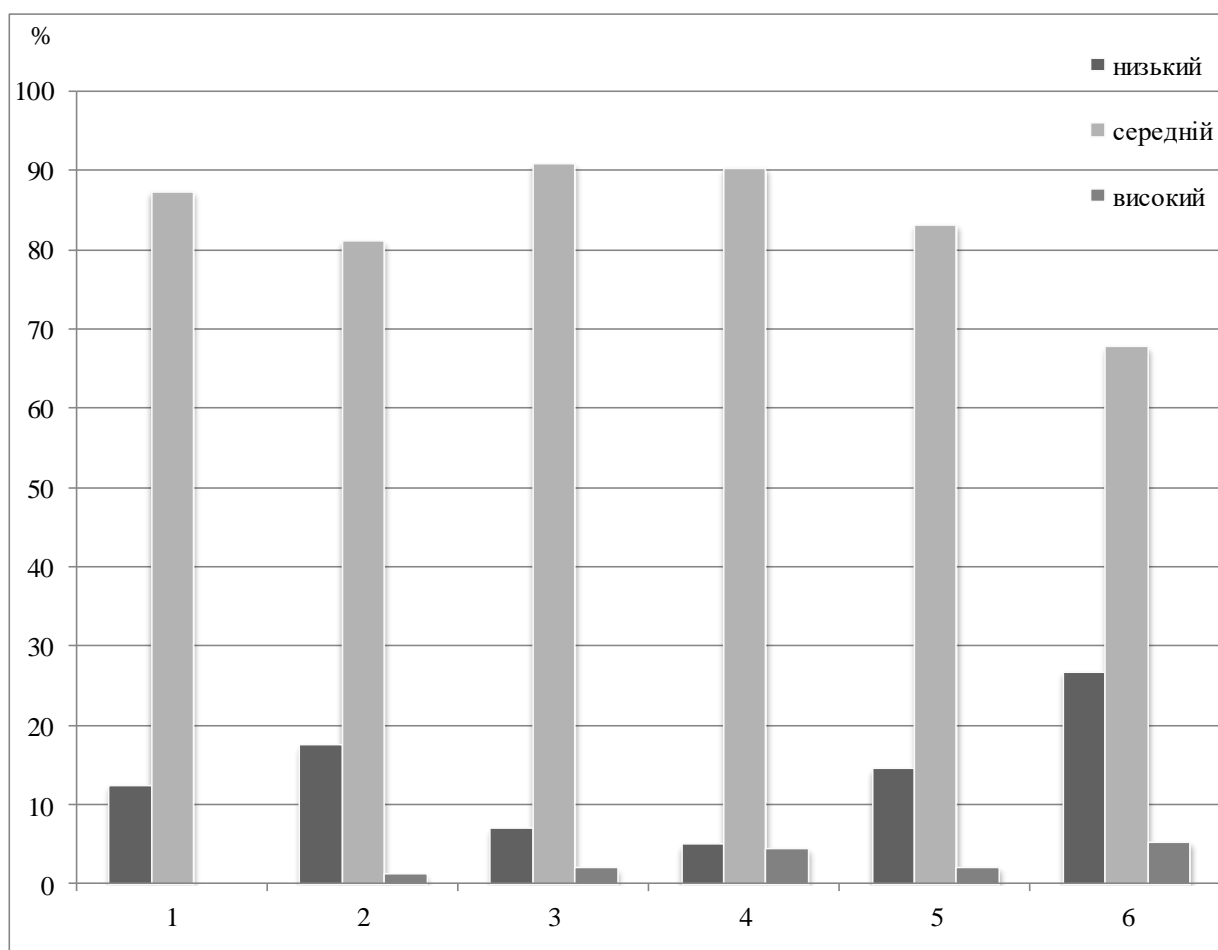

Рис. 3.6. Рівні суб'єктного контролю респондентів в період реінтеграції

Примітка:

- 1. Загальна інтернальність;*
- 2. Інтернальність в галузі досягнень;*
- 3. Інтернальність в галузі невдач;*
- 4. Інтернальність у сімейних стосунках;*
- 5. Інтернальність в галузі виробничих відносин;*
- 6. Інтернальність стосовно здоров'я і хвороб.*

Зауважимо, що на відміну від показників низького і високого рівнів суб'єктивного контролю, значення показників смисложиттєвих орієнтацій досліджуваних володіють менше вираженою амплітудою, тобто є більш збалансованими.

У вивченні зазначених характеристик використовувався як експлораторний, так і конфірматорний факторний аналіз.

Нагадаємо, що експлораторний факторний аналіз здійснюється при дослідженні схованої факторної структури без припущення про число факторів та їхніх навантажень. Конфірматорний призначається для перевірки гіпотез про число факторів і їхніх навантажень [196].

Метою експлораторного факторного аналізу було встановлення скільки вимірів має факторна модель.

Придатність кореляційної матриці до експлораторного факторного аналізу оцінювалась за допомогою міри вибіркової адекватності – індексу Кайзера-Мейера-Олкіна та критерію сферичності Бартлета.

Експлораторний факторний аналіз здійснювався методом максимальної правдоподібності, кількість факторів визначалась за допомогою двох критеріїв: критерію Кайзера та критерію каменистого осипу.

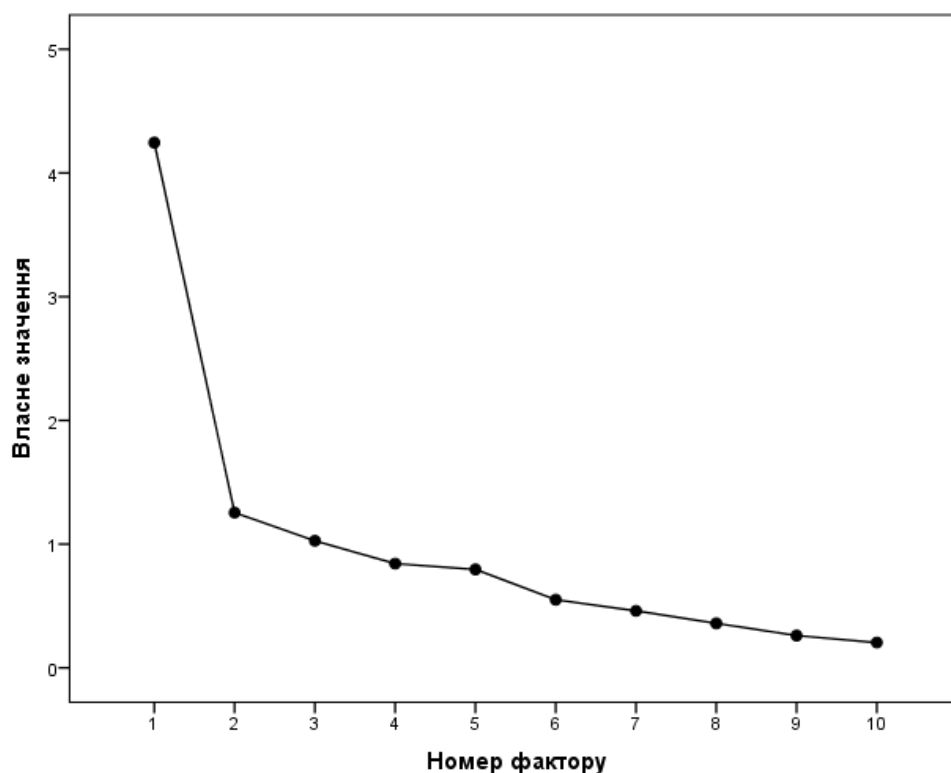

Рис. 3.7. Графік кам'янистого осипу для визначення кількості факторів, що визначають структуру мотиваційних та когнітивних психічних станів респондентів

Як свідчить індекс Кайзера-Мейера-Олкіна та критерій сферичності Бартлета факторна матриця була придатною для подальшого експлораторного факторного аналізу (КМО = 0,779; $\chi^2 = 986,341$, $df = 6$, $p < 0,001$).

На рис. 3.7 наведено графік каменистого осипу для визначення кількості факторів, що визначають структуру мотиваційних та когнітивних психічних станів респондентів.

За допомогою процедури ргомах виявлені фактори трифакторної моделі були піддані обертанню.

Нижче наведено характеристику факторів, що визначають структуру мотиваційних та когнітивних психічних станів респондентів.

F1 «Когнітивна егомотивація» поєднував важливі параметри вербального, математичного інтелекту та внутрішнього мотиву. Такі респонденти для досягнення успіху покладаються на свої пізнавальні здібності та

внутрішні мотиваційні ресурси. Успіх у навчальній та професійній діяльності таких досліджуваних безпосередньо залежить від рівня їхнього IQ.

F2 «Значуща мотивація» поєднує в собі всі параметри методики «PIL» і є мотиваційним психічним станом, що характеризує ступінь осмисленості діяльності респондентів, а саме: наявність життєвих цілей, покликання, наміри, інтерес до життя та емоційне, насичення життя, прийняття, самоприйняття, почуття здатності впливати на хід свого життя. Такий мотиваційний психічний стан характеризується здатністю шукати смисл та ціннісне підкріплення у всьому, що пов'язано з навчально-професійною діяльністю молоді.

F3 «Аналітична та синтетична мотивація» можна певною мірою розглядати як прагматичний мотиваційний психічний стан, який пов'язаний із прагненням респондентів до аналізу, синтезу та узагальнення, до операціоналізації. Такі досліджувані прагнуть створити алгоритми, інструкції та передбачати події.

F4 «Мотивація проблемного пошуку» поєднувала параметри «когнітивний мотив» і «рівень мобілізації зусиль» і певною мірою підкреслював когнітивну саморегуляцію респондентів, здатність врахувати їх зусилля для досягнення результату на основі когнітивних ресурсів.

F5 «Внутрішня мотивація» складався зі змінних, психологічний зміст яких відображає прагнення респондента взяти відповідальність за все, що відбувається у царині невдач та сімейних стосунків. Це підвищене почуття відповідальності фокусує його на внутрішніх психічних процесах.

F6 «Мотивація уникнення» складається зі змінних, психологічний зміст яких відображає бажання уникати відповідальності, змінити діяльність. Ініціатива має значний негативний вплив на результати. Такі респонденти за будь-яких обставин прагнуть уникнути чого завгодно.

F7 «Мотивація шаблону» показує переважну важливість регулярності результатів і водночас демонструє негативний зв'язок із «значимістю результатів», що свідчить про бажання досліджуваного дотримуватися норм,

правил, законів, і в той же час нехтувати суттєвими змістовними ознаками. Існує своєрідне переважання атрибуції, офіційності над змістом та характером.

F8 «Навмисна мотивація» супроводжується значними вольовими зусиллями для досягнення результату у навчальній, професійній діяльності. Загалом діяльність нагадує постійну конкуренцію, в якій респондент віддає перевагу вольовим компонентам, хоча це не завжди доцільно.

F9 «Мотивація саморегуляції» – це домінування внутрішньої складової здоров'я та хвороби у навчальній та професійній діяльності. Значною мірою фактор 9 має щось спільне з фактором 5 «Внутрішня мотивація», лише для іншої сфери інтерналізації. Місце цього фактору у структурі мотиваційних психічних процесів свідчить про те, що фактор 9 не є головним мотиваційним психічним станом досліджуваних.

F10 «Виробнича мотивація» – це також домінування внутрішньої складової у виробничих відносинах, зокрема у респондентів, які перебувають у мотиваційному стані, орієнтованому на внутрішні параметри, а менше на виробничі, тому значення (1,034) цього фактора у загальній дисперсії незначна.

Наступні фактори мають навантаження змінних менше, ніж 0,904. Таким чином, за результатами статистичної обробки було представлено 10 основних факторів (76,90%), які визначали структуру мотиваційних психічних станів респондентів.

Нижче проаналізовано найбільш стабільні кореляційні зв'язки між обраними факторами (див. табл. 3.9).

Найбільш значущим ($p \leq 0,01$) є кореляція між F1 та F3 (0,461), F8 та F10 (0,452). F1 «когнітивна егомотивація» (25,31%) виявилася найважливішою. F3 має значні кореляційні зв'язки з усіма факторами.

Отже, когнітивна егомотивація, аналітична та синтетична мотивація є важливими компонентами структурно-функціональної організації мотиваційних психічних станів респондентів в процесі реінтеграції.

Найбільш залежними факторами в структурі мотиваційних станів є F1, F3, F4 і F5, F7 і F10.

Зазначимо, що структура мотиваційних психічних станів має високий ступінь однорідності та взаємозв'язку.

Таблиця 3.9

Кореляційна матриця компонентів структури мотиваційних психічних станів респондентів

Шкали	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	1,000	0,076	0,465 **	0,158 **	0,069	- 0,114 *	0,135 **	0,139 **	0,144 **	- 0,131 **
2	0,076	1,000	0,225 **	0,118 **	0,385 **	0,116 **	0,239 **	0,035	-0,051	0,054
3	0,465 **	0,225 **	1,000	0,091 *	0,142 **	- 0,129 **	0,178 **	- 0,090 *	- 0,170 **	- 0,098 *
4	0,158 **	0,118 **	0,091 *	1,000	0,213 **	- 0,094 *	0,321 **	0,225 **	-0,032	0,062
5	0,069	0,385 **	0,142 **	0,213 **	1,000	-0,032	0,260 **	0,167 **	0,081 8	0,211 **
6	-0,114 **	0,116 **	- 0,129 **	-0,094	-0,032	1,000	- 0,205 **	-0,013	-0,057	0,278 **
7	0,135 **	0,239 **	0,178 **	0,321 **	0,260 **	- 0,205 **	1,000	-0,039	0,026	- 0,150 **
8	0,139 **	0,035	- 0,090 *	0,225 **	0,167 **	-0,013	-0,039	1,000	0,170 **	0,454 **

Продовж. табл. 3.9

9	0,144 **	-0,051	- 0,170 **	-0,032	0,081 *	-0,057	0,026	0,170 **	1,000	0,139 **
10	- 0,131**	0,054	- 0,098 *	0,062	0,211 **	0,278 **	- 0,150 **	0,454 **	0,139 **	1,000

Примітка: * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$.

Констатовано, що структура, змінні та взаємозалежність факторів мотиваційних та когнітивних психічних станів респондентів в процесі реінтеграції є важливими складовими їх навчальної, професійної діяльності, що підтверджує висунуту гіпотезу.

На основі логіки емпіричного дослідження визначено взаємозв'язок психологічних семантичних параметрів мотивації з параметрами інтелекту респондентів, що досліджуються коефіцієнтом кореляції Спірмена r_s .

Результати кореляційного аналізу представлені у табл. 3.10.

Таблиця 3.10

Співвідношення параметрів структури мотивації з параметрами структури інтелекту респондентів в процесі реінтеграції

F	SS	WE	A	G	AM	AP	NS	SI	SG
IM	0,806 **	0,743* *	0,778* *	0,554* *	0,564* *	0,665* *	0,548* *	0,523* *	0,571* *
CM	0,211	0,163* *	0,199* *	0,089* *	0,114	0,117	0,012	0,093	0,116
MA	0,243 **	0,248* *	0,255* *	0,375* *	0,288* *	0,260* *	0,247* *	0,380* *	0,276* *
MC	-0,053	-0,068	-0,063	0,029	0,046	-0,102	0,093	0,024	-0,008
A	- 0,302 **	- 0,267* *	- 0,304* *	-0,087	-0,137* *	0,223* *	-0,070	-0,087	-0,136* *

Продовж. табл. 3.10

MS	-0,069	-0,079	-0,079	-0,079	-0,069	-0,089	0,115	-0,082	-0,146*
SR	-0,007	0,014	-0,035	-0,118	-0,045	0,025	-0,019	-0,097	-0,015
TC	-0,125	-0,036	-0,149*	-0,170*	-	-0,053	0,170*	-	-0,117
					0,177*		*	0,170*	
					*			*	
VE	0,003	0,017	-0,012	-0,146*	-0,069	-0,004	0,055	-	-0,093
								0,172*	
								*	
ELAR	-	-	-0,175*	-0,054	-0,089	-	-0,119	-0,045	-0,139*
	0,211	0,226*				0,282*			
	**	*				*			
EPP	0,195	0,215*	0,169	-0,021	0,056	0,145*	0,145*	-0,005	0,164*
	**	*							
PLME	0,212	0,217*	0,203*	0,165*	0,151*	0,149*	0,225*	0,154*	0,170*
	**	*	*				*		*
ELR	-0,119	-0,164*	-0,113	0,059	0,059	-	0,044	0,060	0,029
						0,174*			
						*			
RR	0,147	0,145*	0,135*	0,089	0,021	0,118	0,150*	0,073	0,035
	*								
I	0,140	0,137*	0,137*	0,075	0,047	0,115	-0,087	0,071	0,065
	*								

Примітка: * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$.

Кореляційний аналіз показав наступні результати. Найбільш значущими є співвідношення «внутрішнього мотиву» (ІМ) з показниками вербального інтелекту: «доповнення речень» (SS) ($r_s = 0,806$; $p < 0,01$, «аналогія» (A) ($r_s = 0,778$; $p < 0,01$) та «виключення слів» (WE) ($r_s = 0,743$; $p < 0,01$).

Очевидно, що високі показники вербального інтелекту та зв'язок цих показників із заданими параметрами мотивації визначаються змістовими особливостями провідної діяльності.

«Внутрішній мотив» (ІМ), «мотив уникнення» (АМ) та «прогнозований рівень мобілізаційних зусиль» (PLME) мають суттєві кореляційні зв'язки з усіма підшкалами інтелекту. Досліджувані прагнуть отримати бажаний результат за рахунок:

- 1) внутрішнього мотиваційного ресурсу;
- 2) уникнення відповідальності, без ініціативи та належних зусиль;
- 3) мобілізації своїх зусиль, демонстрації психологічної готовності до виконання, але це не найголовніше завдання.

Тому необхідно організувати процес реінтеграції таким чином, щоб уникнути помилкових результатів, псевдомотивації, з орієнтацією на доцільність зусиль.

Отримані результати емпіричних досліджень, наявні суттєві співвідношення дозволяють стверджувати, що операціоналізація результатів дослідження сприятиме ефективній організації процесу реінтеграції досліджуваних у соціум, що підтверджує другу гіпотезу, висунуту на початку дослідження.

Отже, проведено аналіз дослідження, що обґрунтовує сутність психічних станів, які часто набувають стійкості і перетворюються на властивості особистості. Вивчено мотиваційні та когнітивні психічні стани респондентів в процесі реінтеграції та їх змістовні особливості у їх навчальній і професійній діяльності. З'ясовано, що будь-який домінуючий мотиваційний чи когнітивний психічний стан респондентів, який має місце у досліджуваній структурі процесу реінтеграції, впливає на зміст їх діяльності. Зокрема, F6 «Мотивація уникнення» та F4 «Мотивація пошуку проблем» спрямовані протилежно, а також F7 «Мотивація шаблону» та F3 «Аналітична та синтетична мотивація». Це важливо для придбання діад, тріад у навчальній та професійній діяльності, у навчально-методичній

підготовці. Зокрема, присутність учасників в одній групі F6 та F4, F7 та F3 послаблює організацію ефективної міжособистісної взаємодії. При організації процесу реінтеграції важливо зрозуміти сутність явищ «мотиваційний психічний стан», «когнітивний психічний стан», їх змістовні особливості, щоб ефективно управляти зазначеним процесом, уникати небажаних помилок.

Зазначимо, що обраний набір тестів зі стандартизованими методиками та факторним аналізом дозволив розкрити предмет дослідження. Це дало змогу відокремити одні мотиваційні та когнітивні психічні стани від інших, встановити відмінності між мотиваційними та когнітивними психічними станами респондентів. Змінні мотиваційних та когнітивних психічних станів і взаємозв'язок факторів відображають рівні мотиваційного та когнітивного ресурсу досліджуваних в процесі їх реінтеграції.

Домінуюча мотивація має пряму залежність від типу мотиваційного психічного стану респондента. Отримані висновки були підтверджені іншими подібними науковими дослідженнями щодо регулюючої ролі психічних станів у структурі когнітивних та психічних ресурсів людини [114].

Емпіричні результати підтверджують гіпотезу про те, що структура, змінні та взаємозалежність факторів мотиваційних та когнітивних психічних станів респондентів в процесі реінтеграції у соціум є важливими складовими їх навчальної, професійної діяльності, а застосування результатів дослідження сприятиме ефективному процесу їх реінтеграції.

Результати дослідження мотиваційних та когнітивних психічних станів досліджуваних операціоналізують вирішення проблеми для ефективної організації процесу їх реінтеграції з урахуванням взаємозв'язку мотиваційних та когнітивних психічних станів з особистісними показниками респондентів, впливу низьких значень параметрів мотивації на мотиваційний ресурсів досліджуваних у критичних стресових ситуаціях.

Таким чином, факторний аналіз дозволив визначити структуру мотиваційних та когнітивних психічних станів респондентів, що складається з 10 основних факторів (76,90%).

Основними були визнані F1 «Когнітивна егомотивація» (25,31%) та F3 «Аналітична та синтетична мотивація» (10,04%). F3 суттєво корелює з усіма факторами ($p \leq 0,05$; $p \leq 0,01$).

Побудовано структуру інтелекту респондентів, яка складається з дев'яти підшкал (за Р. Амтауером) та визначено рівні вербального, математичного та просторового інтелекту, середнє арифметичне IQ (M) обґрунтовано, описана тенденція показників досліджуваних.

Представлена схема мотиваційної структури респондентів, що складається з 15 параметрів (за В. Гербачевським). Визначено чотири блоки мотивації, визначено рівні параметрів, окреслено характер мотиваційного ресурсу досліджуваних. Висловлено припущення, що низькі значення параметрів мотивації TC (складність завдання) ($M = 5,63$; $SD = 0,17$), ELAR (оцінки рівня досягнутих результатів) ($M = 9,74$; $SD = 2,12$) та ELR (очікуваного рівня результатів) ($M = 9,68$; $SD = 2,02$) є відтворенням мотиваційного ресурсу молоді в процесі її реінтеграції. Таке скорочення ресурсів може бути важливим у критичних стресових ситуаціях.

Обґрунтовано, що структура, змінні та взаємозалежність факторів мотиваційних та когнітивних психічних станів є важливими складовими навчальної та професійної діяльності. Емпіричні результати дослідження сприятимуть ефективній організації процесу реінтеграції молоді в соціум.

3.2. Соціальна відповідальність молоді в процесі її реінтеграції у соціум

Як зазначалося вище, проблема ціннісно-сислової сфери особистості знаходиться в епіцентрі сучасної психологічної науки. Особливої уваги заслуговують ідеї психологів [86; 96; 133; 176; 180; 181; 215; 217; 238; 239

та ін.] щодо категорії духовності у психології, звернення психологічної науки в епоху постмодерну до людської душі, до людської природи взагалі, до переживань, до духовності, до системи цінностей і смислів особистості.

Слід зазначити, що вибір життєвого шляху особистості в період реінтеграції значною мірою визначається процесом становлення її ціннісно-сміслової сфери. Від системи прийнятих і реалізованих цінностей залежить спрямованість молодого людини, її дії, поведінка та вчинки. Для молоді особливо важливо зробити ціннісний вибір майбутньої професійної діяльності, яка має стати смислом життя, буде наповнена натхненням, буде звеличувати і підносити особистість. Зважаючи на надбання сучасної психологічної науки, які є теоретичною основою для подальших роздумів над природою ціннісно-сміслової сфери молоді в процесі її реінтеграції, слід підкреслити певні недостатньо розроблені аспекти означеної проблеми.

Наразі спостерігається інтенсивне ускладнення інформаційного простору, збільшення інформаційних потоків, які здійснюють психологічний вплив на вибір цінностей молоддю. Це пояснюється перш за все тим, що в цих умовах молода людина не в змозі адекватно сприйняти та переробити потужний інформаційний потік, тому, свідомо чи не свідомо, переходить на спрощені алгоритми сприйняття світу. Отже, цінності, що виробляються або приймаються особистістю, істотно залежать від суб'єктивних і випадкових чинників (рухи фанатів, регіональні особливості тощо). Відбувається диверсифікація, дроблення цінностей. За великою кількістю окремих цінностей зникає ідеал, як узагальнююча цінність. Спостерігається ситуація, коли наявною є сукупність роздрібнених цінностей і в той же час відсутній ідеал як найвища узагальнююча цінність. Це характерна риса нестійкого періоду розвитку сучасного соціуму, в якому відбувається розрив, руйнування єдності системи цінностей та ідеалів.

Аналіз сучасного стану соціального простору свідчить про те, що його ускладнення відбувається паралельно зі швидким розшаруванням населення на дуже багатих (незначної частини населення) і бідних (основна ча-

стина населення). Породжувана цим психологічна напруга в суспільстві для окремої людини з'єднується синергетично зі складністю фільтрації величезного вхідного потоку інформації, що здійснює руйнівний вплив на систему цінностей особистості, в першу чергу на молодь. Додатковим фактором такого впливу є свідома дія на соціальний простір ринкових агентів в економіці споживання, які вочевидь не завжди дотримуються загальнолюдських цінностей, що створює об'єктивно важкий для психологічного аналізу фон становлення ціннісно-сислової сфери молоді, зокрема в період її реінтеграції в умовах сучасного соціуму. До того ж, в умовах ускладнення і розширення соціального простору відбувається складний процес знецінення естетичних, моральних, інтелектуальних цінностей.

Зазначені тенденції обумовлюють появу найбільш принципового протиріччя між загальнолюдськими цінностями й ідеалами, з одного боку, і релятивними, більш дрібними та ситуативними ідеалами і цінностями молоді – з іншого. До того ж слід прийняти до уваги, що цінність є також і кібернетичним поняттям, і в цій якості її сутність не може бути поясненою через розкриття її змісту. На відміну від традиційного розуміння цінності, як чогось безумовно позитивного, що має смисл для людини, цінність в кібернетиці може бути як позитивною, так і негативною. Вона існує як певний вектор, що визначає спрямування намірів та дій особистості. На відміну від цілей, які можуть бути досягнуті, цінність визначає шлях, якого слід дотримуватися постійно.

З ускладненням соціального простору спостерігаються такі тенденції становлення ціннісно-сислової сфери особистості: перехід від великих, загальних цінностей до фрагментарних, релятивних – дроблення цінностей на дрібні і переконфігурація «уламків» в індивідуальні комплекси цінностей.

Індивідуальні відмінності ускладнюють міжособистісну комунікацію і, тим більше, взаємодію осіб. Оптимальним виходом із подібного ускладнення є формування більш-менш стійких груп молоді за співпадаючими

цінностями (любов до мистецтва, футболу, одягу тощо). Наразі в соціумі спостерігається чітка диференціація саме за окремими цінностями величезної кількості соціальних груп, які об'єднуються назвами, що пояснюють спрямованість їх діяльності; зміщення від довготривалих цінностей до короткотривалих, цінностей (тату, пірсинг; короткочасна мода на зачіски, на одяг тощо) – відхід від цінностей минулого і прогнозування майбутнього з орієнтацією лише на теперішній, сьогоденний момент. Подібна відмова є безумовно антикультурною, адже культура слугує виживанню, збереженню людини, а забуття минулого, як і байдужість до майбутнього, фатальні для суспільства. На попередніх етапах розвитку людства прагнення до нескінченного продовження життя (як індивідуального, так і загального) пояснювало соціальну поведінку людей. Зменшення термінів, які роблять видимими минуле і майбутнє, неминуче означає і зниження надійності виживання людства (Т. Антоненко).

Крім того, цінності можуть бути як гуманними, так і антигуманними. При цьому особливо значущою цінністю для суспільства є недопущення змішування, нерозрізнення гуманних і антигуманних цінностей. На думку вчених, це слід розглядати як мета-цінність. До мета-цінностей вченими віднесено цінність свободи, на що звертали увагу ще в давні часи: людина вільна, коли може відрізнити добро від зла і навпаки, а цінність свободи – чи не сама «людська» з усіх цінностей (Г. Шевченко).

Отже, аналізуючи вплив соціального простору на становлення цінностей молоді в період реінтеграції в умовах сучасного соціуму слід зробити висновок, що цінності у суспільстві переживають радикальну трансформацію, а саме: піддаються інтенсивній дефрагментації, диференціації, що призводить до їх чисельного зростання і втрати системних зв'язків між собою та онтологічними попередниками; усе більш «стискаються» у часі, наближаються до точки сьогодення, з набагато меншою увагою до минулого і майбутнього; все більше набувають ознак цивілізаційних цінностей, тобто векторів, таких цінностей, які стоять поза критеріями добра і зла.

Фактично в цьому аспекті трансформація цінностей змушує розглядати їх саме абстрактно, а не традиційно. Цінності втрачають своє онтологічне значення добра, бажаності для людства і стають просто характеристикою спрямованості, тобто векторами. Звідси виникає нова ситуація для психологічної науки, що передбачає необхідність навчитися аналізувати «нові» цінності і розпізнавати їх, будувати для них адекватну аксіологію (Т. Антоненко), особливо в період реінтеграції.

Орієнтація на релятивні цінності виглядає як данина необхідності, веління часу, стратегічна помилка, термінова реакція на зміну інформаційного простору. Така орієнтація викликає питання, наскільки необхідно залишатися прихильником «старих» цінностей (наприклад, колективістських). Це необхідно досліджувати у контексті виживання системи «людство». Але можна уявити собі суспільство, в якому будуть присутні лише релятивні або миттєві цінності. Відповідь на це питання важлива для психологічної науки. Зокрема, необхідно виявити соціально прийнятні цінності та їх співвідношення у становленні ціннісно-сислової сфери молоді в період реінтеграції у соціум.

Особливо актуальним є розгляд умов формування установок на позитивні і негативні цінності у молоді в процесі її реінтеграції у соціум. Нові умови полягають і в складності цілепокладання, і в наявності новітнього соціального простору з його переважно економічними, тобто не обов'язково гуманними цілями і цінностями. Безумовно, формування позитивної особистості молодої людини має здійснюватися на основі позитивних цінностей, які складають фундамент виживання людства. Величезного значення серед позитивних цінностей набуває метаінформація, тобто інформація, яка передує і обґрунтовує значущість усього того, що буде пропонуватися для засвоєння і переживання особистістю. Необхідною умовою становлення позитивних цінностей у молоді є створення соціально безпечного інформаційного середовища (укупі з кібернетикою, теорією культури, антропологією тощо), а ще краще створення культурно-

інформаційного простору, що надихає особистість, спонукаючи до творчості з позитивними цінностями у рамках культури. Серед позитивних цінностей особливе значення мають такі, які яскраво представлені в різних видах мистецтва і особливо в художній літературі, що якнайкраще сприяють цілісному і ціннісному сприйняттю світу. Натомість є думка, що раннє залучення до «алгоритмізованого світу створює умови для формування постлюдини, готової передусім рахувати, вимірювати, тобто жити за позаприродними кількісними цінностями, а вже потім відчувати, переживати, співпереживати (Т. Антоненко).

Суспільство наразі перебуває на роздоріжжі: цивілізаційна або культурна стратегія буде прийнята тими, хто формує його майбутнє (а воно в руках освітян, вчених, засобів масової інформації, діячів культури) (Г. Шевченко). Тому особливого значення набуває ідея становлення ціннісно-сислової сфери молоді, в період реінтеграції в умовах сучасного соціуму.

Слід визначити змістовну характеристику категорії становлення, яка займає чільне місце в гуманітарних науках, в тому числі в психології епохи постмодернізму. У сучасних словниках даються такі визначення: становлення – це процес, головна риса якого полягає в тому, що існування явища вже почалось, але ще не набуло завершеної форми. Становлення – це перехід від однієї визначеності буття до іншої. Становлення – це єдність буття і небуття, виникнення і знищення, що веде до сталого результату; воно є процесом зародження можливостей і перетворення однієї з них в дійсність. Становлення – це результат плину часу, який не має матеріальних механізмів; становлення – це рух до буття, причетність до буття, поступальний крок до того, щоб бути.

Дослідження процесу становлення ціннісно-сислової сфери молоді в процесі її реінтеграції у соціум має здійснюватися у певних вимірах: феноменологічний рівень; аналітичний рівень; рівень прогнозування і планування (рівень вибору); рівень дії, реалізації прийнятої стратегії.

На феноменологічному рівні констатується сучасний стан цінностей: дроблення, декомпозиція цінностей на все більш незначні, які, проте, виступають як основні, тобто займають в уявленні молоді те місце, де розташовувалися найбільш загальні цінності. Цей феномен фахівці називають вертикальним розпадом (ієрархії) цінностей; зникнення авторитетів: релятивність цінностей; поява великої кількості «горизонтальних» цінностей, тобто тих, що не суперечать одна одній і які не перетинаються, носіїв, що роблять їх погано порівнюваними; множинність цінностей; «притискання» цінностей до теперішнього моменту, в збиток цінностям, розташованим в часі до і після; втрата інтересу до минулого і майбутнього; ситуативність цінностей. Можна зробити певні висновки із спостережуваної ситуації. Парадокс полягає в тому, що наслідуючи релятивні і миттєві, «уламкові» цінності, молоді людина прагне затвердити себе як носія виняткових властивостей, якостей, які мають за її розумінням визнаватися як пріоритетні; спостерігається своєрідний відхід у часткове заради загального, але при цьому втрачається природна позиція оцінки цінностей [11].

На аналітичному рівні спостерігаються істотні причинно-наслідкові зв'язки, що розкривають логіку формування цінностей молоді в сучасних умовах.

На рівні прогнозування і планування, рівні вибору належить вибрати стратегію розвитку і, відповідно, класифікувати цінності за критерієм добра і зла, сформувавши нову психологію, філософію, етику майбутнього суспільства. Це може означати необхідність вибору між природними тенденціями у суспільстві, що походять від боротьби за існування з безумовним виснаженням усіх обмежених ресурсів, і майже недосяжною ситуацією свідомої поведінки людства (спільне знання, знання про людство і про загальну взаємозалежність людей і цілісність людини), що відтворює стійкий розвиток (Т. Антоненко).

Рівень дії, реалізації прийнятої стратегії характеризується наявністю певного парадоксу. Після розпаду ціннісної системи суспільства належить

знову зібрати її, залишивши як цінність лише добро, тобто відповідність виживанню суспільства, і, як анти-цінність – зло, те, що не відповідає його виживанню. Потрібно буде не на емпіричному, як це було раніше, рівні, а на рівні, забезпеченому інтелектом і аналізом, обґрунтувати і прийняти нову систему цінностей.

Особливої уваги у становленні ціннісно-сислової сфери молоді в процесі її реінтеграції заслуговує ідеал.

Проблема ідеалу в сучасній психологічній науці є досить складною. Ідеал розглядається як зміст, як деякий якісно визначений стан певного об'єкту, який є найкращим, причому, на загальну думку. Тобто, поняття ідеалу формується як соціальне відношення, саме, як загальноприйнята думка про найкращий, бажаний стан, як того, до чого слід прагнути. Відштовхуючись від змісту, можна зафіксувати форму ідеалу – це форма мети: бажаного стану, який існує тільки у формі інформаційного об'єкту (об'єкту уяви, специфічної форми існування).

З першим питанням тісно пов'язане і друге: про відносність ідеалу. Якщо зміст ідеалу формується поза індивідом і лише приймається ним, то це ідеал з максимальною мірою спільності і з майже неймовірною мірою досяжності. Але ідеал може існувати в уявленнях індивіда просто як найкраща мета, яку можна і необхідно досягти. Йдеться про відносність, релятивність ідеалу (втім, така ж ситуація, очевидно, і з істиною: вона може бути і абсолютною, і релятивною; можна стверджувати, що істина одна, але це не заважає, принаймні, сперечатися про правомірність існування і інших, більше незначних, релятивних, істин). І тоді йдеться не про пошук абсолютної істини і абсолютного ідеалу, а про виявлення, дослідження існування і перетворення численних релятивних істин і окремих особистісних ідеалів, які постійно збільшуються в кількості і мають все зростаючу динаміку. А з цим – і досліджувати випадковість та закономірності формування ідеалів, умови, які сприяють їх формуванню. При цьому слід пого-

дитися з типовою пізнавальною ситуацією – «усе проходить», тобто усе є істина і ніщо не є абсолютною істиною (Т. Антоненко).

Слід на цій підставі відрізнити ідеал – мету, й ідеал – цінність (остання, як відомо, задається вектором, а не точкою).

Отже, питання, які представляють інтерес для нашого дослідження, описуються декількома ключовими поняттями, зокрема: мета; цінність; ідеал; істина абсолютна або відносна, релятивна; стан системи, як точка в системі координат (зокрема, ідеальні умови існування системи в деяких умовах – координатах); вектор (цінність).

Отже, проблема формування ціннісно-сміслової сфери молоді в процесі її реінтеграції в умовах сучасного соціуму є надзвичайно складною, адже чинники, які впливають на процес її становлення володіють як позитивним, так і негативним змістом. Сучасне суспільство має ту особливість, що речі перетворюються у знаки, думки – в інформацію, а людина – у робота; полегшуючи своє життя за рахунок розвитку техніки, молодь часто втрачає духовні цінності і здатність усвідомлювати наслідки результатів своєї діяльності, вона стає більш раціоналістичною і прагматичною. У теперішніх умовах тотальної інформатизації суспільства особливої уваги набуває пошук таких механізмів розвитку молоді людини, які б дали їй можливість досягти повної реалізації своєї індивідуальності у відповідності до людської сутності, яка моделює свій ціннісний світ і орієнтується на ідеальні зразки людського буття.

Зміни в суспільстві в останні десятиліття вплинули на глибинні підстави соціального порядку, як в сфері економічних і політичних відносин, так і в ціннісній системі суспільства, яка розділилася на безліч полярних структур [169]. Молодь, як соціальна група, відіграє особливу роль у формуванні або зміні соціального порядку. Суспільство як соціальна система відповідно до принципу емерджентності функціонує за рахунок визначених системою специфічних властивостей різних верств і груп, що входять до нього. Однією з таких груп є молодь, яка має свої особливості участі в

конструюванні соціальної реальності. Включаючись у процес відтворення соціуму, молодь вносить інноваційний потенціал, який може слугувати основою для розвитку або руйнування соціальних структур. Тому від характеру соціальної активності молоді багато в чому залежить цілісність і стабільність суспільства. Сучасне суспільство перебуває у високоактивній стадії соціальних трансформацій. На формування ідентифікаційних переваг сучасної молоді безпосереднє вплинув феномен масового пошуку ідентичності. Соціальна реінтеграція молоді на основі цінностей інтегрального типу є фактором стабілізації соціальних структур і необхідною умовою запобігання кризових станів. У зв'язку з цим актуальність дослідження визначається необхідністю розкрити картину ціннісних орієнтацій молоді в її динаміці і мінливості, детермінованою інтеріоризацією цінностей, необхідну для прогнозування розвитку цієї соціальної групи [180], зокрема в період реінтеграції.

Розкриваючи соціальні механізми інтеріоризації (як способи присвоєння цінностей) і одночасно трансформації цінностей молоддю, стає можливим дослідити цю соціальну групу у розвитку, визначити роль різних соціальних чинників у конструюванні ментальних основ молодої людини, що особливо важливо у виробленні стратегій трансформації соціальних інститутів, в тому числі освіти [109]. Тому вивчення механізмів взаємодії набуло особливої актуальності в умовах системної трансформації суспільства, сприяючи розширенню можливостей участі молоді в його модернізації і в збереженні його цілісності. Питання соціальної інтеграції та соціальної самоідентифікації особистості в наявній науковій літературі висвітлені досить фрагментарно і переважно в рамках досліджень, присвячених проблемам ідентичності та соціальної самоідентифікації в цілому [95 та ін.]. Дослідження, в яких був би представлений саме соціокультурний аспект реінтеграції та самоідентифікації молоді, відсутні, що обумовлює актуальність обраної для аналізу проблематики.

Слід зазначити, що між інтеріоризацією цінностей молоддю та реформуванням суспільства існує стійкий взаємозв'язок. Реформування суспільства включає впровадження зразків успішної соціалізації молоді, системи механізмів і засобів передачі соціальних норм, культурно-історичних цінностей новим поколінням.

Аналіз соціальних детермінант інтеріоризації цінностей в сучасному суспільстві дозволяє виділити такі особливості інтеріоризації цінностей молоддю:

- трансформація основних інститутів і каналів інтеріоризації цінностей;
- підвищення ролі ціннісно-нормативного механізму соціальної регуляції;
- становлення нових форм і методів соціального контролю;
- висока флуктуація процесів інтеріоризації, супроводжувана швидким переходом від організованих до стихійних процесів;
- переструктурування суспільних і особистих інтересів;
- становлення компетентно орієнтованої освіти;
- формальне збільшення автономії особистості, її простору для творчості та ініціативи, але зниження інформаційного захисту, підвищення світоглядної залежності.

Зміна структуральних властивостей суспільства призвела до формування нової моделі соціалізації молоді, інтеріоризації соціальних правил і цінностей.

По-перше, зникають чіткі критерії соціалізованої особистості через розчарування в ідеалах і нестійкість, суперечливість соціальних вимог до особистості.

По-друге, умови соціалізації молоді змінилися з прийняттям нових законодавчих та інших нормативних актів, що визначають шляхи і засоби участі особистості в соціальних процесах [19].

У період радикальних суспільних змін змінюється формальна, декларована сторона соціалізації: норми, межі, еталони і відхилення. Але незважаючи на нові пріоритети соціалізації особистості, формування її ціннісних структур, відповідна стратегія реформування суспільства, соціалізація продовжує відтворювати закріплені у культурному досвіді правила, традиції, цінності і життєві орієнтації під впливом інститутів сім'ї та соціального оточення. Все це дозволяє забезпечити спадкоємність самоідентифікації особистості, зберегти ідентичність суспільства.

У результаті в сфері інтеріоризації цінностей виникає ситуація, яку характеризують як аксіологічний хаос [19]. Висока динаміка соціальних пріоритетів, стан аномії, плюралізм ціннісних систем, спотворення або заперечення історичного минулого, невизначеність майбутнього, формують особливе уявлення молоді про роль ідеалу у формуванні світогляду і в конструюванні соціальних практик. Мозаїчність, суперечливість ціннісних орієнтацій і установок характеризує сучасний стан молодіжної свідомості. Визначення життєвих цілей, формування уявлень про сутнісні потреби, конструювання стратегій соціальної участі багато в чому залежить від формування самості в процесі соціалізації, тобто від самоідентифікації, процесу, в якому перетинаються внутрішні чинники розвитку особистості і зовнішній вплив соціальних детермінант через референтні групи і універсальний інформаційний вплив [19].

Суперечливість і висока динаміка ціннісних систем суспільства особливо сильно відтворюється в особистісній системі цінностей молоді людини, у якій утворюється вакуум орієнтації. У цих умовах цінності перестають бути регулятором продуктивної соціальної активності індивідів. Смісложиттєві цінності стають абстрактним зразком, недосяжним на практиці, і на їх місце приходять конкретні, прикладні, ситуативні цінності. Ставлення до цінностей як недосяжних ідеалів слугує виправданням для індивіда будь-яких дій або прагнень, що суперечать цим цінностям. В ре-

зультаті значимість окремих цінностей стає все нижче, а релятивізм системи цінностей зростає. На відміну від стійких і стабільних періодів суспільного функціонування в період соціокультурних трансформацій і високого ступеня невизначеності в суспільстві зростає роль постійних і універсальних, як індивідуальних, так і групових, стратегій соціальної участі. Тому релятивні, ситуаційні цінності спотворюються, адже самі залежні від змін, що відбуваються і не можуть детермінувати змістовні процеси, обумовлювати вибір універсальних, об'єктивних цілей розвитку. Обмеження ціннісної регуляції призводять до зниження стійкості відтворення інституціональних норм, соціального порядку в цілому. Суперечливість ціннісної системи ускладнює проектування сталого розвитку, прогнозування соціальних процесів, створює перепони на шляху трансформації.

Вирішення проблеми дисфункціонування цінностей в процесі соціального конструювання полягає у пошуку шляхів формування духовно-ціннісного простору соціуму на основі ієрархічної структури взаємопов'язаних буттєвих, історичних і особистісних цінностей. Протиріччя в ціннісній системі і невідповідність між собою ієрархічних рівнів цінностей привели не тільки до зменшення значущості цінностей в соціальних процесах, а й до посилення потреби в духовному пошуку, спрямованому на визначення стійких життєвих орієнтирів. Особливо гостро ця потреба проявляється серед молоді в процесі її реінтеграції.

Актуалізація духовного пошуку є одним з факторів посилення ролі релігії у формуванні світогляду, буттєвих і термінальних цінностей молоді, оскільки віра дозволяє визначити напрямок і засоби розвитку людини відповідно до її сутності, знайти об'єктивні, значущі відповіді на найбільш важливі життєві питання про сенс життя і потреби, про необхідні для єдиного соціокультурного поля моральні цінності, про способи реалізації свободи і відповідальності, про значимість взаємодії з різними соціальними

інститутами і організаціями. Іншими словами, релігійна віра дозволяє відновити порушену структуру цінностей, подолати їх релятивізм через виявлення абсолютних цінностей і приведення у відповідність їм інших ієрархічних рівнів систем цінностей особистості. Перевага традиційних релігій визначається тим, що вона історично сформувала ціннісну підставу інтеграції, сприяла формуванню в світогляді принципів соціальної участі та конструктивного, спільного соціального конструювання. В результаті знімаються протиріччя егоїстичних інтересів і суспільно значущих цілей соціальної участі через побудову гармонійно структурованої системи цінностей, в якій значимість включення в соціальні практики визначається загальним змістом як індивідуального, так і соціального розвитку [169].

У сучасному суспільстві зберігаються перешкоди інтеріоризації духовних цінностей, що є суттєвою причиною низької продуктивної соціальної активності молоді. До таких перешкод належать суперечливість впливу інститутів соціалізації, її нестійкість; невідповідність культурно-ціннісних і нормативних механізмів соціальної організації і контролю; розширення можливостей особистісного самовизначення, але розмитість критеріїв самоідентифікації і групових ідентифікацій, що ставить особистість в залежність від стереотипів «загальноприйнятої думки» про потреби, спосіб життя і інтереси; плюралізм оцінок історичного минулого і стратегій розвитку суспільства; нерівність можливостей соціальної участі, яка суперечить декларованим принципам демократичного суспільства; десакралізація; переважання спрощеного образно-експресивного, а не раціонального сприйняття інформації, політичне відчуження і маргіналізм, викликані невідповідністю цілей і механізмів соціально-політичної участі, усвідомленням слабкої кореляція професійної активності тощо. Наслідком такого протиріччя є протиріччя інтеріоризованих особистісних і кристалізованих в соціальних відносинах цінностей, які проявляються в обмеженні усвідомлен-

ня індивідом своєї ролі і можливостей в конструюванні соціальної реальності. Дана обставина вимагає розробки нових методів дослідження особистісних цінностей, характеру їх інтеріоризації, зокрема в процесі реінтеграції молоді [180].

Отже, цінності та ціннісні орієнтації, що структуруються у свідомості молодої людини в процесі її становлення, на стадії адаптації та самоідентифікації сприяють формуванню стійких зв'язків з соціальним середовищем, що є умовою зростання суб'єктності індивіда у відтворенні інституційних норм. Орієнтація на продуктивну соціальну активність у молодої людини визначається потребою реалізації привласнених ідеалів. Протиріччя ідеалів, термінальних цінностей і умов їх реалізації призводить до нестійкості і релятивізму ідеалів, переконань, до неможливості осмислити свою роль і відповідальність у відтворенні соціальних практик, а також до кризи ідентичності. В результаті молодь втрачає значимість соціального конструювання при зростаючому прагненні до конформізму і рутинізації. Реалізація засвоєних цінностей замінюється ситуативним наслідуванням і копіюванням дій.

З метою виявлення впливу процесу реінтеграції на трансформації ціннісних орієнтацій досліджуваних, виявлених за допомогою методики діагностики ціннісних орієнтацій М. Рокича, та пошуку взаємозв'язків між соціальними механізмами інтеріоризації та смисложиттєвими орієнтаціями респондентів було проведено кореляційний аналіз Пірсона.

Аналіз емпіричних даних показав, що існує взаємозв'язок між формуванням життєвих цінностей та смисложиттєвими орієнтаціями респондентів в період реінтеграції. Статистично значимі результати наведено у табл. 3.11.

Таблиця 3.11

**Взаємозв'язок термінальних цінностей та смисложиттєвих орієнтацій
респондентів (n=672) в період реінтеграції**

Параметри		Коефіцієнт кореляції Пірсона				
		Цілі в житті	Процес життя	Результативність життя	Локус контролю-Я	Локус-контролю-Життя
I	r			0,137*		
II	r					0,146*
III	r	0,169			0,237**	0,139*
IV	r		-0,133*			
V	r	-0,175**	-0,234**	-0,239**	-0,145*	-0,176**
VI	r		-0,191*			
VII	r		0,154*	0,151*		
VIII	r	-0,223**	-0,213*	-0,205**	-0,184*	-0,192*
IX	r	0,156*	0,162*			0,136*

*Примітка: * - $p \leq 0,05$, ** - $p \leq 0,01$, *** - $p \leq 0,001$;*

I – активне діяльнісне життя, II – життєва мудрість, III – здоров'я, IV – робота, V – матеріально забезпечене життя, VI – наявність добрих та вірних друзів, VII – суспільне визнання, VIII – розвиток, IX – щасливе сімейне життя,

Нижче наведено аналіз коефіцієнтів кореляції, які є найбільш значущими у контексті проблеми дослідження та вказують на наявність помірно вираженого ($0,3 \leq r \leq 0,5$) або значного ($0,5 \leq r \leq 1,0$) зв'язку.

Значимі прямі зв'язки смисложиттєвих орієнтацій респондентів та термінальних цінностей виражені незначною мірою. Аналіз даних табл. 3.11 показує, що по вибірці існує єдиний досить виражений зв'язок між

категорією локусу контролю – Я та цінністю здоров'я ($r=0,237$). Спостерігається чітке усвідомлення респондентами власної відповідальності за рівень психічного та фізичного здоров'я, адже відомо, що одним із факторів здоров'я вважається спосіб життя людини. Виявлено стійкий обернений зв'язок між всіма категоріями смисложиттєвих орієнтацій та цінностями матеріально забезпеченого життя, задоволення, що вказує на чітке переконання респондентів у тому, що прагнення до надмірного матеріального забезпечення негативно впливає на всі прояви життя. Також прагнення у житті до розваг, веселоців призводить до погіршення насиченості життя та сповнює життя перевагою матеріальних цінностей над моральними якостями особистості.

Існує слабка позитивна кореляція між параметрами процесу життя та щасливим сімейним життям. Коефіцієнт Пірсона $r = 0,162$ вказує на те, що чим більше у досліджуваних вміння насолоджуватись процесом життя, тим ближчими вони є до щастя в своїх родинях. Параметр результативності життя та розвитку отримали слабкий кореляційний зв'язок, при коефіцієнті Пірсона $r = 0,151$. Респонденти розуміють, що в процесі, спрямованому на зміни в матеріальних, моральних та духовних об'єктах з метою їх удосконалення в процесі реінтеграції, відбуваються позитивні зміни у самореалізації та відчуття змістовності прожитого відрізка життя.

Встановлено, що більшість кореляційних зв'язків смисложиттєвих орієнтацій респондентів та термінальних цінностей знаходяться на рівні загальних тенденцій.

Розглянемо кореляційні зв'язки, отримані за результатами аналізу показників смисложиттєвих орієнтацій досліджуваних та інструментальними цінностями по вибірці.

Дані наведено у табл. 3.12.

Нижче наведено аналіз коефіцієнтів кореляції, які є найбільш значущими у контексті проблеми дослідження та вказують на наявність помірно вираженого ($0,3 \leq r \leq 0,5$) або значного ($0,5 \leq r \leq 1,0$) зв'язку.

Таблиця 3.12

Взаємозв'язок інструментальних цінностей та смисложиттєвих орієнтацій респондентів в період реінтеграції

Параметри		Коефіцієнт кореляції Пірсона				
		Цілі в житті	Процес життя	Результативність життя	Локус контролю-Я	Локус контролю-Життя
I	r	-0,155*	-0,145*	-0,165*		
II	r	-0,139*	-0,159*			
III	r		-0,139*			-0,142*
IV	r				-0,144*	
V	r	0,147*	0,170**			
VI				0,150*		

Примітка: *- $p \leq 0,05$, ** - $p \leq 0,01$, *** - $p \leq 0,001$;

I – високі запити, II – незалежність, III – неприміримість до недоліків інших; IV – широкі погляди, V – чесність, VI – ефективність.

Як видно з табл. 3.12, отримані кореляційні зв'язки виражені помірно. Виявлено позитивний стійкий зв'язок між цінністю чесності та параметром процесу життя, що вказує на прагнення респондентів проявляти гідність та чесне ставлення в стосунках з іншими людьми та з собою. Помірні зв'язки показали цінність ефективності та параметр результативності життя, тобто респонденти розуміють, що для досягнень певних звершень та успіху, побудови кар'єри необхідно докладати значних зусиль та виявляти значну ефективність у розпочатих справах.

Зафіксовані помірні зворотні зв'язки цінності високих запитів з параметром цілі у житті з коефіцієнтом $r = -0,155$. Виходячи з теорії перфекціонізму, цінність високих запитів вказує на завищені вимоги. Отрима-

ний взаємозв'язок можна пояснити розумінням порушення процесу цілепокладання, що пояснюється неможливістю сприйняти ідеальний результат.

Обернена кореляція між параметром процесу життя з коефіцієнтом $r=-0,145$ та цінністю високих запитів і результативністю життя з коефіцієнтом $r=-0,165$. Отримана тенденція може бути пояснена положеннями про перфекціонізм, а саме тим, що дезадаптивний перфекціонізм передбачає отримання реального задоволення лише від ідеального результату діяльності, а не від процесу.

Проведено аналіз кореляційних зв'язків, отриманих за результатами аналізу показників досліджуваних осіб у групах молоді, яка не має досвіду професійної діяльності, та працюючими фахівцями. Проведено аналіз термінальних та інструментальних цінностей та їх зв'язок із смисложиттєвими орієнтаціями респондентів. Отримані результати наведено у табл. 3.13.

Таблиця 3.13

**Взаємозв'язок ціннісних та смисложиттєвих орієнтацій
респондентів в період реінтеграції**

Параметри		Коефіцієнт кореляції Пірсона				
		Цілі в житті	Процес життя	Результативність життя	Локус контролю-Я	Локус-контролю-Життя
I	r	0,284*	0,240*	0,320*	0,217*	0,296*
II	r				0,199*	
III	r			-0,201*		
IV	r	0,229*		0,227*		
V	r		0,187*			
VI	r	-0,225*	-0,212*			-0,189*
VII	r	-0,193*	-0,228*			
VIII	r		-0,241*	-0,231*		

IX	r	0,198*	0,245*			
-----------	----------	--------	--------	--	--	--

*Примітки: * - $p \leq 0,05$, ** - $p \leq 0,01$, *** - $p \leq 0,001$;*

I – активне діяльнісне життя, II – здоров'я, III – матеріально забезпечене життя, IV – щастя інших, V – розвиток, VI – задоволення, VII – незалежність, VIII – непримиримість до недоліків інших, IX – чесність.

Отримані кореляції вказують на наявність помірних кореляційних зв'язків. Визначено кореляційний зв'язок між цінністю здоров'я та параметром локусу контролю – Я при $r = 0,190$ подібно до загальної вибірки. Подібними виявилися обернені кореляційні зв'язки між цінностями матеріально забезпеченого життя та результативністю життя при $r = -0,201$, розвитком та процесом життя при $r = 0,187$, задоволенням та метою в житті при $r = -0,225$ і процесом життя при $r = -0,212$.

Як видно з табл. 3.13, існує прямий зв'язок між усіма параметрами смисложиттєвих орієнтацій респондентів та цінністю активного життя при відповідних коефіцієнтах кореляції Пірсона $r = 0,284$, $r = 0,240$, $r = 0,320$, $r = 0,217$, $r = 0,296$, що може бути пояснене усвідомленням досліджуваними важливості виявляти активність, мати сили для подолання перешкод при досягненні своїх цілей в період реінтеграції, а також вміння брати на себе відповідальність за скоєні вчинки, можливість тримати удари долі з гідністю.

Активне діяльнісне життя поєднується з прагненням до успіху, мотивацією на досягнення гарного результату та наповненістю всього життя змістовними характеристиками. Успіх часто надихає на нові вершини, перетворюючи віру чи надію на успішний результат, обґрунтоване очікування, формуючи стійке позитивне ставлення до діяльності, розуміння власної причетності, після чого життя наповнюється радістю та відчуттям власної значущості.

Встановлено, що цінність чесності позитивно корелює з параметрами цілі у житті $r=0,245$ та процесом життя при коефіцієнті кореляції Пірсона $r=0,198$, що вказує на прагнення респондентів до щирості та чесності при розбудові власного життя, плануванні майбутнього, прагнення досягти бажаного, тобто на залежність від потреби бути чесним перед самим собою на шляху до омріяного майбутнього в процесі реінтеграції в соціум.

Виявлено від'ємний зв'язок між цінністю непримиримості до недоліків ($r=-0,241$) та параметрами процесу життя і результативністю життя ($r=-0,231$), що вказує на чітке переконання у свідомості респондентів потреби в терпимості при бажанні досягти успіху в житті, вмотивованості здійснювати бажану діяльність на високому рівні в процесі реінтеграції. У той час як надмірна різкість, рішучість негативно позначається на процесі виконання самої діяльності, на стосунках з іншими людьми і як наслідок зводить нанівець бажані очікування та задоволеність від результату.

Виявлено кореляційний зв'язок між цінністю щастя інших та параметрами цілі у житті $r=0,227$ та результативності життя при $r=0,229$. Цей зв'язок відображає сутність професійної діяльності для респондентів, у яких кінцевою метою діяльності є відчуття задоволеності від неї.

Слід зазначити, що значна кількість отриманих кореляційних зв'язків вказує на усвідомленість мети та смислу власного життя через активність та прагнення до самореалізації в найрізноманітніших сферах як особистісної, так і професійної самореалізації.

З'ясовано, що встановлені кореляції вказують на наявний зв'язок між моральними цінностями та смисложиттєвими орієнтаціями респондентів. Поряд із цим встановлено, що існує обернена залежність між цінностями задоволення, незалежності, непримиримості до недоліків інших та параметрами цілі у житті, процесом життя, що свідчить про сформованість на достатньому рівні моральних якостей більшості респондентів.

Отже, наведені тенденції узгоджуються з припущенням про те, що професійна діяльність сприяє розумінню того, що життя може вважатися

усвідомленим за наявності мети, відчуття задоволення, при можливості досягнення поставлених цілей, що поєднується з наявністю необхідних для цього ціннісних орієнтацій особистості.

Нижче наведено аналіз взаємозв'язків між важливими цінностями та смисложиттєвими орієнтаціями у досліджуваних з різним досвідом професійної діяльності.

У табл. 3.14 наведено показники представників групи студентської молоді (n=232), які не мають досвіду роботи.

Таблиця 3.14

**Взаємозв'язок ціннісних та смисложиттєвих орієнтацій
молоді без досвіду професійної діяльності**

Параметри		Коефіцієнт кореляції Пірсона				
		Цілі в житті	Процес життя	Результативність життя	Локус контролю-Я	Локус-контролю-Життя
I	r	0,394**	0,298**	0,246*	0,435**	0,356**
II	r	-0,247*	-0,339**	-0,311**	-0,246*	-0,268**
III	r	0,231*				
IV	r	0,240*		0,239*		0,250*
V	r			-0,244*		
VI	r	0,251*		0,269*		
VII	r			0,265*		
VIII	r				-0,297**	-0,290**

Примітки: *- $p \leq 0,05$, ** - $p \leq 0,01$, *** - $p \leq 0,001$

I – здоров'я, *II* – матеріально забезпечене життя, *III* – щасливе сімейне життя, *IV* – виховання, *V* – високі запити, *VI* – сумлінність, *VII* – відповідальність, *VIII* – терпимість.

З'ясовано, що зв'язок між цінністю здоров'я та загальними уявленнями параметрів смисложиттєвих орієнтацій зберігає свою актуальність і для респондентів, які не мають досвіду професійної діяльності. Визначена кореляція вказує на усвідомлення цінності здоров'я при можливості реалізації задумів, смислів життя, наповненості та задоволеності самим життям.

Виявлено виражену залежність між моральною складовою ціннісних орієнтацій сумлінності і наявністю мети в житті та відчуттям результативності, успішності прожитого життя. Можна вважати, що даний зв'язок є пропорційно двостороннім, тобто, як моральність визначає відношення цілеспрямованості в житті, так і можливість реалізації окреслених задумів має вплив на формування морального боку особистісного потенціалу.

Як видно з табл. 3.14, існує зв'язок між матеріально-забезпеченим життям та всіма категоріями смисложиттєвих орієнтацій респондентів. Оскільки він є непрямим, це означає, що матеріальні блага здійснюють негативний вплив на пошук смислу життя, адже категорії смисложиттєвих орієнтацій, на думку досліджуваних, є критеріями духовного збагачення та розвитку.

Виявлено обернені коефіцієнти кореляції, отримані при встановленні взаємозв'язку цінності високих запитів та параметру результативності життя ($r=-0,244$). Це вказує, що на завищені вимоги до отримання результату діяльності заважають відчувати радість від виконання діяльності, а результат діяльності не надає відчуття повної задоволеності від неї.

Визначено обернений кореляційний зв'язок між цінністю терпимості та параметрами локусу контролю – Я та локус контролю – Життя, що вказує на наявність якості, яка змушує респондента звинувачувати інших людей та обставини у власних недоліках, невдачах, виявляючи прискіпливість до дій та вчинків інших та своїх власних негативних проявів.

Отриманий зв'язок між цінністю вихованості та параметрами цілі у житті, результативності життя та локусу контролю – Життя з коефіцієнтом

Пірсона є прямим і вказує на ступінь відповідності особистісного розвитку респондентів до поставлених цілей та прагнення до результату в період реінтеграції.

Отже, значна кількість взаємозв'язків ціннісних та смисложиттєвих орієнтацій респондентів без досвіду професійної діяльності, вказує на достатній рівень сформованості конкретних та індивідуалістичних цінностей та цінностей самоствердження.

Встановлено взаємозв'язки між значимими цінностями та смисложиттєвими орієнтаціями респондентів з групи студентської молоді ($n=76$), які поєднували навчання та роботу (див. табл. 3.15).

Таблиця 3.15

**Взаємозв'язок ціннісних та смисложиттєвих орієнтацій
респондентів, які поєднували навчання та роботу**

Параметри		Коефіцієнт кореляції Пірсона				
		Цілі в житті	Процес життя	Результативність життя	Локус контролю-Я	Локус-контролю-Життя
I	r	0,269*			0,240*	
II	r			-0,247		
III	r	-0,224*			-0,255*	-0,224*
IV	r				0,229*	
V	r					0,245*
VI	r				0,232*	0,268*
VII	r	0,331*	0,309*	0,271*	0,257*	
VIII	r	- 0,340**	-0,268*	-0,289**	-0,388**	-0,363**
IX					-0,265*	-0,267*

Примітки: * - $p \leq 0,05$, ** - $p \leq 0,01$, *** - $p \leq 0,001$;

I – активне життя, II – любов, III – задоволення, IV – свобода, V – щасливе сімейне життя, VI – раціоналізм, VII – сміливість у відстоюванні власних думок, VIII – широта поглядів, IX – терпимість.

Нижче наведено аналіз коефіцієнтів кореляції, які є найбільш значущими у контексті проблеми дослідження та вказують на наявність помірно вираженого ($0,3 \leq r \leq 0,5$) або значного ($0,5 \leq r \leq 1,0$) зв'язку.

Серед отриманих кореляційних зв'язків найбільші прояви виявляють індивідуалістичні етичні цінності та цінності самоствердження професійної спрямованості.

Аналіз даних табл. 3.15 показує, що існує досить виражений зворотний зв'язок між усіма категоріями смисложиттєвих орієнтацій та цінністю широти думок та поглядів, що вказує на важливість зосередженості на одному чи декількох предметах для досягнення успіху в здійсненні діяльності, у той час як прагнення охопити найрізноманітніші сфери життя частіше за все не дозволяє збагнути сутність досліджуваних речей при великих енергозатратах особистості.

Визначено позитивний зв'язок між цінністю сміливості у відстоюванні думок та параметрами цілі у житті $r=0,331$, процесом життя $r=0,309$, результативністю життя $r=0,271$, що вказує на важливість для респондентів мати можливість відстоювати свою позицію, мати власні переконання, проявляти рішучість у поглядах, чітко розуміючи власну позицію та межі своїх можливостей.

Виявлено позитивний зв'язок з параметрами локусу контролю – Я та локусу контролю – Життя цінності раціоналізму, що свідчить про переконаність досліджуваних у тому, що основою для пізнання себе, дій інших людей та життєвих випадків має бути критерій розуму, або ж здоровий глузд. Також для цієї групи респондентів виявлений зв'язок між цінністю активного діяльнісного життя та параметрами цілі у житті (при

$r=0,269$), що вказує на прагнення досягти поставлених цілей шляхом енергійності, активності при виконанні необхідних видів діяльності, а також локусом контролю – Я при $r=0,240$, що вказує на переконаність у власних силах та можливостях за умови докладання значних зусиль та відсутності пасивності. Отже, виявлена тенденція до прояву цінностей професійно-індивідуалістичної спрямованості.

Нижче наведено кореляційні зв'язки, що отримані за результатами аналізу показників досліджуваних фахівців, які займаються професійною діяльністю (див. табл. 3.16).

Таблиця 3.16

**Взаємозв'язок ціннісних та смисложиттєвих орієнтацій
працюючих фахівців**

Параметри		Коефіцієнт кореляції Пірсона				
		Цілі в житті	Процес життя	Результативність життя	Локус контролю-Я	Локус-контролю-Життя
I	r			-0,368*		
II	r	0,359*			0,413*	
III	r	-0,360*	-0,374*			-0,449**
IV	r	-0,588**	-0,369*		-0,428**	
V	r		-0,478**	-0,418*		-0,340*
VI	r		-0,421*			
VII	r		0,453**	0,446**		
VIII	r		0,412*	0,443**		0,347*
IX	r		0,414*	0,449**		

Примітки: * - $p \leq 0,05$, ** - $p \leq 0,01$, *** - $p \leq 0,001$

I – цікава робота, II – любов, III – задоволення, IV – творчість, V – високі запити, VI – непримиримість, VII – терпимість, VIII – широта поглядів, IX – чуйність.

Отримані взаємозв'язки між ціннісними та смисложиттєвими орієнтаціями респондентів цієї підгрупи вказують на перевагу у їх свідомості етичних, альтруїстичних цінностей та цінностей прийняття інших людей.

Нижче наведено аналіз коефіцієнтів кореляції, які є найбільш значущими у контексті проблеми дослідження та вказують на наявність помірно вираженого ($0,3 \leq r \leq 0,5$) або значного ($0,5 \leq r \leq 1,0$) зв'язку.

Аналіз даних табл. 3.16 показує, що у досліджуваних цієї підгрупи існує досить виражений зв'язок між морально-альтруїстичними цінностями любові, чуйності, терпимості та параметрами процесу життя та результативності життя ($r=0,449$); чим краще вони розуміють важливість прийняття інших людей, вияву емпатійного ставлення до них, тим більше розуміється сутнісна змістовність процесу життя, його результативність, що підтверджує переважання морально-етичної категорії цінностей обернений кореляційний зв'язок між цінностями задоволення, високих запитів, непримиренності та параметрами процесу життя при $r=-0,374$, результативності життя при $r=-0,421$, локусу контролю – Життя при $r=-0,340$. Ці зв'язки вказують на усвідомлення досліджуваними шкідливості прояву окреслених цінностей при бажанні прожити високоморальне життя, сповнене духовних цінностей і норм.

Встановлено кореляційний зв'язок між параметром результативності життя та цінністю цікавої роботи. Оскільки він є непрямим при коефіцієнті кореляції Пірсона $r=-0,368$, можна вважати, що респонденти не вбачають саме в цікавій роботі результативність життя, вони усвідомлюють, що прожити гідне життя і бути корисним, створити родину, народити дітей –

це також важливі результати і можливі вони при реалізації в різних сферах життя, не обов'язково у професійній.

Отримано коефіцієнти кореляції при встановленні взаємозв'язку між цінністю творчості та параметрами цілі у житті при $r=-0,588$, процесом життя при $r=-0,369$, локусом контролю – Я при $r=-0,428$. Виявлено кореляційний зв'язок між цінністю широти поглядів та параметрами процесу життя при $r=0,412$, результативності життя при $r=0,443$ та локусу контролю – Життя при $r=0,347$, що вказує на всеосяжність поглядів в житті у векторі збільшення часу, який відводиться для професійної діяльності в період реінтеграції.

Визначено наявність стійких кореляційних зв'язків етичними цінностями та смисложиттєвими орієнтаціями у респондентів, які займаються професійною діяльністю, що дозволило виокремити рейтингові переваги у ціннісно-смісловій структурі респондентів з різним досвідом професійної діяльності.

Отримані емпіричні дані підтверджують, що близько половини (49,7%) респондентів вважають за можливе змінити свої ідеали при неможливості їх реалізації. Втрачається роль ідеалу як імперативу соціальної рефлексії і дій, що забезпечують синхронізацію особистісних і соціальних цінностей. Конструювання соціальної реальності молоддю відрізняється суб'єктивністю, інноваційністю і рефлексивністю. Соціальні зміни на біографічному рівні і кожна нова соціальна дія вимагають співвіднесення з індивідуальною системою цінностей, яка визначає уявлення про значущість і формування соціальної установки. Тому цілеспрямоване включення молоді в процес відтворення соціальних норм, як суб'єкта соціальних відносин, вимагає можливості співвіднесення сформованих умов і порядку з інтеріоризованими ідеалами, які перебувають на вершині індивідуальної системи цінностей і надають їй загальнозначущий, інтегруючий характер. В результаті відбувається спряженість індивідуальних смислів соціальної участі з загальноприйнятими, культурно обґрунтованими. Однак функціонування

ідеалу в цій ролі можливе тільки тоді, коли він сприймається як об'єктивно значущий, незмінний і абсолютний. Посилюється потреба у набутті змістовних ідеалів, які дозволяють як знизити невизначеність у виборі життєвих стратегій, так і інтегрувати на індивідуальному рівні всі ціннісні орієнтації.

Таким чином, соціальна нестабільність зумовила поширення в сучасному суспільстві ідентичності несформованого типу в таких формах, як кризова і дифузна ідентичності особистості. Соціальна ідентифікація в даних умовах виконує, головним чином, адаптивно-захисні функції, що відбивається в її механізмах. Самоідентифікація молоді, що фіксується емпіричними дослідженнями, виступає одним з індикаторів ступеня і способу її адаптації до актуальних соціокультурних умов. Стосовно до сучасної ситуації, можна констатувати наявність перехідного типу соціокультурної ідентичності, який поєднує риси несформованого сучасного типу особистості і традиційні цінності і установки. В умовах соціальної нестабільності в процесі формування соціальної ідентичності молоді проявляється тенденція до посилення ролі суб'єктивних особистісних факторів. Для сучасного суспільства характерним є також виникнення в рамках однієї офіційно легітимізованої соціальної ідентичності різноманітних індивідуальних варіантів і відповідних їм життєвих стратегій. У даній ситуації видається адекватним використання поняття ідентифікаційної форми особистості, що позначає різні персоніфіковані варіанти певної соціальної ідентичності, заснованої на різному сприйнятті молоддю своїх соціальних позицій в процесі реінтеграції.

Показано, що питання соціальної інтеграції та соціальної самоідентифікації молоді в наявній науковій літературі висвітлені досить фрагментарно і переважно в рамках досліджень, присвячених проблемам ідентичності та соціальної самоідентифікації у цілому. З'ясовано, що розкриваючи соціальні механізми інтеріоризації (як способи присвоєння цінностей) і одночасно трансформації цінностей молоддю, стало можливим дослідити цю

соціальну групу у розвитку, визначити роль різних соціальних чинників в конструюванні ментальних основ молоді людини, що особливо важливо у виробленні стратегій трансформації соціальних інститутів, в тому числі освіти. Тому вивчення механізмів інтеріоризації і трансформація цінностей особливо актуальне в період реінтеграції, сприяючи розширенню можливостей участі молоді в модернізації суспільства і в збереженні його цілісності. Наголошується, що між інтеріоризацією цінностей молоддю та реформуванням суспільства існує стійкий взаємозв'язок. Реформування суспільства включає впровадження зразків успішної соціалізації молоді, системи механізмів і засобів передачі соціальних норм, культурно-історичних цінностей. Аналіз соціальних детермінант інтеріоризації цінностей в сучасному суспільстві дозволив виділити такі особливості інтеріоризації цінностей молоддю: трансформація основних інститутів і каналів інтеріоризації цінностей; підвищення ролі ціннісно-нормативного механізму соціальної регуляції; становлення нових форм і методів соціального контролю; висока флуктуація процесів інтеріоризації, супроводжувана швидким переходом від організованих до стихійних процесів; переструктурування суспільних і особистих інтересів; становлення компетентно орієнтованої освіти; формальне збільшення автономії особистості, її простору для творчості та ініціативи, але зниження інформаційного захисту, підвищення світоглядної залежності.

3.3. Чинники успішності процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму у показниках її ідентичності та соціально-психологічної зрілості

Серед проблем молоді, які їй доводиться вирішувати в процесі реінтеграції у соціум, слід виділити кризу ідентичності, яка є відображенням стану сучасного суспільства [16; 29; 30; 84; 85; 141 та ін.]. Саме молодь найбільш схильна до впливу соціуму і моделей соціалізації [162; 182 та

ін.]. Нова система становлення суспільства, що супроводжується деформацією старих систем цінностей, ціннісних орієнтацій, ідеалів, інститутів соціалізації і пошуками нових, потужно впливає на розвиток особистості молоді людини, на процес формування її ідентичності [16; 220].

Важливою для вивчення процесу формування ідентичності у молоді в процесі її реінтеграції є проблема виявлення соціально-психологічних факторів, які визначають особливості становлення особистості молоді людини. У контексті цієї проблеми правомірно актуалізувати питання становлення і розвитку ідентичності. Це має особливе значення саме для молоді, яка володіє реальним ресурсом, що забезпечує можливість вирішувати глобальні та інноваційні завдання. Незважаючи на актуальність вивчення проблеми формування ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище, наразі недостатньо досліджень, що стосуються виявлення соціально-психологічних чинників успішності цього процесу.

Формування ідентичності досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Дана проблема розглянута в теоретичних роботах західних дослідників (Б. Андерсон, П. Бергер, І. Валерстайн, Е. Гідденс, Е. Еріксон, Т. Лукман, С. Хантінгтон та ін.). Поняття ідентичності розглядали також Г. Брейкуелл, А. Ватерман, Дж. Марсія та ін.. Існуючі дослідження показують, що феномен «ідентичність» є об'єктом міждисциплінарного дослідження: в руслі загально-психологічного і соціально-психологічного знання цей феномен вивчали Е. Еріксон, Ч. Кулі, Дж. Мід, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні, К. Юнг; у психології міжгрупових відносин – А. Теджфел [425] (теорія соціальної ідентичності) і Дж. Тернер (теорія самокатегоризації, як система, що створює і визначає конкретне місце людини в суспільстві).

Важливі факти для оцінки ідентичності були виявлені у працях Дж. Міда, Г. Теджфел, Дж. Тернера, Ф. Фукуяма, Ю. Хабермаса, М. Хайдеггера, В. Хесле та ін. Зокрема, вищезгадані дослідники розкрили систему формування ідентичності, зміну систем ідентифікації індивідів під

впливом соціокультурних чинників. Формування ідентичності під впливом соціокультурних змін досліджували також [15; 370 та ін.] та інші вчені.

Як зазначалося вище, оцінка молоді, як унікальної соціально-демографічної групи, характеризується не тільки нестандартним статусом цієї соціальної групи, а й особливостями свідомості, соціалізації, поведінки, адаптації.

В останні роки з'явилася чимала кількість робіт з теоретичними дослідженнями проблеми ідентичності, в яких розкривається взаємодія між громадянськими і релігійними, соціальними ідентичностями. Основні теоретичні дослідження, присвячені їх співвідношенню, розглянуто у працях [141; 212 та ін.].

Про значимість проблеми свідчать дослідження, в яких висвітлено різні аспекти молодіжної ідентичності.

Проте, незважаючи на це, питання про формування ідентичності в процесі реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму розглянуто недостатньо, що пояснює науково-практичну потребу у цьому дослідженні.

Актуальність заявленої теми посилюється і в наслідок існуючих протиріч між необхідністю підготовки молоді до побудови успішної стратегії особистісно-професійного та громадянського становлення в процесі реінтеграції і недостатньою роботою відповідних соціальних інститутів по формуванню її активної життєвої позиції; основною метою вищої школи, пов'язаної з підготовкою конкурентоспроможного випускника, який усвідомлює свою соціальну приналежність, потребою молоді в особистісній самореалізації і недостатньою розробленістю соціально-психологічних основ становлення її ідентичності в процесі реінтеграції в умовах сучасного соціуму; практичними потребами сучасного суспільства у молоді, яка має високий рівень ідентичності, і відсутністю спеціальних досліджень, що забезпечують цілісне уявлення про умови, фактори, механізми, моделі, програми формування ідентичності в процесі реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму.

Як відомо, наразі відбуваються значні соціокультурні перетворення. Переважна більшість колишніх соціальних інститутів і структур піддаються руйнуванню, що призводить до розпаду звичної картини світу і дійсності для багатьох людей. Дане перетворення впливає на втрату ідентифікації, як на індивідуальному, так і на колективному рівнях.

Змінені умови сприяють тому, що молодь і суспільство в цілому виявляється в ситуації перманентного пошуку інших парадигм ідентичності, особливо при необхідності реінтеграції в умовах сучасного соціуму. Втрата власної ідентичності і духовної спадкоємності формують стійкий стан тривоги [9; 12].

Ідентичність молоді у сучасному суспільстві є проблемою, яка вимагає необхідності цілісного соціально-психологічного розуміння. В силу вікових особливостей та ставлення до життя, молодіжне середовище в більшій мірі піддається процесам трансформації. Молодь опановує нові цінності швидше за інших і від цього потребує культурної і соціальної ідентичності гостріше. Не варто забувати, що від здатності до ідентичності сучасної молоді залежать перспективи і майбутнє соціальних і культурних змін у суспільстві.

Завдання дослідження на цьому його етапі полягали у необхідності здійснити міждисциплінарний аналіз феномену ідентичності; розкрити соціально-психологічну структуру ідентичності досліджуваних; розробити соціально-психологічну модель взаємозалежних і взаємодетермінованих чинників формування ідентичності у молоді в процесі реінтеграції в умовах сучасного соціуму; модифікувати і підібрати методичний інструментарій для вивчення рівнів формування ідентичності; розробити критерії рівнів сформованості ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище; визначити рівні сформованості ідентичності у молоді в процесі реінтеграції в умовах сучасного соціуму; встановити ступінь впливу соціально-психологічних детермінант на рівень сформованості ідентичності в процесі реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму; екс-

периментально протестувати результативність розробленої моделі і програми з формування ідентичності у молоді в процесі реінтеграції в умовах сучасного соціуму.

В результаті проведеного дослідження розроблена теоретико-емпірична модель соціально-психологічних чинників становлення ідентичності в процесі реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму; визначено динаміку рівнів сформованості ідентичності, яка представлена розвитком когнітивного, емотивного, конативно-діяльнісного, ціннісно-орієнтаційного компонентів.

Виявлено вплив особливостей культурно-ціннісного середовища, в рамках якого здійснюється формування ціннісних орієнтацій, ідентичності в процесі реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму. Встановлено, що, сформована в культурно-ціннісному середовищі ідентичність є провідною соціально-психологічною детермінантою в процесі реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму, зокрема у нове соціокультурне середовище.

Первинні результати за опитувальником «Стилі ідентичності» було представлено у відсотковому співвідношенні (див. табл. 3.17). Ми спиралися на авторську розробку О. Белинської, І. Броніна для оцінювання перевагування у досліджуваних певного стилю ідентичності.

Було висунуто припущення, що респондент має той чи інший стиль ідентичності, якщо бали перевищують середні значення за розподілом, а бали за іншими стилями ідентичності, навпаки, є меншими, ніж середні за розподілом [170].

Таблиця 3.17

Середні оцінки (X) та середньоквадратичні відхилення (δ) за опитувальником «Стилі ідентичності» (n=672)

Стилі ідентичності	X	δ
Інформаційний	15,4	1,87

Нормативний	12,3	1,59
Дифузний стиль	18,1	2,10
Шкала відданості	14,7	1,89

До шкали інформаційного стилю ідентичності віднесено п'ять запитань; кожна відповідь розташована на шкалі у діапазоні від 1 – «це зовсім не про мене» до 5 – «це повністю про мене», тобто мінімальна кількість балів, яку можна було отримати досліджуваному за цією шкалою, становила 5 балів, максимальна – 25 балів.

Виходячи з цього, розмах значень складає 20 балів, що теоретично дозволяє побудувати певні інтервали:

- 5-9 – низькі оцінки, інформаційний стиль ідентичності майже не представлений у респондента;
- 10-19 – середні оцінки, даний стиль ідентичності виявляється у респондента середньою мірою;
- 20-25 – високі оцінки, інформаційний стиль ідентичності наявний у респондента [170].

До нормативного стилю ідентичності авторами методики було віднесено чотири запитання, тобто можливий розмах даних за шкалою від 4 до 20 балів:

- 4-7 – низькі оцінки;
- 8-16 – середні оцінки;
- 17-20 – високі оцінки.

До дифузного стилю ідентичності потрапили шість запитань, тобто загальний розмах даних за шкалою від 6 до 30 балів:

- 6-11 – низькі оцінки;
- 12-24 – середні оцінки;
- 25-30 – високі оцінки.

До шкали відданості увійшли п'ять запитань, отже розмах даних від 5 до 25 балів:

- 5-9 – низькі оцінки;
- 10-19 – середні оцінки;
- 20-25 – високі оцінки.

На основі виокремлених діапазонів змінювання діагностичної ознаки за шкалами опитувальника представлено розподіл результатів респондентів за стилями ідентичності (див. табл. 3.18).

Таблиця 3.18

Стилі ідентичності респондентів (n=672) в період реінтеграції

Стилі ідентичності	Високі оцінки		Середні оцінки		Низькі оцінки	
	п	%	п	%	п	%
Інформаційний	129	19,2	341	50,7	202	30,1
Нормативний	151	22,5	332	49,4	189	28,1
Дифузний	98	14,5	354	52,7	220	32,8
Шкала відданості	94	14,0	381	56,7	197	29,3

Визначено, що високі оцінки за інформаційним стилем ідентичності отримали 19,2% респондентів; вони витрачають багато часу на розмірковування про власне життя, прагнуть володіти якомога більшим обсягом інформації, щоб мати можливість приймати рішення з повною відповідальністю. Ці досліджувані прагнуть розібратися у політичних, наукових, суспільних, релігійних питаннях та скласти власне уявлення про їх сутність, вони самостійно оцінюють значущість кожної позиції, кожної цінності у власному житті [170].

За нормативним стилем ідентичності високі оцінки мають 22,5% досліджуваних, які не схильні шукати самостійно інформацію, вони здебільшого орієнтуються на сталий набір цінностей, правил, зразків, традицій, норм поведінки, які вже є прийнятими у певній соціальній групі. Такі респонденти прагнуть обирати ситуації, в яких можна спиратися на норми і

правила суспільства; вони готові до соціально схвалюваних варіантів поведінки в процесі реінтеграції у соціум [171].

Встановлено, що високі оцінки за дифузним стилем ідентичності мають 14,5% респондентів. Вони сподіваються, що все упорядкується само по собі, не замислюються про своє майбутнє, живуть без сформованої життєвої позиції, не прагнуть до активного вирішення проблем, уникають складних ситуацій, щоб не залучатися до їх розв'язання, а їх цілі, цінності, загальний вектор життя – залишаються не з'ясованими [170].

Визначено, що за шкалою прихильності (відданості) високі оцінки мають 14% респондентів. На думку М. Берзонські, ця шкала відображає ступінь, в якому людина схильна дотримуватися своїх поглядів або, навпаки, постійно їх змінювати. Такі досліджувані точно знають, що будуть робити у майбутньому, вони вже визначили для себе систему життєвих та професійних цінностей, прагнуть вдосконалюватися, що особливо важливо в період реінтеграції.

Слід зазначити, що інформаційний стиль ідентичності за М. Берзонські можна співставити зі статусами зрілої досягнутої ідентичності та мораторієм за класифікацією Дж. Марсія, оскільки обидва характеризуються активним пошуком та аналізом інформації. Відмінності полягають у тому, що для зрілої досягнутої ідентичності характерним є високий рівень за шкалою відданості; такі респонденти вже визначились у своїх поглядах, цілях, прагненнях. Для статусу мораторію характерним є низький рівень за шкалою відданості, тобто думки, погляди, позиції є дуже мінливими, нестійкими, вони постійно проходять апробацію, визначення і перевизначення своєї лінії поведінки та вектору життя. Нормативний стиль ідентичності має своїм еквівалентом статус передвизначеної ідентичності за Дж. Марсія; еквівалентом дифузного статусу ідентичності вважають дифузний стиль ідентичності.

Як вказують О. Белинська, І. Бронін є відомості про наявність кореляцій між стилями ідентичності і шкалою відданості. Наприклад, встанов-

лено, що шкала інформаційного стилю ідентичності та шкала нормативного стилю ідентичності позитивно корелюють зі шкалою відданості. Шкала дифузного стилю ідентичності, навпаки, за даними зарубіжних вчених, негативно корелює зі шкалою відданості.

Констатовано, що досліджуваний має той чи інший стиль ідентичності, якщо бали перевищують середні значення за розподілом, а бали за іншими стилями ідентичності, навпаки, є меншими, ніж середні за розподілом. Так, досліджувані з інформаційним та нормативним стилями ідентичності мають більш високі бали за шкалою відданості, ніж досліджувані з дифузним стилем ідентичності [170].

Крім того, за даними методики О. Белинської, І. Броніна, зафіксовано позитивну кореляцію між шкалою нормативного стилю ідентичності та шкалою відданості ($r=0,59$; $p\leq 0,01$). Між шкалою інформаційного стилю та шкалою відданості також виявлено позитивну кореляцію, проте вона є статистично незначущою. Автори методики вважають, що при збільшенні вибірки даних зв'язок може бути отриманий. Виявлено негативну кореляцію між шкалою дифузного стилю ідентичності та шкалою відданості ($r=-0,61$; $p\leq 0,05$). Такі дані узгоджуються як з кількісними показниками за дифузним стилем ідентичності, де майже таку ж кількість досліджуваних отримано з переважанням цього стилю, так і з результатами визначення ідентифікаційної матриці за методикою М. Куна-Т. Макпартленда.

Рівні сформованості ідентичності у процесі реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму, зокрема у нове соціокультурне середовище, обумовлені взаємовпливом культурно-ціннісного середовища соціалізації і соціально-психологічних та особистісних детермінант.

Відмінними ознаками групи респондентів з низьким рівнем ідентичності є нездатність визначати коло своїх соціально значущих цінностей, встановлювати єдність з групою, виробляти єдину узгоджену систему цінностей в ній, що обумовлено несформованістю, руйнування ідентичності, неможливістю орієнтації на культурні цінності [171].

Показниками високого рівня сформованості ідентичності виступали суб'єктна позиція, зрілість Я-концепції, актуалізація потреби у самоповазі і самоактуалізації; задоволеність і оптимістична оцінка життєвої ситуації; емоційна стабільність і висока активність.

Рівень сформованості ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище взаємопов'язаний з ціннісними орієнтаціями, ідентичністю молоді. Сформована у процесі соціалізації ідентичність в культурно-ціннісному середовищі є провідною соціально-психологічною детермінантою формування ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище.

Отже, на базі проведеного аналізу систематизовані наукові знання про сутність і зміст поняття «ідентичність», «соціальна і особистісна ідентичність» в процесі реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму, зокрема у нове соціокультурне середовище. Виділені і доповнені структурні елементи ідентичності. Створена модель формування ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище. Запропоновано систему психодіагностичних методик, яка дозволяє вивчити ідентичність молоді та умови її становлення в процесі реінтеграції в умовах сучасного соціуму, зокрема у нове соціокультурне середовище.

Розкрито соціально-психологічні чинники успішності реінтеграції молоді у соціокультурному середовищі у контексті розвитку її ідентичності. В результаті проведеного дослідження розроблена теоретико-емпірична модель соціально-психологічних чинників становлення ідентичності у процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище; визначено динаміку рівнів сформованості ідентичності, яка представлена розвитком когнітивного, емотивного, конативно-діяльнісного, ціннісно-орієнтаційного компонентів. Виявлено вплив особливостей культурно-ціннісного середовища, в рамках якого здійснюється формування ціннісних орієнтацій та ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище. Встановлено, що, сформована в культурно-

ціннісному середовищі ідентичність є провідною соціально-психологічною детермінантою в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище.

Слід зазначити, що проблема розвитку соціально-психологічної зрілості є однією з ключових у психології, зокрема психології реінтеграції особистості. Це питання широко обговорюється в рамках вітчизняних і зарубіжних наукових психологічних досліджень. Вивчення структури соціально-психологічної зрілості, динаміки її розвитку становить великий інтерес, як у теоретичному, так й у практичному плані, оскільки дозволяє наблизитися до розуміння механізмів формування успішної особистості. Характеристика особистості зрілої молодої людини може свідчити про професійні досягнення, рівень майстерності суб'єкта професійної діяльності.

Особливостями досягнення соціально-психологічної зрілості молоддю є постійний безпосередній психологічний супровід її особистісного становлення, зокрема під час навчання у закладах вищої освіти, що визначається як складний процес, який включає сукупність заходів навчально-педагогічного впливу – формувального, розвивального й корекційного характеру [80; 156].

Дослідженням соціально-психологічної зрілості займалися [6; 7; 241] та інші. У сучасних наукових психологічних джерелах зрілість визначається як досягнутий високий рівень розвитку біологічних, фізіологічних, інтелектуальних, вольових, емоційних, моральних параметрів особистості. Існує декілька визначень поняття соціально-психологічної зрілості та її характеристик.

Соціально-психологічна зрілість молоді, як основа її соціальної сформованості, оцінюється через соціальний прояв особистісних властивостей. Зрілість психічного розвитку створює лише можливість для самореалізації молоді. Ця можливість реалізується тільки при оцінці поведінки особистості крізь призму сформованих соціальних цінностей, настанов та морально-етичних принципів. З поняттям соціальної зрілості варто розгля-

дати внутрішню установку особистості тільки на цінності, що мають позитивну спрямованість стосовно розвитку людства, його культури й цивілізації, на гуманістичні цінності [125].

Зріла особистість – це тип особистості, що утворюється в результаті особистісного зростання й має сформовану стійку єдність особистісних рис і ціннісних орієнтацій, розвинену моральну свідомість, що склалася в ієрархічну мотиваційну сферу, де домінують вищі духовні потреби. Зріла людина характеризується потребою виходити за існуючі межі свого життя й вирішувати проблеми вдосконалення й розвитку. Їй властиві психологічне здоров'я, можливо більш повне самовираження й саморозкриття, продуктивність і творчість, тенденція розвиватися в напрямку все більшої складності, самодостатності й компетентності, прагнення до сенсу життя, до реалізації цінностей і відповідальності за них.

Етапи розвитку особистості науковець називає фазами розвитку особистості:

1. Фаза адаптації (присвоєння діючих норм та опанування відповідними формами й засобами діяльності);
2. Фаза індивідуалізації (пошук засобів та способів для виявлення своєї індивідуальності);
3. Фаза інтеграції (соціум схвалює лише ті індивідуальні особливості особистості, які співпадають з цінностями та інше).

Г. Олпорт вважав, що психологічно зріла людина характеризується нижченаведеними рисами.

1. Зріла людина має широкі границі «Я». Зрілі індивіди можуть подивитися на себе зі сторони. Рано беруть активну участь в трудових, сімейних і соціальних відносинах, мають хобі, цікавляться політичними й релігійними питаннями й усім, що вони вважають значимим.

2. Зріла людина здатна до теплих, сердечних соціальних відносин. Існують два різновиди теплих міжособистісних відносин, що підпадають під цю категорію: дружня близькість і співчуття. Дружній аспект теплих від-

носин проявляється в здатності людини виявляти глибоку любов до родини й близьких друзів.

3. Зріла людина демонструє емоційну не заклопотаність і самоприйняття. Зріла людина має позитивне уявлення про себе й, таким чином, здатна терпимо ставитися як до явищ що розчаровують або дратують, так і до власних недоліків.

4. Зріла людина демонструє реалістичне сприйняття, досвід і намагання. Психічно здорові люди бачать речі такими, якими вони є, а не такими, якими самі хотіли б їх бачити. Таким чином, дорослі люди сприймають інших людей, об'єкти й ситуації такими, які вони є насправді; у них достатньо досвіду й уміння, щоб мати почуття реальності; вони прагнуть до досягнення особистісно значимих і реалістичних цілей.

5. Зріла людина демонструє здатність до самопізнання й почуття гумору.

6. Зріла людина має цільну життєву філософію. Зрілі люди здатні бачити цілісну картину завдяки ясному, систематичному й послідовному виділенню важливого у власному житті.

Особистісна зрілість, на відміну від психологічної та соціальної, визначає рівень саморозуміння й характеризується якісним новоутворенням – здатністю до самопізнання. Відмінність особистісної зрілості від соціальної в тому, що остання припускає відповідність поведінки людини вимогам й очікуванням суспільства, відповідальне виконання соціальних ролей. Змістом соціальної зрілості є відповідальна побудова власної ролі відповідно до моральних принципів.

Показники особистісної зрілості:

- самоактуалізація, як аналог особистісної зрілості (прагнення до можливо більш повного виявлення й розвитку своїх особистісних можливостей);

- здатність керувати своїми власними потребами й мотивами;

- оптимальний рівень довіри до себе;

- компетентність як здатність розуміти інформацію й приймати її на основі рішення щодо власної особистості.

Психологи виділили такі риси зрілої особистості:

1) синергічність – характеризує здатність до цілісного сприйняття світу й людей;

2) автономність – уміння довіряти власним судженням і діяти у відповідності з ними; наявність власної, незалежної від існуючої, системи цінностей;

3) контактність – здатність до швидкого встановлення контактів з людьми;

4) самоприйняття – позитивне ставлення до себе, незважаючи на існуючі недоліки;

5) креативність – здатність до загостреного сприйняття гармонії, творча спрямованість;

6) децентрація – здатність розглядати явища з різних точок зору, розуміння й прийняття того, що інші люди можуть сприймати щось по-іншому;

7) толерантність – терпимість до різних думок, неупереджене ставлення до людей;

8) відповідальність – визнання себе автором певної дії, прийняття на себе її наслідків;

9) глибина переживань – відчуття гармонії зі світом, здатність до різного прояву своїх емоцій;

10) життєва філософія – усвідомлення людиною особистої реальності в контексті навколишнього світу, у пошуку сенсу життя. Змістовними характеристиками життєвої філософії є життєва позиція, життєві принципи й життєве кредо.

Детермінантами особистісної зрілості є психологічна й соціальна зрілість. Чим більше зрілою з психологічної та соціальної точки зору є особистість, тим більше зростають можливості її подальшого розвитку. Пси-

хологічна зрілість виступає показником роботи сенсорних, мнемічних, інтелектуальних й емоційно-вольових процесів, забезпечує високий рівень функціонування індивіда, його готовність аналізувати й усвідомлювати події і явища навколишнього світу.

Соціальна природа особистості визначається суспільними відносинами, в яких вона формується: відносинами, які складаються перш за все в процесі виробництва та споживання матеріальних благ, політичними й ідеологічними відносинами, відносинами людей в соціальній групі, до якої вона належить. Людина формується як особистість у визначені періоди свого вікового та соціального становлення, для яких можуть бути характерні свої особливості та на кожному з яких діють свої закони. Освітня система відіграє провідну й основну роль у розвитку суспільства, у збільшенні ефективності його діяльності у всіх областях суспільної практики. Освітні установи у світовій науці розглядаються як соціальні системи, що представляють інститут соціалізації молодого людини, формування й становлення особистості громадянина в сучасному суспільстві. Час навчання у закладі вищої освіти збігається з іншим періодом юності або першим періодом зрілості, що відрізняється складністю становлення особистісних рис.

Помітно зміцнюються ті якості, яких не вистачало повною мірою в старших класах – це цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність, ініціативність, уміння володіти собою. Підвищується інтерес до моральних проблем – мети, способу життя, боргу, любові, вірності тощо. Це основні риси, що відрізняють молодь від інших вікових груп. Виділяють – соціальний престиж, активна взаємодія з різними соціальними утвореннями й пошук сенсу життя, прагнення до нових ідей і прогресивних перетворень. Таким чином, зрілість характеризується процесом внутрішньо-особистісної трансформації, джерелом якої є потреба особистості у самоактуалізації. Конструктивність процесу забезпечується самопослідовністю особистості, а продуктивність – оптимальним рівнем довіри до себе. Результатом трансформації й змістом особистісної зрілості молоді є відпові-

дальна побудова людиною особистісної концепції життя відповідно до загальних моральних принципів й особистісної місії.

Виходячи з вищезазначеного, можна виділити те, що є найбільш важливою характеристикою особистісної зрілості – генеративність (спроможність молоді людини до змін, напрямку вперед, розвитку й перетворенню). Соціально зріла особистість – це тип особистості, що утворюється в результаті особистісного росту й має сформовану стійку єдність особистісних рис і ціннісних орієнтацій, де домінують вищі духовні потреби. Зріла людина характеризується потребою виходити за існуючі межі свого життя й вирішувати проблеми вдосконалення й розвитку [17; 18; 208; 224; 225].

У соціальному плані, в житті молоді важливо усвідомлення себе як частки, елемента соціальної спільності (соціальної групи, нації тощо), вибір свого майбутнього соціального положення й засобів його досягнення. Розширюється коло особистісно-орієнтованих соціальних відносин і потреби в дружньому та інтимному спілкуванні. В плані соціально-психологічної адаптації – це пристосування до групи, взаєминам з нею, вироблення власного стилю поведінки. Таким чином, в період становлення соціально-психологічної зрілості молоді, особливу увагу в період реінтеграції треба приділяти вдосконаленню освітнього простору, як основної ланки життя даного вікового періоду, що сприяє всебічному розвитку інтелектуального потенціалу молоді людини, становленню й розвитку її духовних потреб, формуванню настанов до саморозвитку й самонавчання, збереженню й зміцненню психологічного й фізіологічного здоров'я особистості і як результат – формування сформованої зрілої особистості.

Соціально-психологічна зрілість може розглядатися з точки зору готовності особистості вирішувати нові вікові завдання. Необхідною умовою виникнення такої готовності є процеси формування ідентичності. У руслі оновленого розуміння поняття соціально-психологічної зрілості може бути сформульовано таким чином – це системна якість особистості, яка відображає готовність і здатність особистості до найбільш

ефективного вирішення життєвих завдань. Соціально-психологічна зрілість характеризує особистість як цілісну, динамічну, принципово незавершену систему, що розвивається нерівномірно і гетерохронно. На кожному віковому етапі соціально-психологічна зрілість має свій зміст, який відповідає завданням розвитку.

Структурно соціально-психологічна зрілість утворена трьома компонентами:

- особистісним – система відносин особистості: спрямованість, система цінностей, життєва транспектива тощо;
- рефлексивним – досягнута ідентичність;
- функціональним – здатність особистості до самоорганізації, яка проявляється в здатності до саморегуляції, самодетермінації тощо.

Базовими складовими особистісного компонента соціально-психологічної зрілості є система цінностей і спрямованість особистості. Це пов'язано з наступним. Особистісні новоутворення розглянутого у дослідженні періоду розвитку є зміни всієї системи відносин особистості. В першу чергу перебудові піддається система внутрішніх цілей і спонукань молоді, що визначають спрямованість особистості [78; 214 та ін.].

Змістовну сторону спрямованості особистості і основу системи ставлення до навколишнього світу, до інших людей, до себе, основу світогляду і ядро мотивації життєдіяльності становить система цінностей.

Рефлексивний компонент – це досягнута ідентичність, яка характеризує особистість з точки зору гнучкої автономності, цілісності, гармонійності, тотожності собі.

Функціональний компонент зрілості включає ті нові можливості, які свідчать про зростання особистісного в особистості – здатність до саморегуляції, самоактуалізації, саморозвитку тощо, що утворюють разом інтегральну здатність особистості до самоорганізації.

Таким чином, мірою соціально-психологічної зрілості виступає ступінь сформованості всіх трьох компонентів: особистісного, рефлексивного та функціонального. Взаємодія між компонентами описується наступною формулою: соціально-психологічна зрілість проявляється через здатність особистості до самоорганізації (функціональний компонент), яка виникає в результаті інтеграції особистісних новоутворень (особистісний компонент) за допомогою рефлексивних процесів самоотождження, тобто процесів досягнення ідентичності (рефлексивний компонент).

Отже, ідентичність виконує інтегруючу функцію, є значущим компонентом і умовою формування соціально-психологічної зрілості. Розширення контексту розгляду проблеми соціально-психологічної зрілості за рахунок виявлення провідної ролі ідентичності в процесі реінтеграції молоді дозволило уточнити змістовні критерії соціально-психологічної зрілості, її структуру, динамічні особливості конструктору соціально-психологічної зрілості, яка інтегрує і систематизує наявні в психології уявлення про соціально-психологічну зрілість з урахуванням ролі ідентичності.

Спираючись на положення концепції комплексного людинознавства, можна спрогнозувати гетерохронність динаміки формування соціально-психологічної зрілості в онтогенезі, яка описується рухом від становлення людини як особистості до рівнів суб'єкта і індивідуальності. На основі сформульованих теоретичних положень про зміст, структуру, властивості і функціональні особливості соціально-психологічної зрілості з урахуванням ролі ідентичності у дослідженні виділені психодіагностичні критерії соціально-психологічної зрілості, запропонована система методів і методик її комплексного вивчення.

Для діагностики складових соціально-психологічної зрілості використовувався комплекс психодіагностичних методик: опитувальник термінальних цінностей для діагностики особистісного компонента соціально-психологічної зрілості; тест статусів і структури еґо-ідентичності, СЕІ-тест (О. Солдатова) для вимірювання рефлексивного компонента соціально-психологічної зрілості; «тест смисложиттєвих орієнтацій» (Д. Леонтєв) для діагностики функціонального компонента соціально-психологічної зрілості, методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич), тест життєстійкості (С. Мадді), самоактуалізаційний тест САТ (Л. Гозман, М. Кроз, М. Латинська), методика «Симптоми нормативної кризи» СНК (І. Шляпникова).

Проведено аналіз результатів емпіричного дослідження системи взаємозв'язків між складовими особистісного, рефлексивного та функціонального компонентів соціально-психологічної зрілості.

Методом дослідження виступив експлораторний факторний аналіз (метод максимальної правдоподібності, обертання факторів *direct oblimin*).

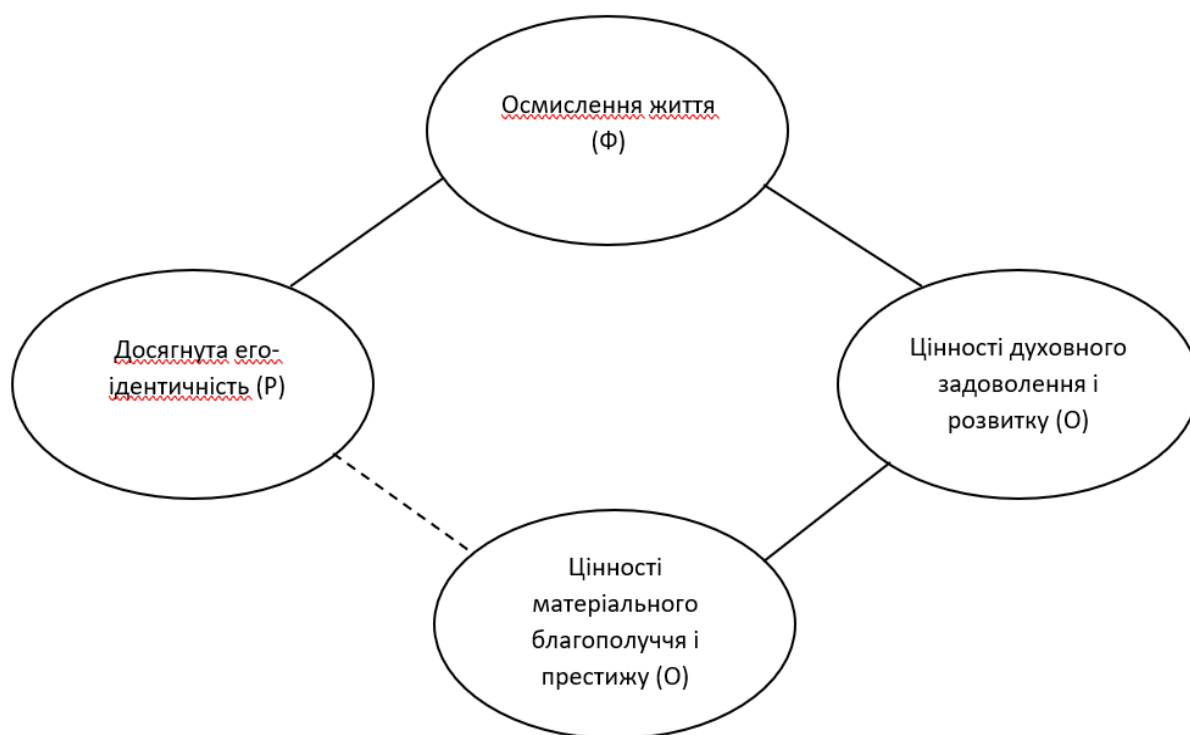
На рис. 3.8, 3.9, 3.10 показані узагальнені моделі структури соціально-психологічної зрілості, отримані на основі результатів факторного аналізу.

Елементи моделей представляють фактори, взаємозв'язки між якими засновані на показниках коефіцієнтів кореляції між факторами при обертанні.

Результати факторного аналізу підтверджують наявність взаємозв'язків між теоретично виділеними особистісним, рефлексивним і функціональним компонентами соціально-психологічної зрілості. Виявлено, що специфіка взаємозв'язків між компонентами соціально-психологічної зрілості визначається їх змістовним наповненням, особли-

во це стосується особистісного компонента соціально-психологічної зрілості. Так, в результаті факторизації даних психодіагностичного блоку були виділені 4 фактори, особливості взаємозв'язку між якими відображені на рис. 3.8.

Особистісний компонент представлений у моделі структури соціально-психологічної зрілості фактором цінностей духовного задоволення та розвитку (найбільші факторні навантаження мають цінності духовного задоволення та розвитку себе, далі йдуть цінності креативності, активних соціальних контактів, збереження власної індивідуальності, досягнень) і фактором цінностей матеріального благополуччя й престижу (до його складу входять однойменні цінності).

Примітка: О, Р і Ф – компоненти соціально-психологічної зрілості: О – особистісний, Р – рефлексивний, Ф – функціональний: - позитивний кореляційний зв'язок; --- негативний кореляційний зв'язок

Рис. 3.8. Структура соціально-психологічної зрілості (базова модель)

Рефлексивний компонент соціально-психологічної зрілості представ-

лений фактором досягнутої ідентичності, що включає всі показники досягнутої ідентичності.

Функціональний компонент соціально-психологічної зрілості представлений фактором осмислення життя, який утворений показниками тесту смисложиттєвих орієнтацій.

Як видно з рис. 3.8, між усіма компонентами соціально-психологічної зрілості, виділеними в результаті теоретичного аналізу, існують взаємозв'язки. Звертає на себе увагу неоднозначна роль особистісного компонента в структурі соціально-психологічної зрілості, яка проявляється в характері зв'язків окремих складових особистісного компонента з рефлексивним і функціональним компонентами соціально-психологічної зрілості. Виявлений позитивний зв'язок цінностей духовного задоволення та розвитку з осмисленням життя і негативний зв'язок цінностей матеріального благополуччя і престижу з досягнутою ідентичністю.

Для більш детального аналізу взаємозв'язків особистісного компонента соціально-психологічної зрілості з рефлексивним і функціональним компонентами соціально-психологічної зрілості набір методик було розширено за рахунок включення методики М. Рокича.

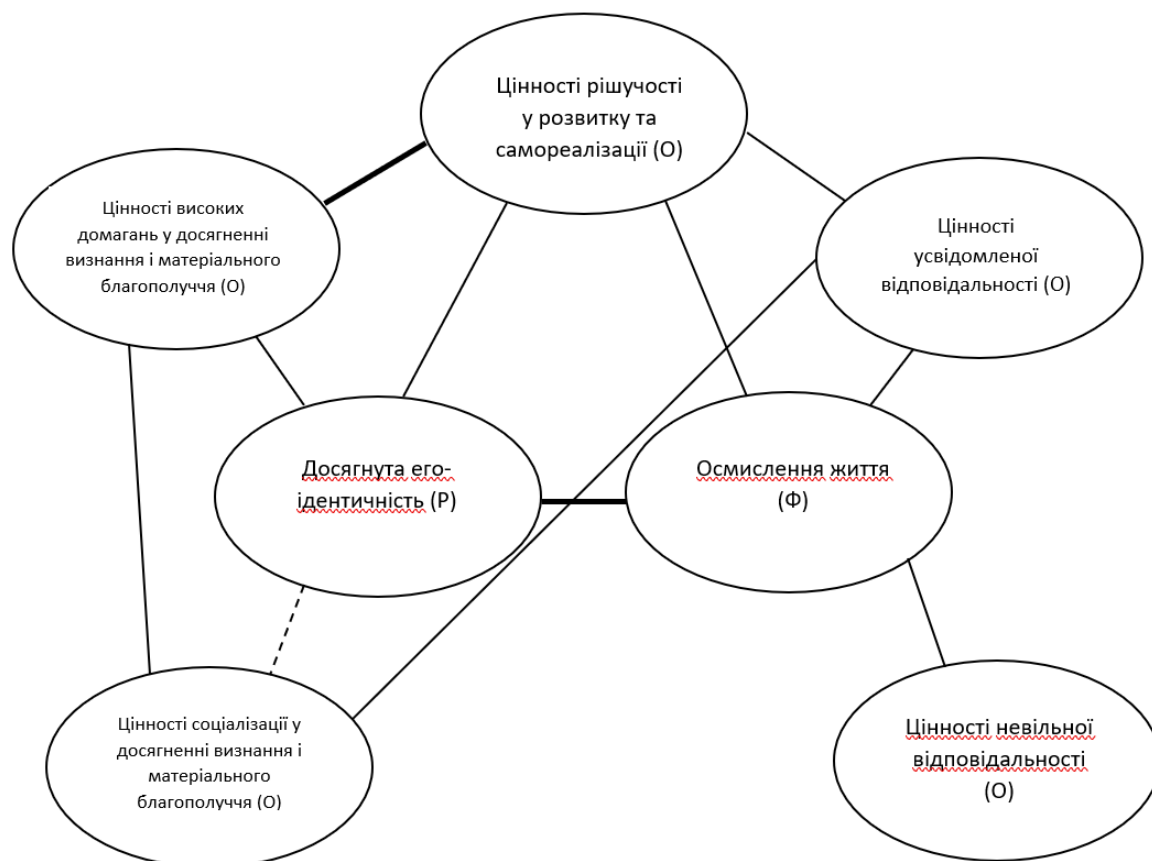
В результаті факторизації розширеного набору змінних були виділені 7 факторів, 5 з яких представляють особистісний компонент соціально-психологічної зрілості (див. рис. 3.9):

- цінності рішучості у розвитку і самореалізації: значущі і доступні цінності твердої волі і сміливості у відстоюванні своєї думки, значущі і доступні цінності розвитку і самореалізації (розвиток, пізнання, продуктивне життя); значущі цінності впевненості в собі; значущі цінності творчості;

- цінності високих домагань у досягненні визнання і матеріального благополуччя: значущі і доступні цінності високих домагань (високі запити, раціоналізм); значущі цінності визнання і матеріального благополуччя (суспільне визнання, матеріально забезпечене життя);

- цінності соціалізації у досягненні визнання і матеріального благопо-

луччя: значущі і доступні цінності соціалізації (вихованість, акуратність, старанність, непримиренність до недоліків), значущі і доступні цінності реалізації в сім'ї (щасливе сімейне життя, любов); доступні цінності визнання і матеріального благополуччя (суспільне визнання, матеріально забезпечене життя);

Примітка: O, P і Ф – компоненти соціально-психологічної зрілості: O – особистісний, P – рефлексивний, Ф – функціональний: - позитивний кореляційний зв'язок; --- негативний кореляційний зв'язок

Рис. 3.9. Структура соціально-психологічної зрілості (розширена модель з особистісним компонентом)

- цінності усвідомленої відповідальності: значуща цінність життєвої мудрості, доступні цінності генеративності (життєва мудрість і щастя ін-

ших), доступні цінності відповідальності (відповідальність, старанність, самоконтроль, ефективність у справах);

- цінності невірної відповідальності: значущі цінності відповідальності (відповідальність, старанність, ефективність у справах); значущі цінності свободи і розваг (цей показник має негативне навантаження на фактор).

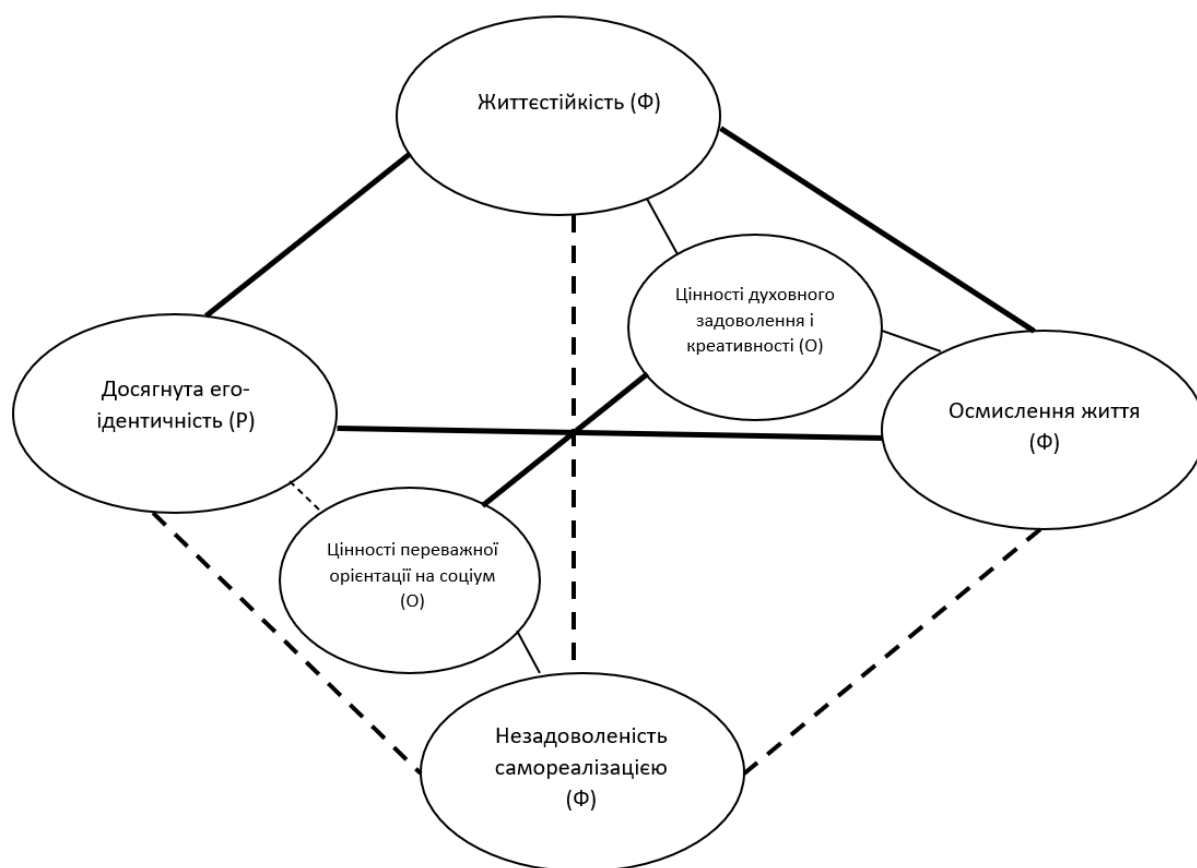
Рефлексивний компонент соціально-психологічної зрілості, як і в базовій моделі, представлений фактором досягнутої ідентичності, функціональний – фактором осмислення життя.

Як видно з рис. 3.9, в моделі з розширеним змістом особистісного компонента соціально-психологічної зрілості зберігається позитивний зв'язок досягнутої ідентичності (рефлексивний компонент) і осмислення життя (функціональний компонент). Уточнено взаємозв'язки між досягнутою ідентичністю і цінностями престижу і матеріального благополуччя. Виявлено, що взаємозв'язок досягнутої его-ідентичності з термінальними цінностями престижно-прагматичної спрямованості (суспільне визнання і матеріально-забезпечене життя) варіативний і опосередкований інструментальними цінностями.

З'ясовано, що досягнута ідентичність має позитивні кореляційні зв'язки з цінностями визнання і матеріального благополуччя, якщо засобом їх досягнення виступає наявність внутрішньої вибагливої позиції (цінність високих домагань), негативні – якщо засобом досягнення визнання і матеріального благополуччя є надмірна соціалізованість респондентів (превалюють цінності вихованості, акуратності, старанності, непримиренності до недоліків).

Виявлено, що досягнута ідентичність має позитивний зв'язок з внутрішньо орієнтованими цінностями розвитку та самореалізації, і цей взаємозв'язок опосередкований інструментальними цінностями рішучості (тверда воля, сміливість у відстоюванні своєї думки).

Визначено позитивні взаємозв'язки функціонального компонента соціально-психологічної зрілості з цінностями відповідальності. Осмислення життя пов'язане як з усвідомленою відповідальністю, заснованою на досвіді і здоровому глузді (фактор цінностей усвідомленої відповідальності), так і з обов'язками, які передбачають відсутність свободи і незалежності в їх виборі (фактор цінностей невільної відповідальності). Цінності зрілої відповідальності в більшій мірі інтегровані в загальну структуру соціально-психологічної зрілості, про що свідчить більшу кількість зв'язків зі складовими особистісного і функціонального її компонентів.

Примітка: О, Р і Ф – компоненти соціально-психологічної зрілості: О – особистісний, Р – рефлексивний, Ф – функціональний: - позитивний кореляційний зв'язок; --- негативний кореляційний зв'язок

Рис. 3.10. Структура соціально-психологічної зрілості (розширена модель з функціональним компонентом)

На рис. 3.10 представлена модель структури соціально-психологічної зрілості з розширеним змістом функціонального компонента. Розширення функціонального компонента соціально-психологічної зрілості за рахунок додавання змінних тесту життєстійкості і самоактуалізаційного тесту дозволило отримати 6-факторну модель зі збереженням базових чинників досягнутої ідентичності і осмислення життя.

З додаванням нових змінних виділився окремий фактор життєстійкості, що включає всі показники життєстійкості і показник шкали підтримки САТ.

Даний фактор є важливим для структури соціально-психологічної зрілості, оскільки виявляє позитивні взаємозв'язки зі складовими всіх компонентів соціально-психологічної зрілості (з досягнутою ідентичністю, осмисленням життя, з цінностями духовного задоволення).

Важливим елементом структури соціально-психологічної зрілості з розширеним функціональним компонентом виділився окремий фактор незадоволеності самореалізацією, який включає показники задоволеності результатом життя тесту СЖО і орієнтації в часі САТ (мають негативні навантаження на фактор).

Даний фактор відображає можливу появу дисфункцій у структурі соціально-психологічної зрілості, оскільки має негативні взаємозв'язки з чинниками досягнутої ідентичності, осмислення життя і життєстійкості.

Звертає на себе увагу позитивна кореляція даного чинника з цінностями переважної орієнтації на соціум (особистісний компонент соціально-психологічної зрілості).

Таким чином, результати факторного аналізу підтверджують теоретично розроблену модель конструкту соціально-психологічної зрілості і конкретизують зміст і структурні зв'язки між складовими особистісного, рефлексивного та функціонального компонентів соціально-психологічної зрілості молоді в період реінтеграції в умовах сучасного соціуму.

Специфіка взаємозв'язків у структурі соціально-психологічної зрілості визначається змістовним наповненням компонентів, перш за все, ціннісною спрямованістю особистості (особистісний компонент соціально-психологічної зрілості).

За допомогою дисперсійного аналізу було виявлено, що зміна статусу ідентичності визначає зміну показників особистісного і функціонального компонентів соціально-психологічної зрілості. Особливо вираженою специфікою володіє статус дифузійної ідентичності, пов'язаний зі зниженням показників соціально-психологічної зрілості. Даний статус характеризується статистично значущим ($p \leq 0,01$) зниженням всіх показників функціонального компонента соціально-психологічної зрілості – осмислення життя, рівня самоактуалізації, життєстійкості. На рівні особистісного компонента соціально-психологічної зрілості статус дифузійної ідентичності характеризується розмитістю ціннісних орієнтирів. Це проявляється в зниженні показників значущості та доступності більшості цінностей (17 з 20 цінностей при $p \leq 0,05$), включаючи базові цінності професійної реалізації та реалізації в сім'ї. На тлі відсутності внутрішніх ресурсів і віри в свої можливості, що проявляється в достовірному зниженні доступності цінності впевненості у собі ($p \leq 0,01$), значущості та доступності цінностей твердої волі, сміливості у відстоюванні своєї думки ($p \leq 0,04$), високих домагань ($p \leq 0,03$), толерантності ($p \leq 0,04$), стають актуальними цінності, що виступають джерелом зовнішніх ресурсів – цінності соціалізації ($p \leq 0,05$), власний престиж ($p \leq 0,02$), високе матеріальне становище ($p \leq 0,01$). Статуси вирішеної і досягнутої ідентичності мають зовнішню схожість між собою за показниками функціонального компонента соціально-психологічної зрілості молоді в період реінтеграції в умовах сучасного соціуму, зокрема, за рівнем осмислення життя і життєстійкості.

Істотні відмінності, важливі для соціально-психологічної зрілості, проявляються в зниженні самоактуалізаційного потенціалу (значиме зниження показників за шкалами орієнтації в часі і підтримці САТ ($p \leq 0,01$,

$p \leq 0,05$) і в меншій готовності до прийняття ризику ($p \leq 0,04$) у респондентів з вирішеною ідентичністю.

На рівні особистісного компонента соціально-психологічної зрілості статус вирішеної ідентичності відрізняється від досягнутої ідентичності відсутністю диференційованих ціннісних уявлень. Це проявляється у високій значущості та доступності більшості цінностей (14 з 20 при $p \leq 0,01$) і свідчить про недостатню усвідомленість ціннісних пріоритетів.

Статус досягнутої ідентичності пов'язаний з оптимальними показниками особистісного і функціонального компонентів соціально-психологічної зрілості. Про це свідчать статистично значимо більш високі ($p \leq 0,01$) показники функціонального компонента соціально-психологічної зрілості – осмислення життя, самоактуалізації, життєстійкості.

Досягнута ідентичність характеризується більшою усвідомленістю цінностей, серед яких важливими є цінності духовного задоволення, розвитку і самореалізації, в тому числі професійної; менш виражена престижно-прагматична мотивація. Респонденти з досягнутою ідентичністю менше прагнуть до розчинення в суспільстві і відстоювання своєї індивідуальності.

Таким чином, було виявлено, що статус ідентичності визначає ціннісну спрямованість молоді в процесі її реінтеграції в умовах сучасного соціуму, якість усвідомлення ціннісних пріоритетів, здатність особистості до саморегуляції, самодетермінації і самореалізації.

Виявлені зміни у психологічному змісті соціально-психологічної зрілості при зміні статусу ідентичності відображають специфіку соціально-психологічної зрілості молоді в процесі реінтеграції і свідчать про те, що соціально-психологічна зрілість має нелінійну динаміку і може знижуватися у такі періоди.

Аналіз кореляційних зв'язків досягнутої ідентичності та складових особистісного і функціонального компонентів соціально-психологічної зрілості в різних вікових групах дозволив виявити універсальні та специ-

фічні для кожної з вікових груп кореляції. Спільними для всіх вікових груп є значимі позитивні кореляції досягнутої ідентичності з усіма показниками осмислення життя ($0,35 < r < 0,59$, при $p \leq 0,01$), з доступністю цінності впевненості у собі ($0,23 < r < 0,38$, при $p \leq 0,05$, $p \leq 0,01$), негативні кореляції – з термінальними цінностями власного престижу ($-0,29 < r < -0,35$, при $p \leq 0,01$) і матеріального благополуччя ($-0,25 < r < -0,30$, при $p \leq 0,05$).

Статеві-специфічні взаємозв'язки досягнутої ідентичності зі складовими особистісного і функціонального компонентів соціально-психологічної зрілості обумовлені відповідними кожному віку завданнями розвитку. Так, у фахівців комплекс взаємозв'язків свідчить про переважну спрямованість на вирішення професійних задач (позитивні кореляції досягнутої егоідентичності з цінностями професійної реалізації, $r = 0,26$, $p \leq 0,05$) і сензитивності даного періоду для формування відповідних особистісних якостей (позитивні кореляції досягнутої ідентичності з цінностями відповідальності і самоконтролю, $r = 0,21$, $p \leq 0,05$, відсутність значущих зв'язків з усіма показниками життєстійкості).

Згідно з результатами дослідження, це цінності успішності активної самореалізації та розвитку. Крім цінностей професійної реалізації, з досягнутою ідентичністю достовірно корелюють спрямованість на реалізацію в сім'ї ($r = 0,26$, $p \leq 0,01$) і отримання духовного задоволення від реалізації у всіх сферах життя ($r = 0,19$, $p \leq 0,05$), доступність цінностей розвитку і самореалізації ($r = 0,22$, $p \leq 0,05$). Наявність позитивних зв'язків досягнутої ідентичності з інструментальними цінностями толерантності ($r = 0,31$, $p \leq 0,01$), твердої волі і сміливості ($r = 0,24$, $p \leq 0,01$) свідчить про формування якостей особистості, які забезпечують можливість ефективного вирішення завдань сімейного життя і професійної діяльності. Це підтверджується найбільшою, порівняно з учнівською молоддю, узгодженістю зв'язків між досягнутою ідентичністю і всіма складовими функціонального компонента соціально-психологічної зрілості (статистично значущі пози-

тивні кореляції з усіма показниками осмислення життя, життєстійкості і самоактуалізації при $p \leq 0,01$).

Поєднання позитивного зв'язку досягнутої ідентичності з цінностями твердої волі і сміливості ($r = 0,20$, $p \leq 0,01$) і негативного – з цінностями соціалізованої особистості ($r = - 0,34$, $p \leq 0,01$) свідчить про виражену суб'єктну, автономну позицію у респондентів.

Таким чином, було виявлено, що вікова специфіка взаємозв'язку ідентичності та соціально-психологічної зрілості пов'язана з вирішенням відповідних віковому етапу завдань розвитку.

Соціально-психологічна зрілість як системна якість особистості відображає її готовність і здатність до ефективного вирішення життєвих завдань. До складу соціально-психологічної зрілості входять три компоненти – особистісний (система цінностей, спрямованість тощо), рефлексивний (досягнута ідентичність) і функціональний (здатність особистості до самоорганізації). Зміст і ступінь сформованості всіх компонентів і визначають міру соціально-психологічної зрілості.

Емпірично підтверджено наявність взаємозв'язків між складовими особистісного, рефлексивного та функціонального компонентів соціально-психологічної зрілості. Характер специфічних взаємозв'язків в системі соціально-психологічної зрілості визначається змістовним наповненням компонентів, перш за все, ціннісною спрямованістю особистості. Встановлено, що ідентичність є значущим компонентом соціально-психологічної зрілості. Статус ідентичності визначає психологічний зміст соціально-психологічної зрілості. З оптимальними показниками особистісного і функціонального компонентів соціально-психологічної зрілості пов'язана досягнута еґо-ідентичність.

Виявлена вікова специфіка взаємозв'язку еґо-ідентичності та соціально-психологічної зрілості. Визначено, що взаємозв'язок досягнутої еґо-ідентичності з особистісним і функціональним компонентами соціально-

психологічної зрілості обумовлена відповідними завданнями розвитку молоді людини в період реінтеграції в умовах сучасного соціуму.

3.4. Вплив соціального самопочуття та суб'єктивного соціального благополуччя молоді на успішність процесу її реінтеграції у соціум

В умовах зростання диференціації і стратифікації суспільства стає вельми актуальною задача виявлення соціального самопочуття молоді в процесі її реінтеграції. Це пов'язано з різною активністю молодих людей у прояві власного соціального самопочуття, зокрема в процесі їх реінтеграції в умовах сучасного соціуму. Молодь, як особлива соціальна група, є чуйним індикатором змін, що відбуваються, і визначає в цілому потенціал розвитку суспільства. Від того, наскільки дослідженою є проблема цінностей сучасної молоді, її установки, життєві плани, багато в чому залежить ефективність заходів успішності її реінтеграції в соціум. Саме знання про соціальне самопочуття молоді, її ролі у життєдіяльності суспільства, залученості у суспільно-політичне життя суспільства, націленості на майбутнє дозволяє вибудовувати обґрунтовані довгострокові прогнози змін соціального самопочуття у суспільстві, забезпечує можливість пропонувати обґрунтовану систему заходів щодо стабілізації самопочуття молоді, формувати адекватне сприйняття суспільних змін і конструктивно впливати на соціальні процеси в цілому [9; 161; 166; 177].

Визначено основні теоретико-методологічні підходи до проблеми соціального самопочуття молоді: цільовий підхід, що пов'язує соціальне самопочуття з орієнтацією на кінцеву мету або предмет потреби; ціннісний підхід, згідно з яким мотиви діяльності визначають співвідношення між певними цінностями та її результатом, натомість мотиву прагнення до благополуччя; когнітивний підхід, в якому переживання соціального самопочуття пояснюються за допомогою когнітивних закономірностей або властивостей, які надаються подіям, що відбуваються в житті; соціально-

психологічний підхід, заснований на вивченні впливу соціально-психологічних чинників на соціальне самопочуття молоді, провідним із яких вважається соціальний стандарт (модель соціального порівняння); особистісний підхід, в межах якого соціальне самопочуття розглядається як риса або схильність особистості та ситуативний підхід, згідно з яким соціальне самопочуття вважається тимчасовим станом, що залежить від певної ситуації [151; 152; 192; 196].

Констатовано, що соціальне самопочуття молоді – це складна форма досить стійкого цільового психологічного стану, що виникає під впливом об'єктивних умов та соціальних обставин життєдіяльності. Його сутністю виступає прояв переживань молодими людьми свого ставлення до різних обставин їх життя і діяльності. Воно є індикатором їх соціального буття, показує задоволеність своїм життям, своїм становищем, перспективами розвитку, відображає впевненість або невпевненість у сьогоденні і у майбутньому.

Соціальне самопочуття, з іншого боку, є фоном, який забарвлює життя і діяльність молодих людей, показує спрямованість їх поведінки і допомагає спрогнозувати розвиток позитивних або негативних процесів в період реінтеграції. Соціальне самопочуття реалізує прагнення молоді у самозбереженні, а також виступає у вигляді оцінки рівня і ступеня благополуччя соціального середовища.

Методичну основу дослідження склали емпірико-пізнавальні методи: спостереження; опитування з використанням анкети по вивченню соціального самопочуття особистості; методи психодіагностичного дослідження з використанням методик виявлення ціннісних орієнтацій, вивчення рівня суб'єктивного контролю; конструктивно-інтерпретаційні методи: факторний, дисперсійний і кореляційний аналіз.

Встановлено, що молодь відрізняється рівнем кваліфікації, наявністю тих знань і умінь, які високо цінуються на сучасному ринку праці, характером трудових мотивацій, а також готовністю враховувати вимоги ринку.

Молодь і професійно, і організаційно, і психологічно легше адаптується до нових суспільно-економічних відносин. У молодих людей відбувається посилення індивідуалістичних орієнтацій в сфері соціальної взаємодії, зростає увага до проблем особистого характеру і нівелюється в індивідуальній свідомості значення низки соціальних проблем, відбувається їх перенесення з макро- на мікрорівень.

Основними завданнями комплексного емпіричного дослідження та інтерпретації соціального самопочуття молоді виступили: характеристика стану соціального самопочуття молоді на момент дослідження і опис його особливостей в залежності від впливу різних чинників; наповнення конкретним змістом концептуальної моделі соціального самопочуття молоді; порівняння емпірично виявленої референтної структури соціального самопочуття молоді з вихідною концептуальною моделлю дослідження процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму.

Як показали результати опитування, у своїх базових цінностях (що важливо в житті, і до чого в ньому слід прагнути обов'язково, а чим можна і пожертвувати) і життєвих цілях досліджувані дуже близькі до старшого покоління. Особливо наочно це проявляється у прагненні займатися улюбленою справою і створити щасливу сім'ю.

Низка інструментальних цінностей (що відповідають не стільки на питання, що в житті важливіше, скільки на питання, в яких умовах і як реалізувати ці життєві цілі) респонденти показують основний напрямок змін ціннісних систем – злам колективістсько-патерналістського типу свідомості і формування індивідуалістичного утилітарного типу свідомості. Крім того, у міру дорослішання, накопичення соціального і життєвого досвіду, зростає інтерес молоді до політики.

По відношенню до релігії молодь мало відрізняється від старшого покоління. При загальному зростанні числа віруючих, нерелігійний тип світогляду продовжує займати значне місце у свідомості молоді. Разом з тим, зростає її захоплення різними формами нетрадиційної релігійності,

новими паранауковими віруваннями. Більшість респондентів, позитивно ставлячись до зростання впливу релігійних організацій, воліли б, щоб вони чітко визначили своє місце в суспільному житті і функціонували в рамках своєї компетенції.

Поліаспектна, багатофакторна детермінованість і складність соціального самопочуття молоді вимагають розробки його концептуальної моделі і її операціоналізації за допомогою виділення емпіричних показників (референтів) складових її компонентів.

Такими показниками виступили: об'єктивні характеристики статусу молодих людей (професія, сімейний стан, місце в соціальній системі страт суспільства за ознакою матеріального благополуччя, освіти, сімейного стану); задоволеність своїми позиціями в соціумі (у суспільстві, сім'ї, у найближчому оточенні); ставлення до своїх соціальних обов'язків, до державних цінностей; соціальні установки і ціннісні орієнтації; суспільно-політична активність молоді; реальна включеність у життя соціуму; переважаючі у молодих людей емоційні стани (настрої); ступінь пов'язаності з суспільством, рівень ідентифікації себе, як члена тих чи інших соціальних спільнот; динаміка соціального самопочуття в минулому і сьогодні; впевненість у майбутньому і наявність перспектив професійного та особистісного зростання.

В якості параметрів вивчення соціального самопочуття молоді виступили параметри: матеріально-фінансового становища і рівня життя; фізичного здоров'я; самореалізованості; міжособистісних відносин; емоційно-чуттєвої сфери; морально-етичних і естетичних установок; трудової діяльності; сімейного стану та відносин; відпочинку та дозвілля; соціально-побутової влаштованості; соціальної ідентичності; соціальної активності; соціальної комфортності; індивідуально-особистісних характеристик респондентів.

З'ясовано, що у структуру соціального самопочуття входять когнітивно-оцінна (уточнення, конкретизація і розширення системи знань про себе,

уявлення про соціальне самопочуття, суб'єктивне оцінювання дійсності, ставлення до себе та оточуючих), мотиваційно-ціннісна (вироблення позитивного самоствавлення, адекватне оцінювання своїх можливостей і потенціалу у навчально-професійній діяльності, а також особистісне зростання, визначення перспектив власного майбутнього та реалізації життєвих цілей), емоційно-поведінкова (рівень емоційного сприйняття міжособистісної взаємодії, ступінь задоволеності та контроль над обставинами у ньому, соціальна бажаність) складові.

Провідними функціями соціального самопочуття є регулятивна, прогностична та розвивальна.

Рівні прояву соціального самопочуття молоді (матеріальний, особистісний, соціальний, фізичний, психологічний) відповідають типу ціннісних орієнтацій і мотиваційній структурі особистості молодої людини та артикулюються залежно від актуальної життєвої ситуації, зокрема в процесі реінтеграції.

Виявлено, що соціальне самопочуття молоді залежить:

- в області соціальної активності – від можливості впливати на соціально-політичні події і прийняття рішень, що відбуваються в країні, місті тощо; ступеня задоволеності своєю соціальною активністю; можливостями для вільного, публічного висловлення своїх політичних поглядів і вимог та отримання достовірної інформації для формування власної соціальної позиції; участі в управлінні справами колективу;

- в області матеріального становища – від рівня життя; відповідності реальних доходів актуальним потребам; матеріального благополуччя для себе та близьких; задоволеності своїм фінансово-економічним, матеріальним становищем;

- у сфері самореалізації – від відповідності виконуваної діяльності знанням і здібностям; творчості, як важливої цінності; реалізації своїх здібностей і розвитку особистості та її потенціалу; рівня досягнення життєвих цілей; підвищення освітнього та інтелектуального рівня;

- в області міжособистісних відносин – від схвалення і визнання з боку найближчого оточення, близьких, рідних, членів колективу; взаємин з друзями, з батьками, родичами; задоволеності відносинами з близькими людьми, з адміністрацією, з колегами (однокурсниками);

- у сфері трудової діяльності – від досягнення успіхів у роботі, навчанні; наявності цікавої роботи як важливої цінності в даний час і згодом; кар'єри; професіоналізму; відповідності роботи знанням і здібностям; відповідності зарплати особистим зусиллям і професійній майстерності; задоволеності розподілом оплати праці в колективі; задоволеності змістом своєї роботи (навчання);

- в області здоров'я – від свого здоров'я і здоров'я близьких; задоволеності сферою медичного обслуговування;

- в емоційно-чуттєвій сфері – від власного типового настрою і настрою, характерного для більшості оточуючих; власних психічних станів і станів, існуючих у більшості оточуючих; життя в гармонії з собою і світом; формування або надбання впевненості в майбутньому; любові, як найважливішої життєвої цінності;

- в сфері морально-етичних і естетичних установок – від вчинків відповідно до совісті і моралі; задоволеності морально-етичними якостями найближчого оточення;

- в області сімейного статусу та відносин – від наявності хорошої сім'ї; гарних взаємин з батьками та родичами;

- в сфері відпочинку – від можливості для відпочинку і розваг; задоволеності проведенням дозвілля;

- в області соціальної ідентифікації – від гордості за свою країну; прийняття цінностей, що домінують в сучасному суспільстві; дотримання звичаїв і традицій свого народу, як актуальної потреби; реальної соціальної ідентифікація з конкретним суспільством в даний момент;

- в області соціальної комфортності – від оцінки соціальної захищеності; розуміння і турботи з боку суспільства і держави; отримання хоро-

шої освіти, спеціальності та професійної підготовки; задоволеності своїм становищем у суспільстві;

- у сфері соціально-побутової влаштованості – від стану соціальної сфери; задоволеності житлово-побутовими умовами;

- в області індивідуально-особистісних особливостей – від рівня самоповаги, прийняття себе як особистості, ступеня задоволеності собою; наявності уявлень про цілі і сенс життя, її емоційної насиченості і сприйняття; задоволеності результативністю життя (тобто своєю самореалізацією у ньому, продуктивністю і осмисленням прожитого); локусу контролю – Я; локусу контролю – Життя; інтернальності в області невдач (тобто рівня суб'єктивного контролю по відношенню до негативних подій і ситуацій); інтернальності в міжособистісних відносинах (тобто рівня суб'єктивного контролю над подіями і ситуаціями, що відбуваються в процесі міжособистісного спілкування та взаємодії).

Суб'єктивне соціальне благополуччя залежить від задоволення соціальних потреб.

Вчена поділяє соціальні потреби на три групи:

- потреби у соціальній залученості (внутрішня – прив'язаність, відчуття свого місця, прийняття, любов; зовнішня – приналежність, інтеграція, вплив);

- потреби у соціальному схваленні (внутрішня – компетентність, цінність, довіра; зовнішня – повага, статус, визнання, солідарність, корисність);

- потреби у соціальній підтримці (внутрішня – розуміння, співпереживання; зовнішня – турбота, фізичний контакт, допомога).

Виділяють два основні виміри суб'єктивного соціального благополуччя:

- 1) задоволеність соціальних потреб, від чого буде залежати оцінка соціальних відносин різного рівня;

2) соціальна зв'язність (міра «зануреності» у соціальне функціонування, протилежність автономії), де виокремлено когнітивний компонент (уявлення про бажаний соціальний стан) та поведінковий компонент (виконання соціальних ролей та індивідуальна активність).

Важливо, що ця система є динамічною, тому обов'язково враховувати реакцію особистості на зміни ситуації та її прагнення зберегти чи змінити соціальну ситуацію [135].

У проведеному емпіричному дослідженні було застосовано опитувальник параметрів суб'єктивного соціального благополуччя Т. Данильченко, що дозволив проаналізувати провідні соціальні потреби:

- соціальне прийняття;
- соціальне схвалення;
- соціальну помітність.

Згідно з інструкцією респондентам пропонувалося оцінити своє соціальне життя за останні три місяці: «Для відображення Вашої відповіді оберіть один з семи варіантів оцінок, що Вам підходить:

- 1 – зовсім не згоден;
- 2 – не згоден;
- 3 – швидше не згоден;
- 4 - щось середнє;
- 5 – швидше згоден;
- 6 – згоден,
- 7 – абсолютно згоден.

Обраний варіант відповіді позначається у бланку у відповідній клітинці.

У дослідженні взяли участь дві групи респондентів: I підгрупа (молоді працівники) – особи, які мають стаж роботи від 1 до 3 років у кількості 58 осіб; II підгрупа – особи, які мають стаж роботи від 4 до 7 років у кількості 62 респондентів. Статевий склад обох вибірок був однорідним.

Первинні дані за шкалами опитувальника суб'єктивного соціального благополуччя (Т. Данильченко) наведено у табл. 3.19.

Таблиця 3.19

Показники за шкалами опитувальника суб'єктивного соціального благополуччя у підгрупах респондентів

Шкали	Підгрупа I (n=58)		Підгрупа II (n=62)	
	М	SD	М	SD
Соціальна помітність	40,84	5,29	43,12	4,78
Соціальна дистантність	23,71	3,10	24,11	2,90
Емоційне прийняття	38,21	4,52	37,19	3,03
Соціальне схвалення	34,49	3,19	35,22	3,45
Соціальні переконання	18,32	2,21	15,89	1,72

Примітки: М – середньоарифметичні значення; SD – середньоквадратичні відхилення.

Порівнюючи отримані результати з тестовими нормами за методикою, можна зробити висновок, що середньогруповий показник соціальної помітності є вищим у підгрупі II, тобто у більш досвідчених фахівців (М = 43,12; SD = 4,78), на відміну від працюючої молоді підгрупи I (М = 40,84; SD = 5,29).

Шкала соціальної дистантності вказує на майже однаковий рівень у двох досліджуваних підгрупах: у підгрупі I (М = 23,71; SD = 3,10); у підгрупі II (М = 24,11; SD = 2,90).

Якщо у більш досвідчених фахівців це є, скоріше, проявити зрілої особистісної та професійної автономії, то у молодих фахівців може виявлятися відчуження та соціальне дистанціювання внаслідок процесу адаптації, яка ще триває (О. Блинова, К. Круглов).

За шкалою емоційного прийняття відмінностей за середніми показниками між двома підгрупами майже не виявлено: підгрупа I ($M = 38,21$; $SD = 4,52$); підгрупа II ($M = 37,19$; $SD = 3,03$).

За шкалою соціальних переконань середньогруповий показник молодих фахівців ($M = 18,32$; $SD = 2,21$) перевищує показник підгрупи II ($M = 15,89$; $SD = 1,72$).

Порівняльній аналіз між підгрупами респондентів за показниками вираженості суб'єктивного соціального благополуччя проведено за допомогою критерію кутового перетворення Фішера.

Результати представлено у табл. 3.20.

Таблиця 3.20

Показники критерію Фішера за шкалами суб'єктивного соціального благополуччя у підгрупах респондентів, %

Шкали	Підгрупа I (n=58)	Підгрупа II (n=62)	ϕ	p
Соціальна помітність	24,4	43,3	1,79	$p \leq 0,05$
Соціальна дистантність	18,7	35,6	1,68	$p \leq 0,05$
Емоційне прийняття	32,3	28,1	-	-
Соціальне схвалення	29,6	12,5	1,84	$p \leq 0,05$
Соціальні переконання	37,5	20,4	1,71	$p \leq 0,05$

З метою проведення порівняльного аналізу було взято відсоток респондентів з кожної підгрупи, які мають високий рівень прояву відповідного показника. Виявлено відмінності між підгрупами I та II за показником суб'єктивного соціального благополуччя соціальної помітності (фемп. = 1,79; $p \leq 0.05$).

Цей показник є вищим у підгрупі респондентів з більшим досвідом професійної діяльності та відображає оцінку соціальної значущості особистості, тобто пов'язаний із посадою, з соціальним статусом респондента в суспільстві та в організації, де він працює.

Цей параметр свідчить про більш високий рівень адаптованості молоді людини в організації, характеризує особистість, яка активно впливає на процеси, що відбуваються на підприємстві, визнається як соціально успішна людина (О. Блинова, К. Круглов).

Показники за шкалою соціальної дистантності у підгрупі II переважають показники у підгрупі I (фемп. = 1,68; $p \leq 0.05$), що свідчить про набуту, усвідомлену автономність, про наявність особистісної та професійної зрілості, про самодостатність, а не про негативні стани відчуженості та негативні соціальні відносини (О. Блинова, К. Круглов).

За шкалою емоційного прийняття майже не виявлено відмінностей між досліджуваними підгрупами I та II. Враховуючи те, що майже третина респондентів з кожної із підгруп (32,3% та 28,1% відповідно) мають високий рівень за показниками емоційного прийняття, можна стверджувати про задоволеність стосунками, наявність підтримки та визнання близькими людьми (О. Блинова, К. Круглов).

Визначено відмінності між підгрупами за параметром соціального схвалення (фемп. = 1,84; $p \leq 0.05$), причому більш високий показник у підгрупі I, тобто продуктивність та ефективність функціонування в соціумі, оцінюється з орієнтацією на думку інших значущих осіб – колег, керівництва, близьких осіб.

Підтверджено значущі відмінності між підгрупами I та II за шкалою соціальних переконань (фемп. = 1,71; $p \leq 0.05$), що свідчить про наявність позитивної думки, позитивних соціальних уявлень про інших людей, а саме про їхню довіру, доброту, чесність. Цей показник є вищим у підгрупі I, тому, як вважають О. Блинова, К. Круглов, життєвий досвід, інколи не завжди позитивний, змушує більш досвідчених фахівців корегувати свої соціальні уявлення про інших осіб.

Отже, психологічне благополуччя розуміється як позитивний емоційний стан задоволеності своїм життям, навколишнім світом, собою у цьому світі, тобто для конкретної людини особисте благополуччя або неблагополуччя є результатом власних оцінок життя.

Благополуччя залежить від існування ясних цілей, а також можливостей їх здійснення, від реалізації планів поведінки та діяльності. Стан благополуччя створює сприятливі позитивні міжособистісні відносини, можливість спілкуватися, отримувати позитивні емоції, задовольняти потребу молодою людиною у цьому.

Визначено відмінності у проявах показників суб'єктивного соціального благополуччя між підгрупами респондентів з різним досвідом професійної діяльності: соціальна помітність, соціальна дистантність, соціальне схвалення, соціальні переконання ($p \leq 0,01$), тобто респонденти, які перебувають на етапі трудової адаптації вважають недостатньою свою соціальну значущість, соціальний престиж та авторитетність з погляду інших осіб; вони часто відчують соціальну ізольованість, відчуженість, незадоволеність соціальними стосунками; в оцінках своїх особистісних та професійних якостей здебільшого орієнтуються на сторонні думки колег, керівництва, водночас мають позитивні уявлення про якості, чесноти інших осіб, справедливість та позитивність світу.

Отже, виділені необхідні рівні і аспекти дослідження соціального самопочуття молоді в контексті проблеми її реінтеграції в сучасному соціумі, обґрунтована соціально-психологічна природа соціального самопочуття

молоді; подано змістовний опис феномену соціального самопочуття, його компонентів, показників, чинників формування; обґрунтована концептуальна модель емпіричного дослідження соціального самопочуття молоді як соціально-психологічного феномену; розроблено та апробовано технологію емпіричного дослідження соціального самопочуття молоді та встановлено його взаємозв'язок із процесом її реінтеграції; виявлено референти, що визначають зміст соціального самопочуття молоді; визначено та описано особливості прояву соціального самопочуття молоді в залежності від статево-вікових і професійних особливостей, рівня освіти і сімейного стану.

3.5. Проблеми реінтеграції молоді в умовах вимушеної міграції та параметри соціально-психологічної спроможності/неспроможності особистості у цьому процесі

Зміни у суспільстві за останні десятиліття супроводжуються процесами, які мають значний вплив на зміну соціальної дійсності. Новим явищем стала вимушена міграція. Військово-політичні зіткнення, соціально-економічні кризи призвели до значного зростання чисельності вимушених переселенців, спричинили істотні зміни у настроях і світогляді молодих переселенців, в їх способі життя, соціальних настроях [4; 106; 134; 167; 168].

Масові вимушені переміщення породжують безліч проблем, пов'язаних із соціальною інтеграцією та реінтеграцією. Реінтеграція вимушених переселенців, які потрапили у нове і багато в чому незвичне для них соціокультурне середовище, часто проходить болісно, вимагає великого часу і у багатьох переселенців взагалі не завершується [124; 144].

Вивчення процесу соціальної реінтеграції вимушених переселенців необхідно з метою оптимізації управління зазначеним процесом з урахуванням національної специфіки і більш повного задоволення потреб, як ін-

дивіда, так і інтересів суспільства і держави. Актуальність отримання нового знання в цьому напрямку обумовлена і недостатньою вивченістю міграційних процесів в цілому. Міграційні процеси, зокрема процеси вимушеної міграції, вимагають глибокого наукового осмислення й вироблення дієвих науково обґрунтованих заходів з боку суспільства і держави, які блокують негативні тенденції в їхньому розвитку і забезпечують оптимальний розвиток. Дослідження вимушених переселенців та особливостей їх соціальної реінтеграції дозволяє виявити соціальні показники, які становлять наукову і практичну значимість.

В останнє десятиліття з'явилися публікації, присвячені проблемам вимушених переселенців. Проблеми їх соціальної адаптації розглядаються в роботах О. Блинової, Н. Завацької, Л. Корель та ін.. Вивчається трудова міграція, адаптація змушених мігрантів, інтелектуальна міграція, міграція молодих фахівців. Головна увага зосереджена на аналізі нової міграційної ситуації, яка склалася у зв'язку з військово-політичною ситуацією, економічною кризою.

Зазначається, що розробкою проблем міграції займаються представники різних наук – психологи, економісти, демографи, екологи, політологи, філософи, правознавці, що цілком виправдано комплексним характером проблеми. При цьому, як правило, спостерігається концептуальна невідпрацьованість, полегшений підхід до встановлення причин і соціальних наслідків вимушеної міграції.

Проблеми міграції молоді та її реінтеграції на нових місцях проживання не отримали серйозної теоретичної і методологічної розробки.

Складні і багатогранні процеси соціальної реінтеграції вимушених переселенців стали предметом дискусій на науково-практичних конференціях і семінарах.

При цьому розробка і реалізація на всіх рівнях управління ефективної міграційної політики може сприяти оперативному, ефективному і безконфліктному включенню мігрантів у соціум, їх реадаптації та у значній

мірі обумовлювати позитивні тенденції реінтеграційних процесів, знімати соціальну напругу в регіонах прийому мігрантів і зміцнювати стабільність [131; 167; 168].

Проте, проблеми міграції молоді та її реінтеграції на нових місцях проживання не отримали серйозної теоретичної і методологічної розробки.

Аналіз джерел з проблеми дослідження демонструє недостатність наукової інформації з питань соціальної інтеграції та реінтеграції вимушених переселенців, їх роль і місце в соціальній структурі, що дозволяє зробити висновок про недостатню вивченість особливостей зазначеного процесу. Не виділені й етапи процесів соціальної інтеграції та реінтеграції, не визначені в належній мірі форми і методи роботи з вимушеними переселенцями.

Завдання дослідження на цьому його етапі полягали в уточненні визначення статусу вимушеного переселенця; визначенні критеріїв та особливостей процесів соціальної інтеграції та реінтеграції вимушених переселенців; розробці методів дослідження процесів соціальної інтеграції та реінтеграції вимушених переселенців; наданні, на основі фактичного матеріалу, характеристики ролі і місця вимушених переселенців в соціальній структурі сучасного суспільства; запропонуванні більш ефективних форм і методів роботи з соціальної реінтеграції вимушених переселенців; формулюванні науково обґрунтованих рекомендацій успішності процесу реінтеграції вимушених переселенців в умовах сучасного соціуму.

На розробку методологічної бази дослідження вплинули нові психосоціальні технології, пов'язані зі швидко мінливим зовнішнім середовищем міграції (соціальним, економічним, політичним, правовим). В ході дослідження використана комплексна методика, що включає в себе спостереження, інтерв'ю, експертні опитування, аналіз документів.

В результаті проведеного дослідження стало можливим розробити концептуальні засади реінтеграції вимушених переселенців, виявити можливості для ефективної адаптації мігрантів і зниження рівня соціально-

психологічної напруженості в суспільстві з урахуванням ступеня соціальної реінтеграції молоді в соціум; обґрунтувати доцільність і необхідність поширення адаптованих механізмів соціальної реінтеграції молоді; обґрунтувати теоретичні, а також практичні пропозиції щодо підвищення ефективності процесу соціальної реінтеграції молоді.

У дослідженні соціальна реінтеграція розглядається як діяльність, спрямована на оптимізацію взаємовідносин людини з навколишнім соціальним середовищем, оцінку ситуації і корекцію поведінки людини у відповідь на зміни, що відбуваються. Результат ефективної соціальної реінтеграції обумовлюється узгодженням потреб індивіда до потреб соціального середовища, в яке він входить.

Теоретичні і практичні першопричини вимушеного переселення молоді, її вплив на суспільно-політичні та соціально-економічні процеси обґрунтовуються досить різнопланово і неоднозначно. Міграція взагалі, а вимушена міграція особливо характеризується як своєрідна рухливість населення, зокрема молоді, під впливом обставин, що спонукають людей змінити місце проживання. Як правило, ці обставини включають в себе специфічні комбінації несприятливих політичних, економічних, соціально-психологічних і цілого ряду інших факторів. Значною мірою вони позначаються на процесах реінтеграції безпосередньо на новому місці проживання.

Зовнішня міграція, крім явно виражених негативних процесів, обумовлює і позитивні тенденції, сприяючи оптимізації демографічної ситуації, зміцненню кадрового потенціалу промислового і сільськогосподарського виробництва в стратегічно важливих регіонах, прискореному розвитку малих міст, сільських населених пунктів.

Соціальна реінтеграція молоді являє собою процес не тільки активного пристосування індивіда до умов нового соціального середовища, але і здатність в процесі взаємодії створювати механізми активної зміни і перет-

ворення середовища життєдіяльності тієї території, куди переселилися на нове місце проживання мігранти.

Для вирішення проблем з різних видів міграції (біженці, вимушені переселенці, трудові мігранти та ін.) потрібні відповідні методи, які необхідно враховувати при розробці та реалізації державної міграційної політики.

Було встановлено, що ступінь реінтеграції вимушених переселенців визначається характером їх зв'язків на особистісному і груповому рівнях з соціальними інститутами і групами, органами влади та управління, а також співвідношенням соціальних і економічних показників рівня життя вимушених переселенців та місцевого населення, зближенням (збігом) образів «Ми» і «Вони», що характеризує ідентифікацію переселенців, взаємним засвоєнням вимушеними переселенцями і місцевим населенням елементів культури, соціальних норм і цінностей.

При цьому рівень особистого та сімейного доходу, рівень освіти, наявність або відсутність роботи, заняття некваліфікованою працею або відсутність постійної роботи у вимушених мігрантів ідентифікуються ознаками низької реінтеграції.

Встановлено, що в умовах трансформації сучасного суспільства міграційні процеси зазнали змін: змінилися масштаби міграції, її зміст, напрямки, характер, форми. Всі ці явища мають свій прояв у сучасному розвитку вимушеної міграції молоді. Вимушені переселенці, які адаптуються в сучасному суспільстві, істотно впливають на його соціальну структуру в силу свого статусу і гостроти проблеми. Для ідентифікації соціальної групи – «вимушені переселенці» – використані характеристики реінтеграції є фоном, на якому проходить соціальна адаптація молоді: причини залишення постійного місця проживання, отримання статусу, вік, сімейний стан, освіта, місце народження, матеріальне становище. Основними характеристиками ступеня соціальної інтеграції та реінтеграції вимушених переселенців є їх освіта і фах, стан на ринку праці і зайнятість, доходи і споживан-

ня, майнова забезпеченість, наявність нерухомої власності, якість житлових умов.

Аналіз основних характеристик соціальної інтеграції та реінтеграції вимушених переселенців дозволяє зробити висновок, що в сучасних умовах соціальний статус цієї групи низький, а існуюча тенденція до його зниження не слабшає. Значимість факторів, що визначають рівень адаптованості вимушених переселенців, ранжирується у напрямку зниження кореляції: соціальний статус, тривалість перебування на новому місці, характер наявних і доступних ресурсів, розвиненість мотивації досягнення.

Стосовно досліджуваної групи вимушених переселенців, процеси соціальної інтеграції та реінтеграції припускають три складові. Перша – постійно присутній реінтеграційний фон, що супроводжує всі основні стани та пов'язаний з пристосуванням на новому місці. Друга – це адаптація до життєдіяльності в нових економічних умовах і, як наслідок, до нового соціального статусу. Третя – визначена біфуркаційним ходом розвитку сучасного суспільства, коли адаптивне навантаження, яке припадає на суб'єкт інтеграції, характеризується великим числом соціально-значущих інноваційних змін в одиницю часу. Всі ці складові, що впливають одночасно, ускладнюють процес соціальної реінтеграції вимушених переселенців.

Результати дослідження приводять до висновку про те, що серед соціально-психологічних показників переважають оцінки, які свідчать про низький ступінь соціальної реінтеграції.

Фактори, які детермінують процес соціальної реінтеграції – це соціально-економічні, правові умови, з якими зіткнулися вимушені переселенці, а також суб'єктивні позиції головних учасників цього процесу, що характеризують їх мотивацію долати труднощі, сподіваючись головним чином на себе і не відмовляючись від допомоги.

Тенденції процесу реінтеграції полягають у домінуванні позитивних підстав для зближення на суб'єктивному рівні, що ускладнюється протиріччями, які містяться в соціумі (соціально-економічні труднощі). Оче-

видно, що спонтанний характер соціальної реінтеграції важко передбачити. Дії влади і громадськості є необхідними умовами формування способів досягнення і гармонізації інтересів вимушених переселенців, як головних цілей реінтеграції.

Досвід дослідження соціальної реінтеграції вимушених переселенців свідчить про те, що їхні проблеми виникають як відповідь на труднощі, реально позначені в житті молодих людей. Отримані результати дозволили оцінити не тільки традиційні (економічні) проблеми, а й позначити приховані, що з'явилися пізніше як реінтеграційні, включаючи питання соціальної взаємодії і соціального самопочуття.

У проведеному дослідженні оцінки дещо розходяться з наявною думкою про те, що залучення вимушених переселенців має згубне значення. В окремих випадках це так, але велика частина вимушених переселенців (73,6%), які не збираються повертатися на колишнє місце проживання, активно включаються в життя спільноти, тому пошук компромісів неминучий.

Цікавою з точки зору аналізу проблем вимушених переселенців видається участь групи експертів. Дослідницька діяльність у зазначеній сфері показує, що в умовах вимушеної міграції актуальність регіональних комплексних досліджень цього процесу не викликає сумніву; вони мають бути максимально наближені до вирішення проблем вимушеної міграції.

Для визначення механізмів управління цим процесом важливо не тільки уявити статистичні дані, що характеризують міграційні потоки, а й визначити особливості «входження» вимушених переселенців. До числа таких особливостей в результаті проведеного дослідження, віднесено: розселення вимушених переселенців не рівномірне за адміністративними територіями; велика частина вимушених переселенців «осідає» у міській місцевості, багато хто з них при цьому змінюють статус сільського мешканця на міського; визначається компактність розселення вимушених переселенців за місцем їх вибуття; для вимушених переселенців характерним є зни-

ження життєвого рівня, професійного статусу і роботи за фахом, як джерела існування. Все це містить підстави для десоціалізації, впливає на зміну ціннісних орієнтацій.

Таким чином, досліджуване соціальне явище свідчить про новий етап у розвитку соціально-економічних відносин в сучасному суспільстві. Зміни, що відбулися у ньому вплинули на процес соціальної дійсності. Новим явищем стала вимушена міграція.

Проблема соціальної реінтеграції вимушених переселенців до нових умов життя є однією з актуальних в сучасному суспільстві. Сучасне соціальне середовище генерує різноманіття способів і засобів впливу на кожну людину, на які вона має так чи інакше реагувати. У ситуації вимушеної міграції потрібно приймати неординарні рішення, докладати незвичайні зусилля, щоб впоратися з загрозою або викликом, втратою і збитком – адаптуватися до ситуації, що виникла і успішно реінтегруватися.

Аналіз дослідження, спрямований на виявлення специфіки процесу реінтеграції вимушених переселенців, показав залежність ступеня успішності цього процесу не тільки від особистісних особливостей, але також від можливостей приймаючого суспільства. Характерними рисами вимушених переселенців є якість і спосіб життя; зміна внутрішньосімейних і міжособистісних відносин; підтримка рівня доходу незайнятого населення з числа вимушених переселенців за рахунок випадкових приробітків; формування установок на більш гідний рівень життя; існування в цій групі осіб, зневірених відновити соціальний статус, втрачений внаслідок переїзду на нове місце проживання, втрати роботи і заробітку. Всі ці характеристики визначають специфіку процесу соціальної реінтеграції вимушених переселенців.

Будучи найменш соціально-захищеною групою населення, вимушені переселенці найбільш гостро відчують на собі матеріальні нестатки і психологічні перевантаження від незадоволених потреб у роботі і, отже, в засобах для підтримки життєдіяльності.

Однією з умов досягнення успіху в галузі соціальної реінтеграції вимушених переселенців стає науково-обґрунтована методологія оцінок їх стану, соціального захисту, уніфікація термінології, об'єктивне знання параметрів, найважливішими і найбільш ефективними засобами досягнення якої є соціально-психологічні технології.

Вимушена міграційна ситуація, її соціально-громадська складова стали актуальними. Сучасні міграційні процеси розцінюються як унікальний і цікавий, викликаний фундаментальними парадигмами суспільного розвитку феномен.

В регіонах, де питання вимушеної міграції стоять дуже гостро, проблема з наукової точки зору вивчена недостатньо. Практично немає субрегіональних робіт локального охоплення, які дозволяли б судити про особливості складу вимушених переселенців, про їх реінтеграцію.

Анкетування дозволило встановити, що практично у всіх вимушених переселенців соціальний статус знижується. У вимушених переселенців соціальна реінтеграція завжди проходить повільніше і важче.

Для покращення і прискорення процесу успішної соціальної реінтеграції вимушених переселенців необхідно: створити центри соціально-психологічної допомоги; забезпечувати житлом; виділяти або створювати спеціальні робочі місця на приймаючій території або навіть територіях сусідніх регіонів (якщо в цьому є необхідність); розробляти науково-методичні підходи, уточнювати класифікації категорій вимушених переселенців.

Наведені дані про склад вимушених переселенців, про проблеми їх соціальної реінтеграції необхідні для того, щоб на їх основі запропонувати комплекс заходів щодо характеру соціальної політики, яка має проводитися для більш ефективного вирішення питань в галузі соціальної реінтеграції молоді. Сприяння у поверненні вимушених переселенців – також важливий елемент державної політики.

Відомо, що соціальна реінтеграція може мати і зворотну дію – соціальну дезадаптацію, яка може деформувати соціальний простір особистості і порушувати її функціонування. Щоб уникнути цього з'являється нагальна необхідність вироблення і здійснення активної і комплексної стратегії, спрямованої на оптимізацію соціальної реінтеграції вимушених переселенців. Особливого значення набуває політика соціального та правового захисту, спрямовані на підвищення ефективності заходів, що сприяють соціальній інтеграції вимушених переселенців. При розробці цих заходів повинні всебічно враховуватися особливості процесу соціальної реінтеграції вимушених переселенців. Пошук соціальних технологій регулювання цих процесів має виключно важливе значення.

В результаті проведеного дослідження обґрунтовано необхідність комплексного підходу до вирішення проблеми соціальної інтеграції та реінтеграції вимушених переселенців, орієнтованого на об'єднання різних методів і підходів. Стосовно досліджуваної проблеми уточнені поняття: вимушена міграція, вимушений переселенець, соціальна інтеграція та реінтеграція; визначені основні показники, що характеризують процеси соціальної інтеграції та реінтеграції вимушених переселенців; вироблені методологічні підходи і методи дослідження соціальної інтеграції та реінтеграції вимушених переселенців; розроблений і апробований інструментарій соціально-психологічного аналізу процесів соціальної інтеграції та реінтеграції вимушених переселенців; виявлено критерії і чинники, що обумовлюють характер процесу реінтеграції вимушених переселенців, показані регіональні особливості їх впливу; визначені стратегії соціальної інтеграції та реінтеграції вимушених переселенців до нових умов життєдіяльності; обґрунтовано необхідність розробки і впровадження соціально-психологічних технологій роботи з вимушеними переселенцями, що включають нормативно-правові, інформаційні елементи тощо [223].

Результати дослідження показали, що наразі соціальна реінтеграція вимушених переселенців представляється невід'ємною частиною сучасних

не тільки соціальних, але і політичних процесів, сприяє цивілізованому зближенню і виступає як умова формування стабільного єдиного простору безпеки. Попередження небажаних наслідків міграції можливе при дотриманні взаємовигідних умов, які мають базуватися на інтересах приймаючої сторони і бути захищені законодавчим порядком. Недостатня розробленість теоретичних аспектів проблеми в чималому ступені позначається на міграційній практиці.

Кризова ситуація в економіці не дозволяє виділити більш-менш значні ресурси на вирішення проблем облаштування та соціальної реінтеграції переселенців. Почасти це пояснюється недооцінкою інтелектуального, ділового, професійного потенціалу вимушених переселенців, їх інвестиційних можливостей в самостійному вирішенні складних питань працевлаштування, житла, соціальної адаптації. Більше того, до цих пір лише мала частина переселенців об'єднана в громадські організації і асоціації, а вже створені організації слабкі організаційно і фінансово, вони часом просто ігноруються владними структурами в центрі і на місцях.

Назріла необхідність спиратися на наукові методи вивчення та управління міграційними процесами.

Стає все більш очевидною необхідність об'єднання зусиль вчених різних наукових галузей, які професійно займаються розробкою вирішення проблеми міграції, введення в практику проведення наукових сесій, конференцій та семінарів з освітленням підсумків в засобах масової інформації, регулярної публікації наукових праць, аналітичних доповідей.

Необхідно сконцентрувати зусилля вчених і фахівців на розробці розгорнутої системи показників та індикаторів соціально-психологічного моніторингу облаштування та соціальної реінтеграції вимушених переселенців, вивченні життєдіяльності та міграційних настроїв. Проведене дослідження свідчить про необхідність здійснювати на основі запропонованої системи щорічні обстеження зазначених категорій молоді і представляти

результати комерційним структурам, громадським, урядовим та неурядовим організаціям, зацікавленим в такого роду інформації.

При цьому, право експертизи має передбачати втручання цієї структури на будь-якій стадії розробки і реалізації проекту, а її негативний висновок означати припинення даного проекту до усунення причин, що викликали таке рішення.

Подальшому вирішенню проблеми облаштування і соціальної реінтеграції молоді могли б сприяти і такі заходи, як створення інформаційної бази даних про потребу регіонів у працівниках різного профілю і кваліфікації, наявності житлових і виробничих умов в місцях передбачуваного їх розселення; здійснення громадського контролю за витрачанням фінансових коштів з держбюджету і матеріальних ресурсів, що виділяються для надання допомоги вимушеним переселенцям в облаштуванні та зайнятості; об'єднання зусиль зацікавлених міністерств і відомств в реалізації галузевих і територіальних соціально-економічних програм, спрямованих на житлове будівництво, створення нових робочих місць, розвиток соціальної і виробничої інфраструктури; активізація ролі засобів масової інформації у формуванні громадської думки щодо доброзичливого ставлення до вимушених переселенців і біженців.

Вважаємо, що здійснення даного комплексу заходів сприятиме ефективній соціальній реінтеграції молоді у соціум, забезпечуючи тим самим соціальну і політичну стабільність.

Отже, соціальна реінтеграція молоді, зокрема вимушених переселенців, є процесом входження в інше соціальне середовище, що супроводжується оволодінням навичками, вміннями взаємодіяти з навколишнім середовищем, засвоєнням норм, установок, цінностей і прийняттям їх для створення власної лінії поведінки в новій сфері. Цей процес є, з одного боку, самостійною діяльністю зі своєю логікою, а з іншого боку, супутнім результатом діяльності, спрямованої на реалізацію головної мети.

Будучи багатостороннім, багаторівневим, багатоетапним процесом, соціальна реінтеграція включає в себе реінтеграцію соціально-психологічну, професійну і культурну. Структура цього процесу є взаємодією соціокультурної ситуації реінтеграції та соціокультурної адаптивної потреби.

Рід діяльності, форми організації переселенських груп створюють умови міжособистісного спілкування, які сприяють різним механізмам взаємосприйняття (міжгруповому або міжособистісному). Ці механізми, в свою чергу, обумовлюють тенденцію прийняття інновації – варіант ідентифікації і, в кінцевому результаті, призводять до різного ступеня інтеграції в інше соціокультурне середовище: коли цінності і норми приймаючої культури засвоєні і прийняті особистістю при втраті раніше придбаних цінностей; коли особистість відмовляється від нової культури, зберігаючи свою культурну ідентичність; коли жодна з культур не сприймається особистістю як рідна – криза ідентичності; коли досягається рівновага в процесі ідентифікації, особистість частково ідентифікує себе з новим середовищем, частково зберігає свою культуру.

Як показало поглиблене вивчення проблеми вимушеної міграції, на динаміку міграційних процесів серйозний вплив надають два основних блоки факторів. Це перш за все різного роду деструктивні політичні і соціально-економічні процеси, що викликають вимушені міграції; а також позитивні – розвиток ринкових відносин і демократизації, яка веде до полегшення переміщень людей.

У зв'язку з цим програми соціально-економічного розвитку повинні більш тісно ув'язуватися з вирішенням проблем міграції, включаючи вимушену, маючи на увазі, перш за все, створення для переселенців в регіонах переселення гідних умов облаштування та соціальної реінтеграції. Ці заходи можуть бути реалізовані державою тільки на основі консолідації зусиль всього суспільства, коштів місцевих бюджетів, позабюджетних

джерел, благодійних і громадських організацій, а також більш активної участі у вирішенні проблем самих мігрантів.

Однак, аналіз багатьох документів і суперечливої практики, показав, що саме інноваційні можливості молоді не беруться в розрахунок при здійсненні нововведень і перетворень. Вони постійно стикаються з важко вирішуваними проблемами працевлаштування, отримання житла та ін. Іншими словами, відбувається розчарування, психологічний стрес від зустрічі з дійсністю.

Формування науково обґрунтованої міграційної політики передбачає відмову від усередненого підходу до вимушених переселенців, виявлення в усіх сферах соціально-економічного та суспільного життя джерел і чинників для більш повного задіяння їх творчого, ділового та трудового потенціалу, ефективної соціально-психологічної адаптації до нових умов. Необхідно мати ефективний інструмент постійного відстеження ситуації і контролю за змінами, що відбуваються в середовищі вимушених переселенців для наукового аналізу становища і наступного своєчасного використання заходів щодо коригування здійснюваних заходів і програм у сфері міграційної політики.

Дослідження показало, що останнім часом відбулося своєрідне поєднання предметних полів вимушеної міграції та прав людини. Ця обставина підвищила значимість правової компоненти соціальної реінтеграції молоді.

Розгляд питань вимушеної міграції останнім часом йде в загальному аспекті глобалізації. При цьому рамки сучасного соціально-економічного розвитку сприяють зближенню міграційних питань з проблемами кризового розвитку.

Доцільно по-новому, з глибоко наукових позицій осмислити соціальну реінтеграцію як один з головних компонентів сучасної науки, що дозволяє глибоко усвідомити теоретичні аспекти.

Теоретична розробка проблеми дозволила сформулювати концептуальні погляди на сукупність уявлень про сутність соціальної реінтеграції виму-

шених переселенців, виявити супідрядні характеристики переселенських процесів і поведінкових характеристик молоді, яка реінтегрується у соціум.

Наслідки міграції проявляються в різних сферах: політичній, соціальній, економічній, культурно-психологічній та інших. Ці наслідки мають як позитивний, так і негативний характер.

З огляду на соціальну диференціацію міграційних потоків, що розрізняються своїми економічними укладами, способом життя, традиціями і моральними засадами, необхідно вжити заходів щодо використання можливостей молоді і активного її залучення до вирішення господарських і інших задач.

Отже, розкрито сучасні проблеми реінтеграції молоді в умовах вимушеної міграції. Показано, що ступінь реінтеграції вимушених переселенців визначається характером їх зв'язків на особистісному і груповому рівнях з соціальними інститутами і групами, органами влади та управління, а також співвідношенням соціальних і економічних показників рівня життя вимушених переселенців та місцевого населення, зближенням (збігом) образів «Ми» і «Вони», що характеризує ідентифікацію переселенців, взаємним засвоєнням вимушеними переселенцями і місцевим населенням елементів культури, соціальних норм і цінностей. Стосовно досліджуваної групи вимушених переселенців, процес їх реінтеграції припускає наявність таких складових: постійно присутній реінтеграційний фон, що супроводжує всі основні стани та пов'язаний з пристосуванням; адаптація до життєдіяльності в нових економічних умовах і, як наслідок, в новому соціальному статусі; та складова, визначена біфуркаційним ходом розвитку сучасного суспільства, коли адаптивне навантаження, яке припадає на суб'єкт інтеграції, характеризується великою кількістю соціально-значущих інноваційних змін в одиницю часу. Всі ці складові, що впливають одночасно, ускладнюють процес соціальної реінтеграції вимушених переселенців.

З метою реалізації принципу комплексності в оцінці результату процесу реінтеграції молоді введено інтеграційний показник – соціально-психологічна спроможність/неспроможність особистості.

Запропонована універсальна модель діагностики соціально-психологічної спроможності/неспроможності (див. табл. 3.21).

Таблиця 3.21

Модель діагностики соціально-психологічної спроможності/неспроможності

Критерії	Показники	Рівні	Мінімальні значення
Саморегуляція поведінки	- загальний рівень - планування - моделювання - програмування - оцінка результатів - гнучкість - самостійність	0 - 54 0 - 9 0 - 9 0 - 9 0 - 9 0 - 9 0 - 9	від 31 бали від 5 балів від 5 балів від 5 балів від 5 балів від 5 балів від 5 балів
Аниципаційна спроможність	- загальний рівень - особистісно-ситуативна - часова - просторова	0-405 0-275 0-60 0-70	261-332 167-220 43-51 53-61
Психологічний статус особистості (норма за СМДО – у межах 40-60 Т-балів)	- тривога - невротизація	0-50 0-40	0-20 0-20
Соціальні установки	- цинізм - ворожість	0-78 0-30	0-40 0-18

	- агресивність	0-54	0-30
	- відкрита жорсткість	0-45	0-27
	- прихована жорсткість	0-20	0-12
	- невдоволення	0-5	0-2,5
	- негативний особистий досвід - обґрунтований	0-10	0-5
	негативізм	0-20	0-12
Самооцінка	- неадекватна, висока	0-0,40	
	- адекватна	0,41-0,74	0,41-0,74
	- неадекватна, низька	0,75-1,0	

Встановлено, що обстежена група характеризується:

- низькою самооцінкою;
- середнім, з тенденцією до високого, рівнем цинізму;
- середнім, з тенденцією до високого, рівнем агресивності;
- середнім, з тенденцією до низького, рівнем ворожості;
- антиципаційною неспроможністю;
- невисоким рівнем, але акцентуйованим стилем саморегуляції поведінки;
- низьким рівнем невротизації,
- низьким рівнем прояву тривоги;
- високим рівнем прихованої жорстокості;
- середнім рівнем відкритої жорстокості, обґрунтованого негативізму, невдоволення і негативного особистого досвіду.

Кореляційний аналіз, виконаний за допомогою непараметричного критерію рангової кореляції Спірмена, показав тісний взаємозв'язок між змінними і дозволив виділити низку тенденцій і закономірностей, які були враховані при розробці соціально-психологічної технології реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму.

Насамперед, це стосується зв'язку загальної антиципаційної спроможності і її компонентів з іншими змінними, а саме з загальним рівнем саморегуляції поведінки і його компонентами, а також з самооцінкою і такою деструктивною соціальною установкою, як прихована жорстокість.

Тісний взаємозв'язок між змінними дозволив провести факторний аналіз даних.

Грунтуючись на отриманих результатах обох аналізів, зроблено висновок про те, що антиципаційна спроможність може стати провідною у зміні соціальної поведінки і успішності процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму.

Відзначається, що після стандартизації даних за допомогою z-оцінок був проведений кластерний аналіз, в результаті якого виділено 3 типи респондентів, для визначення рівня особистісного розвитку яких застосоване поняття «соціально-психологічна спроможність/неспроможність» [191]. Наголошується, що дане поняття дозволило більш точно визначити рівень розвитку особистості і пояснити причини десоціалізації, а також те, яким чином респонденти компенсують власну соціально-психологічну неспроможність в процесі реінтеграції.

Встановлено, що соціально-психологічна спроможність/неспроможність особистості – це багатокomпонентне утворення, яке характеризує рівень розвитку особистості, саморегуляція поведінки якої здійснюється на основі загальної антиципаційної неспроможності, при цьому особистості характерні деформованість, деструктивність соціальних установок, неадекватність самооцінки. Зокрема, емпірично встановлено, що соціально-психологічна неспроможність виражається у загальній антиципаційній неспроможності її компонентів – особистісно-ситуативному, часовому, просторовому; у наявності деструктивних соціальних установок у міжособистісних відносинах, формуванні психотичного рівня психопатологічних розладів особистості, акцентуйованому профілі саморегуляції поведінки, неадекватній самооцінці.

За критерієм соціально-психологічної спроможності/неспроможності виділені три групи респондентів:

- соціально-психологічно спроможні (С-ПС);
- соціально-психологічно неспроможні зі зниженим соціальним потенціалом (С-ПНзсп);
- соціально-психологічно неспроможні з низьким соціальним потенціалом (С-ПНнсп).

Отримані на емпіричному етапі дослідження дані щодо соціально-психологічної специфіки процесу реінтеграції молоді були враховані при побудові та реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму.

Висновки до розділу

Визначено специфіку мотиваційних та когнітивних психічних станів молоді в процесі її реінтеграції. Побудовано структуру інтелекту респондентів, яка складається з дев'яти підшкал та визначено рівні вербального, математичного та просторового інтелекту, обґрунтовано і описано тенденції досліджуваних показників. Так, факторний аналіз дозволив виявити структуру зазначених станів респондентів, що складається з 10 факторів (76,90%). Основними були визнані фактор F1 «Когнітивна егомотивація» та фактор F3 «Аналітична та синтетична мотивація». Фактор F1 (25,31%) поєднував важливі параметри вербального, математичного інтелекту та внутрішнього мотиву. Такі респонденти для досягнення успіху покладаються на свої пізнавальні здібності та внутрішні мотиваційні ресурси. Успіх у навчальній та професійній діяльності досліджуваних безпосередньо залежить від рівня їхнього IQ. Фактор F3 (10,04%) можна певною мірою розглядати як прагматичний мотиваційний психічний стан, який пов'язаний із прагненням респондентів до аналізу, синтезу та узагальнення, до операціоналізації. Такі досліджувані прагнули створити алгоритми, інструкції та передбачити події. З'ясовано, що фактор F3 статистично значуще корелює з усіма виокремленими факторами ($p \leq 0,05$; $p \leq 0,01$). Показано, що когнітивна егомотивація, аналітична та синтетична мотивація є важливими компонентами структурно-функціональної організації мотиваційних та когнітивних психічних станів респондентів в процесі їх реінтеграції у соціум. Представлено схему мотиваційної структури респондентів, що складається з 15 параметрів. Визначено чотири блоки мотивації та ви-

явлено рівні параметрів, окреслено характер мотиваційного ресурсу досліджуваних. Зокрема, підтверджено припущення, що низькі значення параметрів мотивації ТС (складність завдання) ($M = 5,63$; $SD = 0,17$), ELAR (оцінки рівня досягнутих результатів) ($M = 9,74$; $SD = 2,12$) та ELR (очікуваного рівня результатів) ($M = 9,68$; $SD = 2,02$) є відтворенням мотиваційного ресурсу молоді в процесі її реінтеграції. Таке скорочення ресурсів може бути важливим у критичних стресових ситуаціях в період реінтеграції. Обґрунтовано, що структура, змінні та взаємозалежність факторів мотиваційних та когнітивних психічних станів є важливими складовими навчальної та професійної діяльності молоді і сприятимуть ефективній організації процесу її реінтеграції у соціум.

Показано, що дослідження процесу становлення ціннісно-сислової сфери молоді в процесі її реінтеграції у соціум має здійснюватися у таких вимірах: феноменологічному; аналітичному; рівні прогнозування і планування (рівні вибору); рівні дії, реалізації прийнятої стратегії.

Наголошується, що особливої уваги у становленні ціннісно-сислової сфери молоді в процесі її реінтеграції в соціум заслуговує ідеал. Зазначається, що слід відрізнити ідеал – мету та ідеал – цінність (остання, як відомо, задається вектором, а не точкою). З'ясовано, що орієнтація на продуктивну соціальну активність у молодій людині визначається потребою реалізації привласнених ідеалів. Показано, що протиріччя ідеалів, термінальних цінностей і умов їх реалізації призводить до нестійкості і релятивізму ідеалів, переконань, до неможливості осмислити свою роль і відповідальність у відтворенні соціальних практик, а також до кризи ідентичності. В результаті молодь втрачає значимість соціального конструювання при зростанні прагнення до конформізму і рутинізації. Реалізація засвоєних цінностей замінюється ситуативним наслідуванням і копіюванням дій.

Отримані емпіричні дані підтверджують, що близько половини досліджуваних (49,7%) вважають за можливе змінити свої ідеали при неможливості їх реалізації. Втрачається роль ідеалу як імперативу соціальної реф-

лексії і дій, що забезпечують синхронізацію особистісних і соціальних цінностей, а конструювання соціальної реальності молоддю відрізняється суб'єктністю, інноваційністю і рефлексивністю. При цьому соціальні зміни на біографічному рівні і кожна нова соціальна дія вимагають співвіднесення з індивідуальною системою цінностей, яка визначає уявлення про значущість і формування соціальної установки. Тому цілеспрямоване включення молоді у процес відтворення соціальних норм, як суб'єкта соціальних відносин, вимагає можливості співвіднесення сформованих умов і порядку з інтеріоризованими ідеалами, які перебувають на вершині індивідуальної системи цінностей і надають їй загальнозначущий, інтегруючий характер. В результаті відбувається спряженість індивідуальних смислів соціальної участі з загальноприйнятими, культурно обґрунтованими, що є особливо значущим в період реінтеграції, зокрема в період вимушеної міграції. Однак функціонування ідеалу в цій ролі можливе тільки тоді, коли він сприймається як об'єктивно значущий, незмінний і абсолютний. Посилюється потреба у набутті змістовних ідеалів, які дозволяють як знизити невизначеність у виборі досліджуваними життєвих стратегій, так і інтегрувати на індивідуальному рівні всі ціннісні орієнтації.

Ціннісні орієнтації досліджуваних в процесі їх реінтеграції розглянуто як динамічну систему з закономірностями свого перебігу та розвитку. Показано, що переоцінка цінностей, яка відбувається під час реінтеграції, та виявляється у свідомості молоді (іноді не на користь високих суспільних ідеалів) вимагає перегляду системи формування ціннісних орієнтацій, зокрема в освітньому середовищі. Виокремлено особливості інтеріоризації цінностей досліджуваними в процесі реінтеграції в умовах сучасного соціуму: трансформація основних інститутів і каналів інтеріоризації цінностей; підвищення ролі ціннісно-нормативного механізму соціальної регуляції; становлення нових форм і методів соціального контролю; висока флуктуація процесів інтеріоризації, супроводжувана швидким переходом від організованих до стихійних процесів; переструктурування суспільних і особис-

тих інтересів; формальне збільшення автономії особистості, її простору для творчості та ініціативи, але зниження інформаційного захисту, підвищення світоглядної залежності. Зазначається, що напрямком вирішення проблеми дисфункціонування цінностей молоді в процесі її реінтеграції є пошук шляхів формування духовно-ціннісного соціального простору на основі ієрархічної структури взаємопов'язаних буттєвих, історичних і особистісних цінностей.

Наголошується, що ситуація соціальної нестабільності зумовила поширення в сучасному соціумі ідентичності несформованого типу в таких формах, як кризова і дифузна ідентичності. Соціальна ідентифікація в даних умовах виконує, головним чином, адаптивно-захисні функції, що відбивається в її механізмах. Самоідентифікація досліджуваних, що фіксується проведеними емпіричними студіями, виступає одним із індикаторів ступеня і способу її адаптації до актуальних соціокультурних умов. Отже, можна констатувати наявність перехідного типу соціокультурної ідентичності, який поєднує риси несформованого сучасного типу особистості молоді людини і традиційні цінності і установки. Виявлено, що в умовах соціальної нестабільності в процесі формування соціальної ідентичності молоді проявляється тенденція до посилення ролі суб'єктивних особистісних факторів. Характерним є також виникнення в рамках однієї соціальної ідентичності різноманітних індивідуальних варіантів і відповідних їм життєвих стратегій. У зв'язку з цим видається адекватним використання поняття ідентифікаційної форми особистості, що позначає різні персоніфіковані варіанти певної приватної соціальної ідентичності, які засновані на різному сприйнятті досліджуваними своїх соціальних позицій в процесі реінтеграції.

Визначено соціально-психологічні чинники становлення ідентичності в процесі реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму; визначено динаміку рівнів сформованості ідентичності, яка представлена розвитком когнітивного, емотивного, конативно-діяльнісного, ціннісно-орієнтаційного

компонентів. Виявлено вплив особливостей культурно-ціннісного середовища, в рамках якого здійснюється формування ціннісних орієнтацій, ідентичності в процесі реінтеграції молоді в умовах вимушеної міграції. Встановлено, що сформована у культурно-ціннісному середовищі ідентичність є провідною соціально-психологічною детермінантою в процесі реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму, зокрема у нове соціокультурне середовище.

З'ясовано, що відмінними ознаками групи з низьким рівнем ідентичності є нездатність визначати коло своїх соціально значущих цінностей, встановлювати єдність з групою, виробляти єдину узгоджену систему цінностей в ній, що обумовлено несформованістю, «руйнуванням» ідентичності, неможливістю орієнтації на культурні цінності ($p \leq 0,05$). Виявлено, що показниками високого рівня сформованості ідентичності виступають суб'єктна позиція, зрілість Я-концепції, актуалізація потреб у самоповазі і самоактуалізації; задоволеність і оптимістична оцінка життєвої ситуації; емоційна стабільність і висока активність ($p \leq 0,05$).

Наголошується, що соціально-психологічна зрілість як системна якість особистості відображає її готовність і здатність до ефективного вирішення життєвих завдань, зокрема в період реінтеграції в умовах вимушеної міграції. Показано, що до складу соціально-психологічної зрілості входять такі компоненти – особистісний (система цінностей, спрямованість тощо), рефлексивний (досягнута еґо-ідентичність) і функціональний (здатність особистості до самоорганізації). Зміст і ступінь сформованості всіх компонентів визначають міру соціально-психологічної зрілості респондентів. Емпірично підтверджено наявність взаємозв'язків між складовими особистісного, рефлексивного та функціонального компонентів соціально-психологічної зрілості ($p \leq 0,04$). Характер специфічних взаємозв'язків в системі соціально-психологічної зрілості визначається змістовним наповненням компонентів, перш за все, ціннісною спрямованістю особистості. Встановлено, що еґо-ідентичність є значущим компонентом соціально-

психологічної зрілості. Статус ідентичності визначає психологічний зміст соціально-психологічної зрілості. З оптимальними показниками особистісного і функціонального компонентів соціально-психологічної зрілості пов'язана досягнута еґо-ідентичність ($p \leq 0,02$). Виявлена вікова специфіка взаємозв'язку еґо-ідентичності та соціально-психологічної зрілості. Визначено, що взаємозв'язок досягнутої еґо-ідентичності з особистісним і функціональним компонентами соціально-психологічної зрілості обумовлена завданнями розвитку особистості в період реінтеграції в умовах сучасного соціуму.

Основними завданнями комплексного емпіричного дослідження та інтерпретації соціального самопочуття виступили: характеристика стану соціального самопочуття молоді на момент дослідження і опис його особливостей в залежності від впливу різних чинників; наповнення конкретним змістом концептуальної моделі соціального самопочуття молоді; порівняння емпірично виявленої референтної структури соціального самопочуття молоді з вихідною концептуальною моделлю дослідження процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму.

Показано, що у структуру соціального самопочуття входять когнітивно-оцінна, мотиваційно-ціннісна, емоційно-поведінкова складові. Визначено провідні функції соціального самопочуття молоді: регулятивна, прогностична та розвивальна. З'ясовано, що рівні прояву соціального самопочуття молоді (матеріальний, особистісний, соціальний, фізичний, психологічний) відповідають типу ціннісних орієнтацій і мотиваційній структурі особистості та артикулюються залежно від актуальної життєвої ситуації, зокрема в процесі реінтеграції в умовах вимушеної міграції.

Визначено особливості суб'єктивного соціального благополуччя молоді за параметрами соціальної помітності, соціальної дистантності, емоційного прийняття, соціального схвалення, соціальних переконань та їх вплив на процес її реінтеграції.

Дослідження групи вимушених переселенців показало, що специфіку процесу їх реінтеграції визначають такі складові: перша – постійно присутній реінтеграційний фон, що супроводжує всі основні стани та пов'язаний з пристосуванням на новому місці; друга – адаптація до життєдіяльності у нових економічних (часто нових соціокультурних умовах) і, як наслідок, до нового соціального статусу; третя – визначена біфуркаційним ходом розвитку сучасного соціуму, коли адаптивне навантаження, яка припадає на суб'єкт інтеграції, характеризується великим числом соціально-значущих інноваційних змін в одиницю часу. Доведено, що зазначені складові, які впливають одночасно, ускладнюють процес реінтеграції вимушених переселенців.

З метою реалізації принципу комплексності в оцінці результату процесу реінтеграції молоді застосовано інтеграційний показник – соціально-психологічна спроможність/неспроможність особистості (Н. Колесникова). Це багатоконпонентне утворення, що характеризує рівень розвитку особистості, саморегуляція поведінки якої здійснюється на основі загальної антиципаційної спроможності/неспроможності, специфіки соціальних установок, самооцінки. Зокрема, емпірично встановлено, що соціально-психологічна неспроможність виражається у загальній антиципаційній неспроможності її компонентів – особистісно-ситуативному, часовому, просторовому; у наявності деструктивних соціальних установок у міжособистісних відносинах, формуванні психотичного рівня психопатологічних розладів особистості, акцентуйованому профілі саморегуляції поведінки (особливо таких її компонентів як планування, моделювання, оцінка результатів і самостійність), неадекватній самооцінці. За критерієм соціально-психологічної спроможності/неспроможності виділені три групи респондентів: соціально-психологічно спроможні (С-ПС); соціально-психологічно неспроможні зі зниженим соціальним потенціалом (С-ПНзсп); соціально-психологічно неспроможні з низьким соціальним потенціалом (С-ПНнсп).

РОЗДІЛ 4

ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ РЕІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

4.1. Концептуальні засади системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму

Отримані на емпіричному етапі дослідження дані щодо соціально-психологічної специфіки процесу реінтеграції молоді були враховані при побудові та реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму.

Конкретизовано поняття соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму, яке розглядається як діяльність, що сприяє успішній соціокультурній адаптації, спрямована на активізацію функціонування сукупності ресурсів (особистісних, інституційних, середовищних) [191].

Визначено концептуальні засади системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму, що реалізувалася методами практичної соціальної психології – консультування, корекції і психотерапії, мотивування і управління, активного соціально-психологічного навчання, особистісного розвитку, конструювання та ін.

При цьому в залежності від завдань роботи з учасниками системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції ці методи застосовувалися як у межах цільових, так і у межах інтеграційних технологій. Якщо технології першого типу були орієнтовані на досягнення певної мети, наприклад, на розвиток в учасників життєво важливого вміння – планування, моделювання, програмування, оцінки результатів, то технології

другого типу були націлені на активізацію процесу становлення індивідуальності та здобуття цілісності особистості.

Названі методи і технології застосовувалися як в індивідуальній, так і у груповій роботі.

Показано, що основу системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму складала інтегративно-інваріантна технологія розвитку соціально-психологічної спроможності молоді, яка за структурою включала чотири блоки: індивідуальна підготовчо-діагностична робота; блок моделювання технологій індивідуальної роботи; блок моделювання технологій групової роботи; діагностико-прогностичний блок з повторною психодіагностикою і прогнозом успіху реінтеграції учасників в умовах сучасного соціуму.

Змістовно технологія розвитку соціально-психологічної спроможності молоді включала соціально-психологічну роботу з вмістом минулого; сьогодення; роботу з побудови образу майбутнього.

Її наукову основу складали теорія соціалізації, когнітивно-поведінковий підхід; підходи в рамках скрипт-теорії: самоперепрограмування і творчість як свідоме оформлення цілісного сценарію власного життя; теорія активного соціально-психологічного навчання та інші, завдяки чому актуалізувалися мотиви особистісного самоствердження й самореалізації, виникали різноманітні почуття й переживання, починали діяти механізми соціальної регуляції та соціально-психологічного впливу [191].

При розробці моделі технології розвитку соціально-психологічної спроможності молоді в процесі її реінтеграції у соціум ми спиралися на психоаналіз, біхевіоризм, когнітивізм, гештальт-психологію, екзистенційно-гуманістичні і тілесно-орієнтовані концепції, а також інтегрували можливості цих психологічних шкіл, слідуючи принципам інтегративного підходу.

Слід зазначити, що соціально-психологічні технології мають дві форми: програми, які містять процедури і операції (як способи і засоби діяльності); сама діяльність, побудована на основі цих програм.

У процесі аналізу застосованих технологій реінтеграції, систематизації та обговорення даних проведеного емпіричного дослідження соціально-психологічних особливостей реінтегрантів, а також специфіки процесу реінтеграції та індивідуального соціального розвитку молоді були виявлені актуальні запити практичної соціально-психологічної роботи. Основними з них були використання такого інтеграційного поняття, як «соціально-психологічна спроможність/неспроможність особистості», що дозволяло більш точно визначити мету процесу реінтеграції, яка може бути досягнута методами практичної соціальної психології, а також більш точно визначити основні мішені соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді, зокрема в умовах вимушеної міграції; побудувати універсальну модель діагностики соціально-психологічної спроможності/неспроможності учасників на початковому і заключному етапах з метою моніторингу процесу їх реінтеграції і прогнозування успіху цього процесу; розробити технології групової роботи, націлені на підвищення соціально-психологічної спроможності учасників системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції. На задоволення цих запитів психологічної практики була спрямована подальша робота.

Слід погодитися з думкою Я. Гошовського та інших дослідників, що одним із провідних напрямків реінтеграційної (ресоціалізаційної, психореабілітаційної та ін.) роботи має стати зведення до мінімуму негативних наслідків болісного знання особистості про травмогенний життєвий досвід і перекодування у насичені життєвою енергією і самореалізацією новий соціальний простір.

Крім того, базовим науковим підходом щодо розробки системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму було вироблення прореінтеграційної позитивної налаш-

тованості, вироблення «робочої домінанти» (Я. Гошовський) у міжособистісній взаємодії учасників процесу реінтеграції та фахівців, яка вбачалася можливою за умов дотримання таких основних етапів:

- усвідомлення реального соціально-психологічного стану учасників системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції і визначальних чинників реінтеграційної ситуації, тобто рефлексія актуального реінтеграційного стану;

- емоційне вживання у реінтеграційну ситуацію як ототожнення з системою нових умов, правил і норм набуття позитивних і нетравмогенних просоціальних інкультураційних образів Я і стилів соціальної поведінки;

- постановка загальної мети, вироблення і задіяння конкретної внутрішньої тактики і стратегії особистісних видозмін, а також психотехнологічне насичення передбачуваного процесу статусно-рольової трансформації, як моделювання перспективи досягнення реінтеграційного ефекту;

- реальне вирішення й когнітивне осмислення реінтеграційної ситуації, як здійснення позитивного й успішного переналаштування у нові соціально-психологічні статуси і соціальні ролі.

Акцентування уваги було зосереджено на розробку і дотримання таких положень:

- здійснення фундаментального концептуального теоретико-методологічного системно-структурного аналізу змісту і функцій процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму;

- розробка засадничих психологічних принципів і механізмів, які стимулюють активний процес реінтеграції молоді, як поновлене повернення у соціум, завдяки досягненню згоди й гармонії з довкіллям та з собою, завдяки оволодінню просоціально-реадаптаційним, реінтеграційним і самоактуалізаційним мисленням;

- розробка цілісної реінтеграційної системи психоконсультаційних, психокорекційних, психотренінгових засобів і рекомендацій для оптимізації психо- й соціогенезу учасників системи соціально-психологічного за-

безпечення процесу реінтеграції, які через трансформаційні зміни і зміщення переживають численні труднощі для здійснення повноцінної життєдіяльності.

Задіяння вищенаведеного теоретико-емпіричного потенціалу системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму дозволило досягти позитивних результатів:

- отримання нових й покращення існуючих технологій роботи з молоддю, яка переживає кризові психостани через участь у складних соціальних трансформаціях, зокрема в умовах вимушеної міграції;

- розробка потужного інструментарію для проведення різновекторних досліджень актуальних соціально-психологічних феноменів, зокрема такого як реінтеграція на тлі соціальних і особистісних трансформацій;

- вдосконалення розвивального й емпірично-корекційного потенціалу експериментально-генетичного методу у тісному поєднанні з інноваційними методами;

- розробка і вдосконалення психотехнічних методик для реінтеграції молоді, яка відчуває дихотомійні й маргінальні стани та потребує кваліфікованої соціально-психологічної допомоги для успішної реінтеграції у соціум;

- розробка методичних рекомендацій, побудованих за розвивально-психологічними принципами для оптимізації та прискорення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму;

- вдосконалення, апробація та задіяння розвивального й емпірично-корекційного інструментарію з метою розвитку і збагачення функціонального тезаурусу соціальної психології як потужного засобу оптимізації реінтеграційних технологій для роботи з ускладненими вибірками досліджуваних, зокрема у вимушених переселенців.

Загалом, на думку Я. Гошовського, основним потенційним досягненням успішності процесу реінтеграції особистості у соціум мають стати отримані результати щодо інтеграційно-реінтеграційної сутності людини

як біосоціальної істоти, яка в умовах глобальних трансформацій і катаклізмів демонструє екзистенційну реадаптацію і спроможність до реінтеграції, як виживальної поведінки, з метою досягнення оптимального геобіоценозу, придатного для існування у загрозливому довкіллі.

Це потребує окремих пакетів емпіричного інструментарію, а також на етапі формувально-розвивальних впливів (психореабілітаційних, ресоціалізаційних та ін.) окремого тренінгово-корекційного наповнення занять для повноцінної та результативної діяльності Т-групи з метою набуття й оптимізації реінтеграційних знань, умінь і навичок.

У цьому аспекті корисними методичними і технічними напрацюваннями на основі практичного досвіду можуть слугувати концептуальні системи узагальнення змістово-функціональної психогенної сутності феномену реінтеграції та розроблені соціально-психологічні технології оптимізації процесів різновидової реінтеграції молоді у соціум (наприклад, інклюзивне реінтегративне навчання осіб з психофізичними вадами тощо).

Необхідною умовою ефективності системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму виступала розробка засадничих психологічних концептів організації рецептивного (приймаючого) середовища для забезпечення психологічно комфортних і стимулюючих процес реінтеграції умов для реадаптації та інкультурації у нові (або істотно оновлені) умови і правила міжособистісного співіснування, базовані на принципах гуманності, емпатії, спільно організованої розвивальної просоціальної діяльності тощо [129].

Важливою вбачалася також розробка стратегій і тактик реінтеграції як багатовекторної соціально-психологічної допомоги, спрямованої, насамперед, на створення таких розвивальних соціальних ніш, у змістово-функціональних параметрах яких вибірки реінтегрантів могли б віднаходити резерви для просоціальної переорієнтації екзистенційних цінностей, оптимальної й позитивної корекції життєвих цілей, зміни моральних настановлень та реконструкції свідомості і самосвідомості [142; 156].

Позитивний реінтеграційний ефект досягався через безпосереднє включення учасників системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції у спеціально організовану спільну високозмістовну діяльність, насичену такими характеристиками, як екзистенційна виживальність і самоактуалізаційна зорієнтованість, адаптивність і конкурентність, цікавість і предметність, творчість і самостійність, гуманність та емпатійність (Я. Гошовський).

Важливим завданням є те, щоб в умовах пріоритету спільних дій у предметно-діяльнісному докільлі над вербальними техніками такий інтегративний реінтеграційний підхід має призвести до реконструювання життєосмислювальних особистісних інтенцій, актуалізувати суб'єктність учасників, сформувати їх соціальний статус, що супроводжується становленням їх соціального потенціалу [190; 232; 236].

Зокрема, у гуманітарних науках зазначене поняття аналізується в аспекті життєдіяльності людини – людський потенціал. Людський потенціал – це сукупність властивостей і якостей людини, які можуть бути використані (повністю або частково) у процесі суспільного відтворення [26].

Людський потенціал має соціальну природу, він базується на сукупності властивостей і особливостей суспільних відносин, які інтегровані індивідами або групами індивідів у спільну діяльність у конкретних умовах місця і часу і проявляються в їх відносинах один до одного, до свого становища в суспільстві, до явищ і процесів у суспільному житті.

Говорячи про людський потенціал, дослідники, як правило, мають на увазі саме потенціал молоді, оскільки формування людського потенціалу визначається середнім терміном підготовки індивіда до трудової діяльності і відбувається в період часу, що співпадає з віковими межами молоді.

На цей період припадають основні інвестиції в людський капітал, що забезпечують приріст людського потенціалу особистості, формують його соціально значимі аспекти. «Заряд», отриманий молододою людиною саме в ці часові рамки, залишається з нею протягом усього життя.

У зв'язку з цим, актуальним вбачалося розкриття особливостей застосування соціального потенціалу молоді в системі соціально-психологічного забезпечення процесу її реінтеграції в умовах сучасного соціуму.

Зазначимо, що соціальний потенціал – це можливість і здатність різних груп молоді виконувати всю сукупність соціально-професійних ролей і функцій у суспільстві; дотримуватися у своїй поведінці соціально схвалюваних норм; активно і творчо ставитися до себе і до навколишнього соціального середовища.

З позицій діяльнісного підходу, соціальний потенціал молоді включає в себе такі складові: формування, розвиток і раціональне використання (реалізацію).

Формування соціального потенціалу молоді здійснюється у процесі взаємодії молодого покоління з навколишнім його соціальним середовищем шляхом створення елементами середовища оптимальних умов для засвоєння молоддю певних соціальних функцій і ролей.

Ефективність формування соціального потенціалу молоді залежить від того, наскільки оперативно базові соціальні інститути і соціальне оточення зможуть створити необхідні умови для розкриття і розвитку всіх елементів соціального потенціалу у комплексі, зокрема в процесі реінтеграції.

Розвиток соціального потенціалу молоді полягає в оптимізації кількісних показників (з урахуванням демографічних тенденцій) і підвищенні якісних параметрів (з урахуванням розвитку сучасної економіки і перспективних орієнтирів реформування) молодого покоління [231].

Раціональне використання потенціалу молоді здійснюється у процесі суспільного відтворення, а його результативність визначається напрямками і способами реалізації потенціалу – виробничі цілі, рекреація, діяльність у культурній, соціальній чи політичній сферах суспільного життя тощо.

Формування, розвиток і реалізація соціального потенціалу молоді в системі соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції здійснюється під впливом взаємопов'язаних факторів трьох рівнів.

Фактори першого рівня – фактори середовища, що представляють собою спектр зовнішніх (по відношенню до молоді), об'єктивних чинників, які впливають на соціальний потенціал молоді. До факторів середовища належать: економіко-географічне положення і природно-кліматичні умови місця проживання, природно-ресурсний і демографічний потенціал, структура і спеціалізація господарства, фінансова забезпеченість, тип (рівень) соціально-економічного розвитку регіону. Фактори середовища є рушійними силами у формуванні та розвитку соціального потенціалу молоді, вони забезпечуються суспільством.

Фактори другого рівня – фактори особистості, що містять у собі коло внутрішніх факторів. Фактори особистості індивід черпає ззовні (сім'я, друзі, знайомі, система освіти тощо), самостійно перетворюючи у власні, особистісні складові. Такими факторами є: моральність, духовність, освіченість, інтелігентність, творчість, трудова активність, ціннісні орієнтації, мотиви поведінки, інтереси, потреби тощо.

Фактори третього рівня – інституційні чинники, пов'язані з необхідністю забезпечення відносної стійкості соціальних зв'язків і відносин у соціумі, втілених у діяльність основних соціальних інститутів.

Слід зазначити, що здійснюючи свої функції, інститути соціалізації формують стійкий комплекс формальних і неформальних правил, принципів, норм, установок, що регулюють різні сфери життєдіяльності і організують їх у систему статусів і ролей, які забезпечують стабільне функціонування структурних елементів суспільства [158]. Молодь у процесі соціалізації не просто пізнає і засвоює соціальні норми і культурні цінності, а перетворює їх у власні цінності, інтереси, потреби.

Соціальний потенціал молоді у системі соціально-психологічного забезпечення процесу її реінтеграції включає такі структурні елементи і від-

носини між ними: демографічний потенціал; потенціал здоров'я; освітній потенціал; трудовий потенціал; культурний потенціал; цивільний потенціал; духовно-моральний потенціал.

Освітній потенціал розглядається як сукупність знань, умінь і навичок загального і спеціального характеру, що дозволяють займатися певним видом професійної діяльності, а також обумовлюють можливість переходу до іншого (суміжного, близького або альтернативного) виду діяльності. Освітній потенціал визначається рівнем і якістю отриманої освіти; її загальною, професійною чи іншою спеціальною спрямованістю; багатоаспектними якісними і кількісними параметрами професійно-кваліфікаційної структури освіти і зайнятості. Освітній потенціал молоді перебуває у тісному взаємозв'язку з трудовим потенціалом, який являє собою сукупність освітніх, професійних, кваліфікаційних та інших можливостей молодшої людини, як вже готових до використання у суспільно-корисній діяльності, так і ще не виявлених, наявних потенційно, але які можуть бути затребувані у сфері трудової діяльності, зокрема у процесі реінтеграції у соціум [231].

Формування освітнього і трудового потенціалу у життєдіяльності молоді в процесі її реінтеграції у соціум відіграє найважливішу роль, оскільки освіта і трудова діяльність виступають основою самореалізації молодшої людини, а ефективність даного процесу визначається такими факторами: наявність чітко сформульованої соціально-економічної стратегії розвитку суспільства; вироблення загально-національної доктрини освіти; прийняття концепції освітніх стандартів, як державної фіксації рівня і якості освіти; виділення фінансових витрат на освіту в розряд захищених статей бюджету країни і окремих її регіонів; розширення можливостей формування освітнього потенціалу молоді за рахунок платної освіти; становлення і розвиток системи банківського кредитування при отриманні освіти; формування і розвиток системи страхування ринкового сектору освітніх послуг; стимулювання інформатизації освіти; організація дистанційної освіти

різних рівнів; ознайомлення молоді з перспективними професіями; пропаганда можливо малоперспективних, але необхідних для розвитку території професій; створення мережі навчально-виробничих центрів з метою проходження початкового трудового навчання і практики; ознайомлення з діяльністю місцевих підприємств і організацій.

Як відомо, культурний потенціал – це сформована у взаємодії з соціально-культурним середовищем потреба і здатність індивіда і (або) групи взаємодіяти зі світом матеріальних і духовних цінностей, здатність розуміти і критично оцінювати різні типи і форми культури, здатність долучатися до світу культури протягом всього життя, а також здатність створювати культурні цінності.

Культурний потенціал сучасної молоді глибоко диференційований. Одні індивіди і (або) групи можуть мати високий рівень його розвитку, інші – низький. Якщо група володіє постійною потребою і здатністю до взаємодії зі світом культури, то можна говорити про високий рівень потенціалу. Якщо ж постійна потреба відсутня, а здатність не розвинена, це свідчить про низький рівень культурного потенціалу. Тому, формування культурного потенціалу молоді в системі соціально-психологічного забезпечення процесу її реінтеграції у соціум було спрямоване на досягнення таких цілей: розвиток у молоді потреби у постійному спілкуванні зі світом культури і здатності орієнтуватися у культурних цінностях (розуміти їх і оцінювати); розвиток вміння обирати у культурі те, що може збагатити внутрішній світ і наповнити життя певним соціально значимим змістом.

В цілому становлення і розвиток культурного потенціалу молоді в системі соціально-психологічного забезпечення процесу її реінтеграції неможливий без участі суспільства, яке покликане вирішувати такі завдання: інвентаризація всієї системи культурних установ певного регіону з метою виявлення ювенального аспекту їх діяльності; виділення з наявної системи культурних установ тих, яким можна було б зробити соціальне замовлення, пов'язане з формуванням окремих компонентів культурного потенціалу

молоді; визначення базових культурних установ, які могли б виступити в ролі координаторів тих чи інших видів культурної діяльності.

У розробленій системі соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді важливим завданням був розвиток її духовно-морального потенціалу, що являє собою сукупність духовних якостей, який дозволяє усвідомлювати справжні моральні цінності і переваги, творчо і майстерно застосовувати категорії моралі до реальних життєвих ситуацій, зокрема в період реінтеграції.

Система духовно-морального потенціалу молоді формується на основі засвоєння молоддю практичної моралі, духовної моралі, професійної моралі, моралі громадянського суспільства. Практична мораль – це сукупність правил поведінки по відношенню до світу, один до одного і самих себе, спрямована на загальне і особисте благо, закріплена у звичаях і формах поведінки. Моральні якості молоді людини включають норми працьовитості, сили, сміливості, вірності, правдивості, безкорисливості тощо. Духовна підготовка до вчинків регулюється нормами: любов-байдужість, надія-відчай, можливість-неможливість, обережність-нерозсудливість, добро-зло, слава-ганьба і т.п.

Отже, формування соціального потенціалу реінтегрантів у системі соціально-психологічного забезпечення процесу її реінтеграції відбувається в умовах радикальних соціально-економічних змін, що виражаються у зниженні рівня життя, погіршенні здоров'я молодого покоління, зниженні доступності освіти, широкого поширення різних форм девіантної поведінки. Зазначені та багато інших негативних соціальних явищ не тільки викликають глибокі деформації у життєдіяльності реінтегрантів, а й, певною мірою, самі породжують їх. У даній ситуації формування соціального потенціалу молоді, зокрема в процесі її реінтеграції, стає одним з найважливіших напрямків системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції, що потребує розробки нових основоположних принципів виховання і самовиховання молоді, заснованих на історичних, географічних,

культурних особливостях розвитку держави, включеної у світові економічні, соціальні та культурні зв'язки і відносини.

Отже, у системних заходах соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у соціум важливим вбачався також розвиток її соціального потенціалу.

Зазначимо, що у системі соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді розроблено принципи та визначено напрямки психотерапевтичної роботи, орієнтованої на досягнення молоддю соціально-психологічної зрілості, серед яких: створення умов для активізації процесів рефлексії особистісних змін і досягнення еґо-ідентичності; сприяння аксіологічній визначеності, пошуку, усвідомлення та утвердження смислів і цінностей життя; відновлення безперервності сприйняття часу життя; відновлення самототожності, усвідомленості та узгодженості уявлень про себе; формування внутрішніх джерел мотивації, що визначають здатність і готовність молоді до самоорганізації в період реінтеграції у соціум.

Основними умовами реалізації технологій розвитку соціально-психологічної спроможності молоді виступали системність організації соціально-психологічної роботи, професіоналізм фахівців, дотримання порядку виконання процедур підготовчо-діагностичного етапу і етапів групової роботи, урахування індивідуально-вікових чинників.

4.2. Змістовно-процесуальні основи побудови і реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у соціум

Визначено змістовно-процесуальні засади побудови і реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму.

Як зазначалося вище, важливим компонентом розробленої системи вбачалося забезпечення організаційно-психологічних умов розвитку соціального потенціалу молоді в процесі її реінтеграції.

При розробці організаційно-психологічних умов розвитку соціального потенціалу молоді в процесі її реінтеграції ми виходили з компонентного змісту концептуальної моделі цього процесу та необхідності його соціально-психологічного забезпечення.

Настановний блок моделі містив цілі і завдання реінтеграції, спрямовані, зокрема, на розвиток соціального потенціалу молоді.

Орієнтаційний блок моделі включав багаторівневі соціально-психологічні програми роботи з молоддю щодо розвитку її соціального потенціалу з урахуванням особистісних орієнтацій.

Корекційно-розвивальний блок моделі містив форми і методи соціально-психологічної роботи з молоддю в процесі її реінтеграції, критерії та показники ефективності цього процесу.

Моніторинговий блок моделі включав процедури оцінки ефективності процесу реінтеграції загалом.

Розроблена модель розвитку соціального потенціалу молоді в системі соціально-психологічного забезпечення процесу її реінтеграції сприяла формуванню особистісних особливостей, необхідних для гармонійного розвитку і реалізації соціального потенціалу, в залежності від особливостей побудови взаємин з навколишнім світом і специфіки життєвих змін.

Важливими при розробці та реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції були питання про форми і методи соціальної роботи в умовах вимушеної міграції, зокрема роботи з вимушеними переселенцями.

Як відомо, соціальну роботу зазвичай розглядають як діяльність, спрямовану на надання допомоги, підтримки соціально вразливих груп населення. Однак соціальну роботу можна (і потрібно) розглядати як

діяльність щодо запобігання негативним наслідкам у поведінці, у життєдіяльності окремих осіб, груп, тобто профілактична робота має зайняти в соціальній роботі в цілому значно більше місце, ніж це наразі спостерігається. На це має бути націлена соціальна політика. Саме реалізація змісту форм і методів соціальної роботи цілком і повністю визначається соціальною політикою [191].

Методологія соціальної роботи – це система принципів і способів її організації з вимушеними переселенцями на особистісному, груповому рівнях, основи наукової побудови і практики соціальної допомоги нужденним.

Всю сукупність методів (методик), які використовувалися у соціальній роботі в межах системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції, класифікували на дві великі групи: теоретичні та практичні. Практичні методи розмежувалися на професійні та етичні методи.

До теоретичних методів соціальної роботи з вимушеними переселенцями були віднесені загальнонаукові методи (порівняння, аналіз, узагальнення, сходження від абстрактного до конкретного, індукція і дедукція), які використовувалися фахівцями у практичній діяльності у неявному вигляді, але мають пряме відношення до прийняття конкретних рішень в тих чи інших обставинах, пошуку адекватних цим обставинам практичних дій. Використання цих методів в процесі соціальної роботи визначається її універсальним міждисциплінарним характером.

Практичні методи соціальної роботи з вимушеними переселенцями в межах системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції розглядалася як сукупність специфічних технологій, процедур і способів діяльності, за допомогою яких здійснюється соціальна робота.

До практичних методів соціальної роботи з вимушеними переселенцями в межах системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції було віднесено біографічний метод, за допомогою якого на

основі дослідження особистих документів (автобіографій, щоденників тощо) вивчалися суб'єктивні сторони вимушеної міграції.

Досліджувані документи фіксують особисте ставлення молоді до тих чи інших соціальних процесів, соціально-психологічних ситуацій, в які вона була включена тим чи іншим чином (опосередковано або не опосередковано). Відповідно до обставин, біографічний метод може моделюватися у такі різновиди, як інтерв'ю, свідоцтва родичів тощо. У межах системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді були задіяні різноманітні варіації методу інтерв'ю: глибинне інтерв'ю, групове, спрямоване, сфокусоване, нестандартизоване, експертне. Всі ці види інтерв'ю дозволяли обрати найбільш адекватні для ситуації вимушеної міграції способи отримання необхідної інформації про учасників і методи психо-соціальної допомоги, якої вони потребували.

Як показала процедура реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції учасників в умовах сучасного соціуму серед соціально-психологічних тренінгів, задіяних у межах системи, найбільш ефективними були тренінги соціальних навиків, що ґрунтуються на різних модифікаціях теорій навчання і розвитку; тренінги на основі когнітивно-поведінкового переструктурування (перетворення); техніки на основі гештальт-підходу, що дозволяли трансформувати невротичні реакції учасників у конструктивні.

У свою чергу, серед ефективних слід визначити також такі методи соціальної роботи з вимушеними переселенцями як психолого-педагогічні методи, спрямовані на формування свідомості особистості, стимулювання діяльності та поведінки учасників, організацію пізнавальної, практичної діяльності; правові методи; соціально-психологічні методи, що включають теоретичне дослідження; емпіричне дослідження (біографічний метод, аналіз документів, контент-аналіз, спостереження, опитування).

Модель технології розвитку соціально-психологічної спроможності молоді у системі соціально-психологічного забезпечення процесу її реінтеграції включала:

- діагностику соціально-психологічної спроможності/неспроможності учасників;

- групи учасників: соціально-психологічно спроможні (С-ПС); соціально-психологічно неспроможні зі зниженим соціальним потенціалом (С-ПНзсп); соціально-психологічно неспроможні з низьким соціальним потенціалом (С-ПНнсп);

- мішені соціально-психологічного впливу: для групи С-ПС – загальний рівень розвитку особистості як цілісного механізму самодетермінації; для групи С-ПНзсп – несаможиттєвість (залежність); для групи С-ПНнсп – деструктивні установки;

- стратегії соціально-психологічної роботи: для групи С-ПС – освіта для життя; для груп С-ПНзсп та С-ПНнсп – позитивна компенсація у сьогоденні особистісної неспроможності у минулому;

- методи індивідуально-групової соціально-психологічної роботи та її етапи: аналітико-корекційний (соціально-психологічна робота з вмістом минулого учасників; аналіз і корекція деструктивних скриптів); корекційно-розвивальний (соціально-психологічна робота з вмістом теперішнього; формування образів Я, ти, ми, часу, середовища і життєво важливих скриптів); соціально-превентивний (активне соціально-психологічне навчання з метою побудови життєвого плану, формування скриптів для його реалізації).

Одним зі складних завдань в системі соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції було дотримання умов успішної реінтеграції учасників у полікультурний простір, що має складний, багатоаспектний і тривалий характер, пов'язаний з культурними відмінностями, ізоляцією і депривацією у всіх сферах життя. При цьому треба враховувати, що система освіти є найбільш доступним соціальним інститутом, який може

забезпечувати реінтеграцію молоді у полікультурний простір, оскільки саме вона транслює для них культуру приймаючої спільноти.

В результаті проведеного дослідження були виявлені суперечності між: тенденціями, пов'язаними з глобалізацією та інтеграцією в сучасний освітній простір, з одного боку, і відсутністю сукупності умов, що визначають успішність соціокультурної адаптації – з іншого; необхідністю реалізації соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір та недостатньою готовністю до здійснення цієї діяльності; необхідністю оволодіння сучасними технологіями, орієнтованими на надання допомоги молоді в процесі її реінтеграції у полікультурний простір та їх недостатньою теоретичною та методичною розробленістю; сформованим практичним досвідом соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір та відсутністю науково обґрунтованої системи реалізації цього процесу [111; 140].

Систематизація наукових досліджень дозволила підкреслити складність, суперечливість і недостатню концептуальну розробленість сутнісно-змістової характеристики поняття соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції у полікультурний простір в умовах вимушеної міграції [25; 91; 105].

Слід зазначити, що останнім часом у науковій літературі стали з'являтися роботи, що розкривають сутність і специфіку соціально-психологічного забезпечення і програмних технологій [107 та ін.]. Аналіз літератури свідчить про наявність різних поглядів, що розглядають соціально-психологічне забезпечення процесу реінтеграції у полікультурний простір з точки зору: міжкультурного і міжнаціонального спілкування; національної самосвідомості та міжетнічної толерантності. Однак у сучасній науці практично відсутні роботи, що розкривають проблему соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції у полікультурний простір в умовах вимушеної міграції, що обумовлюється відсутністю єдиної позиції серед вчених і практиків у розумінні сутності даного процесу. В

цьому аспекті залишаються питання, які потребують ґрунтовного розгляду в межах системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах вимушеної міграції: співвідношення адаптаційного процесу з соціалізацією і реінтеграцією у соціум, з'ясування специфіки соціально-психологічного впливу на молодь соціального простору, розробка методичної складової соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір в умовах вимушеної міграції.

Встановлено, що критеріями адаптованості є: стійка мотивація, сформованість загально-навчальних і предметних умінь і навичок, вміння організувати власну навчальну діяльність. Соціально-психологічна технологія розглядається при цьому як системне, поетапне здійснення соціально-психологічного процесу реінтеграції у полікультурне середовище в умовах вимушеної міграції з використанням особистісних, інструментальних і методологічних засобів для підвищення рівня соціального потенціалу молоді [83].

Була розроблена і апробована програма соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір в умовах вимушеної міграції, в зв'язку з чим обґрунтовані умови ефективності її реалізації: організаційно-педагогічні, що сприяють засвоєнню різних форм соціальної діяльності в полікультурному середовищі в умовах вимушеної міграції; методичні, що відображають готовність до здійснення даного процесу, знання тенденцій і особливостей його реалізації в умовах вимушеної міграції; управлінські, які виступають як науково обґрунтована, послідовна система організації взаємодії, що складається з таких етапів: планово-прогностичного, інформаційно-аналітичного, регулятивно-корекційного, організаційно-виконавського, контрольного-діагностичного.

Специфіка, зміст, технології, форми і методи, аспекти експертизи якості соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір в умовах вимушеної міграції відображені у запропонованій програмі, яка носить системно-діяльнісний характер. Вона являє

собою системну організацію різних видів діяльності, доцільно організовану і скоординовану для успішної реінтеграції молоді у полікультурний простір, зокрема в умовах вимушеної міграції.

Виявлено процесуальні та змістовні характеристики особливостей соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір в умовах вимушеної міграції, детерміновані співвідношенням соціокультурного середовища, особистісними, соціально-психологічними, культурними відмінностями.

Обґрунтовано систему критеріїв, показників і рівнів соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір в умовах вимушеної міграції, що відображає розвиток когнітивної, емоційно-вольової, мотиваційної і поведінкової сфер особистості.

Встановлено сукупність детермінант, що ускладнюють соціально-психологічне забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір в умовах вимушеної міграції, обумовлені такими факторами: особистісними, пов'язаними з проявом психологічних особливостей (інтелектуально-пізнавальні, мотиваційно-фонові, емоційно-вольові, комунікативно-поведінкові); соціальними, обумовленими змінюваними соціально-економічними умовами, процесами інтеграції та глобалізації, культурно-детермінованими реаліями в іншому співтоваристві, недостатнім використанням потенціалу полікультурного освітнього середовища; соціально-психологічними, що реалізуються на рівнях: методологічному (недостатність знання особливостей конкретної культури, специфіки проблем соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір в умовах вимушеної міграції, наявність лінгвістичних труднощів і мовний бар'єр); організаційному (недостатність досвіду для здійснення професійної діяльності в умовах полікультурного професійного середовища і полікультурного соціуму); змістовному (відсутність технологій, орієнтованих на мінімізацію «культурного шоку» і на підвищення рівня соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у

полікультурний простір в умовах вимушеної міграції, вузькість відображення проблем адаптаційного періоду, недостатня розробленість нових технологій, відповідних наявному рівню соціокультурної адаптованості молоді та її соціального потенціалу).

Отже, особливості соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір в умовах вимушеної міграції включають в себе процесуальну і змістовну сторони. Процесуальна сторона пов'язана з етапами цього процесу, які ідентичні для молоді по своїй послідовності і безперервності, обумовлені системою детермінант (індивідуально-особистісні особливості: стать, вік, характер, темперамент; культурне розмаїття). Змістовна – зі знаннями про нове полікультурне середовище, про особливості іншої культури і її духовні цінності, взаємодію в іншому соціокультурному просторі в умовах вимушеної міграції, усвідомленням значущості та цінності позитивного ставлення, поваги, доброзичливості і терпимості до інших. Результатом соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір в умовах вимушеної міграції є соціокультурна адаптованість.

Система критеріїв, показників і рівнів соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір в умовах вимушеної міграції включає в себе когнітивний, емоційно-оцінний, світоглядний, поведінковий компоненти. Показниками когнітивного компоненту є наявність знань про іншу культуру, вміння встановлювати зв'язки між наявними знаннями, давати змістовну характеристику своїх вчинків і взаємин, наявність знань щодо норм і правил поведінки при взаємодії з людьми різних культурних традицій, з різним соціальним досвідом, віросповіданням, знання про суспільні цінності. Показниками емоційно-оцінного компонента є наявність емоційних, вольових, інтелектуальних, мотиваційних компонентів, які відображають динаміку і специфіку емоційних переживань, які є суб'єктивним індикатором ефективності соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультур-

ний простір. Показники світоглядного компоненту відображають прояв повноти, самостійності, стійкості суджень. Показники поведінкового компонента відображають використання отриманих знань на практиці, міжкультурної взаємодії, перенесення отриманого досвіду з одних ситуацій в інші, самооцінку власних вчинків, прояв переконань, стійкість поведінки.

На основі сукупності критеріїв і показників виділені і описані рівні соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір в умовах вимушеної міграції. На їх основі виявлено типологічні особливості груп, що сприяють створенню умов для їх успішної соціокультурної адаптації, вибору напрямку діяльності в роботі з кожною з них, визначення найбільш ефективних засобів і методів на основі використання методичної, ресурсної та організаційної складової соціально-психологічної діяльності.

Причини, що ускладнюють соціально-психологічне забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір в умовах вимушеної міграції, детерміновані особистісними, соціальними, педагогічними факторами.

Розроблена і перевірена дослідно-експериментальним шляхом програма соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір в умовах вимушеної міграції відображає зміст, форму, якість такого забезпечення і ефективна при реалізації комплексу умов: організаційно-педагогічних, спрямованих на просвітництво; методичних, орієнтованих на підвищення рівня професійної компетентності в рамках реалізації технології «психологічна майстерня тьюторів»; управлінських, відображених у змісті методики соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді, зокрема у полікультурний простір в умовах вимушеної міграції.

Експеримент показав, що соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір в умовах вимушеної міграції на основі запропонованої організаційно-змістовної програми соці-

ально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді сприяє підвищенню обсягу і рівня сформованості критеріїв соціокультурної адаптованості та соціального потенціалу учасників, які дозволяють краще адаптуватися не тільки до нового соціального і культурного середовища, але до нового освітнього середовища, успішно здійснювати навчальну діяльність, а також займатися самоосвітою і саморозвитком.

Таким чином, проблема соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір в умовах вимушеної міграції належить до числа найбільш актуальних. До проблем, що перешкоджають ефективній реалізації даного процесу, належать недостатня розробленість методів, форм, технологій соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір в умовах вимушеної міграції; мовні і ментальні бар'єри; відсутність системи знань про суб'єктивні і об'єктивні показники соціокультурної адаптованості та соціального потенціалу молоді.

Соціально-психологічне забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір в умовах вимушеної міграції являє собою управління функціонуванням сукупності ресурсів: особистісних (пов'язаних з особливостями особистості, її мотивацією, життєстійкістю, здатністю долати труднощі, активністю, толерантністю до невизначеності, позитивною ідентичністю); інституційних (пов'язаних з реалізованим напрямом підготовки, змістом освіти, використовуваними технологіями навчання, особливостями кваліфікації колективу, психологічним кліматом колективу і стилем його управління); середовищних (пов'язаних з освітнім середовищем, потенціалом соціуму, встановленням взаємодії з іншими установами та організаціями), необхідних для успішної реінтеграції.

Отже, розкрито особливості соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір в умовах вимушеної міграції. Показано, що соціально-психологічне забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір, як діяльність, являє собою

управління функціонуванням сукупності ресурсів: особистісних (пов'язаних з особливостями особистості, її мотивацією, життєстійкістю, здатністю долати труднощі, активністю, толерантністю до невизначеності, позитивною ідентичністю); інституційних (пов'язаних з реалізованим напрямом підготовки, змістом освіти, використовуваними технологіями навчання, особливостями кваліфікації колективу, психологічним кліматом колективу і стилем його управління); середовищних (пов'язаних з освітнім середовищем, потенціалом соціуму, встановленням взаємодії з іншими установами та організаціями), необхідних для успішної реінтеграції в умовах сучасного соціуму.

4.3. Результати формувального етапу дослідження, їх інтерпретація та узагальнення

У формувальному етапі дослідження взяло участь 144 респонденти (95 чоловіків і 49 жінок) із груп С-ПНзсп та С-ПНсп (відповідно 77 та 67 учасників з кожної підгрупи). Респонденти групи С-ПС до заходів формувального впливу не залучалися. Добір учасників відбувався за принципом добровільності.

Крім індивідуальної соціально-психологічної роботи з учасниками системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції, було сформовано експериментальні підгрупи з метою групової корекційно-розвивальної роботи: 2 підгрупи по 18 учасників у віці 18-20 років (ЕГ1); 2 підгрупи по 18 учасників – у віці 21-22 років (ЕГ2); 1 підгрупа – 18 учасників у віці від 23 до 24 років (ЕГ3); 1 підгрупа – 18 учасників у віці 25-27 років (ЕГ4).

З кожною з підгруп працювали протягом 4,5 місяців (2 зустрічі на тиждень по 3 години кожна (всього 108 годин)).

Проведена групова робота і повторна соціально-психологічна діагностика дозволили провести порівняльний аналіз результатів процесу

реінтеграції учасників їх в експериментальних групах (ЕГ) – 108 учасників і контрольній групі (КГ) – 36 учасників, в якій застосовувалася традиційна модель реінтеграції, спрямована на загальний рівень розвитку особистості учасників як цілісного механізму самодетермінації.

Ефективність заходів формувального впливу була проаналізована в залежності від віку учасників.

Достовірність відмінностей показника «L» між експериментальними підгрупами, встановлена за допомогою Н-критерію Краскела-Уолліса, свідчить про те, що цей показник на завершальному етапі дослідження значимо різниться ($H = 15,134$, при $p \leq 0,001$). При цьому можна відзначити найбільш високі значення у підгрупі 18-20-річних учасників, далі у порядку убутання – в експериментальній підгрупі учасників 25-27 років, 23-24 років, 21-22 років.

Достовірність відмінностей, встановлена за допомогою z-критерію Вілкоксона, свідчить про те, що показник «F» на початковому і завершальному етапах дослідження значимо різниться в експериментальній підгрупі 18-20 річних учасників ($z = -4,26$, при $p \leq 0,00002$), підгрупі 21-22 років ($z = -4,13$, при $p \leq 0,00004$), підгрупі 23-24 років ($z = -2,42$, при $p \leq 0,01414$). Можна стверджувати, що у цих трьох експериментальних підгрупах показник збільшився.

Достовірність відмінностей показника «F» між експериментальними підгрупами, встановлена за допомогою Н-критерію Краскела-Уолліса, свідчить про те, що на завершальному етапі дослідження він значимо різниться ($H = 13,156$, при $p \leq 0,007$). При цьому можна відзначити, що найбільш високі значення відзначаються у підгрупі 21-22 роки, далі в порядку убутання – в групі учасників 18-20 років, 23-24 роки, 25-27 років.

Достовірність відмінностей, встановлена за допомогою z-критерію Вілкоксона, свідчить про те, що показник «K» на початковому і завер-

шальному етапах дослідження значимо не відрізняється в експериментальних підгрупах.

У той же час вірогідність різниці показника «К» між експериментальними підгрупами, встановлена за допомогою Н-критерію Краскела-Уолліса, свідчить про те, що цей показник на завершальному етапі дослідження значимо різниться ($H = 18,131$, при $p \leq 0,001$). При цьому можна відзначити, що найбільш високі значення відзначаються в групі 21-22 роки, далі – у групі 18-20 років, 25-27 років, 23-24 роки.

Достовірність відмінностей, встановлена за допомогою z-критерію Вілкоксона, свідчить про те, що показник невротичного понадконтролю на початковому і завершальному етапі дослідження значимо різниться в підгрупі учасників 18-20 років ($z = -2,89$, при $p \leq 0,00298$) і підгрупі 25-27 років ($z = -2,32$, при $p \leq 0,01769$), в якій він знизився.

Достовірність відмінностей показника невротичного понадконтролю між експериментальними підгрупами, встановлена за допомогою Н-критерію Краскела-Уолліса, свідчить про те, що на завершальному етапі дослідження цей показник значимо не відрізняється.

Достовірність відмінностей, встановлена за допомогою z-критерію Вілкоксона, свідчить про те, що показник песимістичності на початковому і завершальному етапах дослідження значимо різниться у групі учасників 21-22 років ($z = -3,20$, при $p \leq 0,00131$), групі 23-24 років ($z = -2,91$, при $p \leq 0,00342$), групі 25-57 років ($z = -2,40$, при $p \leq 0,01665$). Можна стверджувати, що у всіх експериментальних підгрупах зазначений показник зменшився.

Достовірність відмінностей показника песимістичності між експериментальними підгрупами, встановлена за допомогою Н-критерію Краскела-Уолліса, свідчить про те, що на завершальному етапі він значимо різниться між досліджуваними підгрупами ($H = 8,963$, при $p \leq 0,029$). При цьому найбільш високі значення відзначаються в підгрупі

23-24 роки, далі в порядку убунання – в підгрупі 25-27 років, 21-22 років, 18-20 років.

Достовірність відмінностей, встановлена за допомогою z-критерію Вілкоксона, свідчить про те, що показник емоційної лабільності на початковому і завершальному етапах дослідження значимо різняться у підгрупі учасників 18-20 років ($z = -3,80$, при $p \leq 0,00016$). У цій підгрупі цей показник збільшився.

Достовірність відмінностей показника емоційної лабільності між досліджуваними підгрупами, встановлена за допомогою H-критерію Краскела-Уолліса, свідчить про те, що на завершальному етапі групової роботи цей показник значимо різняться між групами ($H = 12,324$, при $p \leq 0,009$).

Найбільш високі значення відзначаються в експериментальних підгрупах після 23 років, а найменші – у підгрупі 21-22 роки.

Достовірність відмінностей, встановлена за допомогою z-критерію Вілкоксона, свідчить про те, що показник імпульсивності на початковому і завершальному етапах дослідження значимо не відрізняється. Достовірність відмінностей показника імпульсивності між експериментальними підгрупами, встановлена за допомогою H-критерію Краскела-Уолліса, свідчить про те, що цей показник на завершальному етапі дослідження значимо різняться між досліджуваними групами ($H = 12,142$, при $p \leq 0,008$). Найбільш високі значення відзначаються у підгрупі учасників 23-24 років, далі у порядку убунання – у підгрупі 25-27 років, 21-22 років, 18-20 років.

Достовірність відмінностей, встановлена за допомогою z-критерію Вілкоксона, свідчить про те, що показник ригідності на початковому і завершальному етапах роботи значимо різняться у підгрупі учасників 18-20 років ($z = -4,01$, при $p \leq 0,00004$), у підгрупі 21-22 років ($z = -4,31$, при $p \leq 0,0002$), підгрупі 23-24 років ($z = -2,67$, при $p \leq 0,00593$), підгрупі

25-27 років ($z = -2,39$, при $p \leq 0,01612$). Можна стверджувати, що в експериментальних підгрупах даний показник знизився.

Достовірність відмінностей показника ригідності між експериментальними підгрупами, встановлена за допомогою Н-критерію Краскела-Уолліса, свідчить про те, що на завершальному етапі він значимо різниться між досліджуваними підгрупами ($H = 37,014$, при $p \leq 0,0001$). Найбільш високі значення відзначаються у підгрупі учасників 25-27 років, далі в порядку убутання – в підгрупі 21-22 років, 23-24 років, 18-20 років.

Достовірність відмінностей, встановлена за допомогою z-критерію Вілкоксона, свідчить про те, що показник тривожності на початковому і завершальному етапах роботи значимо різниться в експериментальних підгрупах – у підгрупі учасників 18-20 років ($z = -4,02$, при $p \leq 0,00005$), 21-22 років ($z = -4,15$, при $p \leq 0,00005$) і 23-24 років ($z = -2,42$, при $p \leq 0,01492$). У цих групах даний показник знизився.

Достовірність відмінностей показника тривожності між досліджуваними групами, встановлена за допомогою Н-критерію Краскела-Уолліса, свідчить про те, що на завершальному етапі дослідження він значимо різниться між досліджуваними групами ($H = 39,276$, при $p \leq 0,0001$). При цьому найбільш високі значення відзначаються в групі 25-27 років, далі в порядку убутання – у підгрупі 23-24 років, 21-22 років, 18-20 років.

Достовірність відмінностей, встановлена за допомогою z-критерію Вілкоксона, свідчить про те, що показник індивідуалістичності на початковому і завершальному етапах дослідження значимо різниться у підгрупі учасників 18-20 років ($z = -4,30$, при $p \leq 0,00002$), підгрупі 21-22 років ($z = -3,90$, при $p \leq 0,00008$) і підгрупі 25-27 років ($z = -2,66$, при $p \leq 0,00672$). У процесі групової роботи у цих експериментальних підгрупах він знизився.

Достовірність відмінностей показника індивідуалістичності між досліджуваними підгрупами, встановлена за допомогою Н-критерію Краскела-Уолліса, свідчить про те, що на завершальному етапі він значимо різниться між досліджуваними підгрупами ($H = 26,011$, при $p \leq 0,0001$). При цьому найбільш високі значення відзначаються в підгрупі учасників 25-27 років, далі в порядку убутання – в підгрупі 21-22 роки, 23-24 років, 18-20 років.

Достовірність відмінностей, встановлена за допомогою z-критерію Вілкоксона, свідчить про те, що показник оптимізму і активності на початковому і завершальному етапах дослідження значимо різниться в підгрупі учасників 18-20 років ($z = -3,67$, при $p \leq 0,00027$) і 21-22 років ($z = -4,11$, при $p \leq 0,00005$). Можна стверджувати, що у цих підгрупах даний показник підвищився.

Дослідження ефективності системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в залежності від віку учасників дозволило зробити загальний висновок, що система соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді ефективна для всіх вікових груп, хоча ефективність групової роботи на її основі розрізняється залежно від віку учасників.

У всіх вікових підгрупах достовірно значимо змінилися показники загального рівня антиципації і всіх її компонентів; загального рівня саморегуляції поведінки і таких її компонентів, як оцінка результатів і самостійність; знизилася вираженість деструктивних соціальних установок – обґрунтованого негативізму, невдоволення, ворожості, цинізму, агресивності; змінився психологічний статус учасників, а саме, знизилася песимістичність і ригідність.

Таблиця 4.1

Результати z-критерію Вілкоксона в залежності від віку респондентів

Параметри	ЕГ1		ЕГ2		ЕГ3		ЕГ4	
	z	p	z	p	z	p	z	p
Загальний рівень антиципації	-4,62	0,00001	-4,28	0,00001	-3,03	0,00214	-3,12	0,00178
Особистісно-ситуативна антиципація	-4,60	0,00002	-4,27	0,00002	-3,02	0,00211	-3,13	0,00179
Просторова антиципація	-4,20	0,00001	-4,29	0,00001	-3,03	0,00216	-3,05	0,00213
Часова антиципація	-4,31	0,00001	-4,30	0,00002	-3,16	0,00171	-3,12	0,00177
Загальний рівень саморегуляції	-4,28	0,00002	-4,29	0,00001	-3,06	0,00215	-3,09	0,00189
Планування	-3,86	0,00006	-3,40	0,00069	-1,49	0,13064	-0,59	0,56421
Моделювання	-4,22	0,00001	-4,07	0,00005	-2,68	0,00688	-1,43	0,15652
Програмування	-3,31	0,00072	-3,12	0,00202	-2,35	0,01669	-0,01	1,00002
Оцінка результатів	-4,29	0,00002	-4,31	0,00001	-2,50	0,01122	-2,78	0,00414
Гнучкість	-3,41	0,00056	-1,16	0,24203	-0,68	0,47849	-1,69	0,08402
Самостійність	-4,32	0,00001	-4,08	0,00004	-2,41	0,01623	-3,05	0,00219
Прихована жорстокість	-4,02	0,00005	-4,34	0,00001	-3,06	0,00212	-2,42	0,01398
Відкрита жорстокість	-3,20	0,00140	-4,25	0,00001	-3,11	0,00185	-1,88	0,06296
Обґрунтований негативізм	-4,14	0,00002	-3,49	0,00046	-2,22	0,02934	-2,43	0,01374

Невдоволення	-2,70	0,00657	-2,72	0,00542	-2,47	0,01528	-2,10	0,03408
Негативний особистий досвід	-2,01	0,03919	-3,59	0,00027	-2,89	0,00276	-1,72	0,08412
Ворожість	-4,40	0,00002	-3,32	0,00081	-2,79	0,00501	-3,02	0,00234
Цинізм	-4,27	0,00001	-4,28	0,00001	-3,09	0,00223	-3,08	0,00222
Агресивність	-4,29	0,00002	-4,27	0,00002	-3,11	0,00220	-2,74	0,00536
Самооцінка	-4,26	0,00001	-4,25	0,00001	-0,44	0,52734	-0,02	1,00001
L	-3,12	0,00169	-3,48	0,00047	-0,31	0,73735	-0,11	0,92765
F	-4,26	0,00002	-4,13	0,00004	-2,42	0,01414	-1,44	0,14128
K	-1,90	0,06134	-0,55	0,59637	-0,75	0,46432	-1,12	0,25397
Невротичний понадконтроль	-2,89	0,00298	-1,70	0,07985	-0,64	0,48456	-2,32	0,01769
Песимістичність	-1,01	0,21934	-3,20	0,00131	-2,91	0,00342	-2,40	0,01665
Емоційна лабільність	-3,80	0,00016	-1,01	0,32679	-1,04	0,96543	-1,84	0,07127
Імпульсивність	-1,32	0,22543	-1,81	0,07021	-1,56	0,10764	-0,68	0,48199
Ригідність	-4,01	0,00004	-4,31	0,00002	-2,67	0,00593	-2,39	0,01612
Тривожність	-4,02	0,00005	-4,15	0,00005	-2,42	0,01492	-0,36	0,75494
Індивідуалістичність	-4,30	0,00002	-3,90	0,00008	-0,31	0,73564	-2,66	0,00672
Оптимізм і активність	-3,67	0,00027	-4,11	0,00005	-1,26	0,20226	-0,58	0,52569
Невротизація	-2,39	0,01680	-0,38	0,73476	-3,04	0,00179	-2,11	0,03593

Найбільш ефективною запропонована система соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді виявилася:

- для вікової групи 18-20 років, що доводиться статистично достовірними змінами 29 характеристик учасників, які брали участь у груповій роботі;
- в групі 21-22 років значимо змінилися 26 показників;
- в групі 23-25 років – 24;
- в групі 26-27 років – 17.

Нижче представлено порівняльний аналіз результатів реінтеграції учасників в експериментальних і контрольній групах і зазначено, що між ними виявлені статистично значущі відмінності за такими показниками:

- за показником саморегуляції поведінки (в експериментальних групах у порівнянні з контрольною групою відзначається не тільки більш інтенсивне зростання показників планування, моделювання, програмування, оцінки результатів і самостійності, але і якісна зміна стилю саморегуляції – його гармонізація за рахунок відносного переважного підвищення двох слабо розвинених компонентів – оцінки результатів і самостійності);

- за показником антиципаційної спроможності (якщо традиційна модель реінтеграції більшою мірою зумовлює зростання просторової і часової антиципації при в цілому низькому її загальному рівні, то запропонована система соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді одночасно з розвитком часової та просторової антиципаційної спроможності переважно сприяє підвищенню в учасників рівня особистісно-ситуативної антиципаційної спроможності, що є істотною передумовою їх успішної реінтеграції у соціум);

- за показником деструктивних соціальних установок (в експериментальних групах спостерігається інтенсивне зниження відкритої жорстокості, прихованої жорстокості, невдоволення, цинізму, агресивності; менш ін-

тенсивне зниження, як у контрольній групі, негативного особистого досвіду і ворожості);

- за показником самооцінки (у контрольній групі самооцінка учасників в цілому дещо підвищилися, але вона так і залишилася низькою, тоді як в експериментальних групах вона зростала більш інтенсивно і досягла середніх значень);

- за показником психологічного статусу учасників (в експериментальній групі відбулися помітні зміни в особистісному профілі – він став більш гармонійним, простежуються тенденції тяжіння до нормативних значень; переважно це стосується таких характеристик, як ригідність, тривожність, індивідуалістичність, оптимізм та активність);

- відмінності у досягненнях експериментальних та контрольної груп за показниками невротизації незначні, хоча спостерігаються явні відмінності в їх динаміці: за період експериментальної роботи ці показники дещо зросли в контрольній групі і знизилися в експериментальній.

Отже, результати, досягнуті учасниками експериментальних груп, свідчать про те, що апробована система соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді сприяє розвитку соціально-психологічної спроможності, що розуміється як сукупність показників психологічної та соціальної спроможності особистості.

Встановлено, що традиційна модель реінтеграції, задіяна до учасників контрольної групи, з одного боку, сприяє розвитку чинників успішної реінтеграції молоді у суспільство – забезпечує підвищення загального рівня саморегуляції поведінки і антиципаційної спроможності, однак, з іншого боку, посилює акцентуацію стилю саморегуляції поведінки за рахунок зниження самостійності.

Експериментальна перевірка ефективності технології розвитку соціально-психологічної спроможності показала, що реінтеграція учасників досягається через розвиток всіх компонентів соціально-психологічної спроможності; соціально-психологічна спроможність більш ефективно розвивається в умовах групової роботи на основі технології розвитку соціально-психологічної спроможності, причому її ефективність тим вище, чим ниж-

че вік респондентів. З метою вдосконалення реінтеграції молоді, крім впровадження технології розвитку соціально-психологічної спроможності, необхідним було: зміцнення зв'язків всіх структурних компонентів цього процесу; збагачення його змісту, удосконалення управління ним.

Впровадження апробованої системи дозволило значно підвищити ефективність процесу реінтеграції через більш інтенсивний розвиток стилю саморегуляції поведінки і її складових, загального рівня антиципації і всіх її компонентів (особистісно-ситуативного, часового, просторового), формування адекватної самооцінки та сприяло позитивній корекції деструктивних соціальних установок і особистісних розладів.

Наголошується, що удосконалення змісту процесу реінтеграції молоді передбачає урахування умов і факторів розвитку особистості, соціально-психологічних особливостей позитивної або негативної адаптації та можливостей реінтеграції; включення у зміст індивідуально-групової соціально-психологічної роботи інформації, ідей і спеціальних прийомів, відповідних статево-віковими особливостями і потребам, рівню соціально-психологічної спроможності, що стимулюють розвиток особистості; вдосконалення технологій роботи та підвищення компетентності фахівців у проблемі моделювання соціально-психологічних технологій реінтеграції особистості. Показано, що удосконалення управління процесом реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму, у свою чергу, передбачає організацію індивідуальної роботи з розвитку соціально-психологічної спроможності особистості; організацію малих психокорекційних груп і моделювання корекційних програм з урахуванням вікових та індивідуально-особистісних обмежень і ресурсів; організацію активного соціально-психологічного навчання; підвищення рівня соціально-психологічної зрілості, реконструювання життєосмислювальних особистісних інтенцій та актуалізацію суб'єктності учасників.

З метою успішної реінтеграції молоді у соціум необхідно розвивати такі стратегічні напрямки: вдосконалення реінтеграції як соціального про-

цесу, який передбачає зміцнення взаємозв'язку всіх структурних компонентів цього процесу – стратегічно-цільового, організаційно-діяльнісного, змістового, оціночно-прогностичного; привнесення соціально-психологічних знань, що дозволяють розвивати життєво важливі вміння і навички (адаптуватися в умовах, що змінюють життєдіяльності), знаходити позитивну соціальну ідентичність; більш широке впровадження технології розвитку соціально-психологічної спроможності молоді в практику роботи фахівців; розвиток соціально-психологічної спроможності молоді з позиції міждисциплінарного підходу (більш широке поширення досвіду командної роботи); включення в арсенал соціально-психологічної роботи методів освіти, розвитку інтересу до життя і креативності; використання в цілях вибору і моделювання технологій запропонованої типології та класифікації мішеней соціально-психологічного впливу в залежності від рівня розвитку соціально-психологічної спроможності; сприяння гуманізації відносин в малих корекційних групах.

Проведене дослідження, засноване на системному підході, дозволило визначити соціально-психологічні закономірності та механізми реінтеграції молоді у соціум і з їх урахуванням виявити теоретико-методологічні основи реінтеграції. У ньому закладені концептуальні основи індивідуально-групової соціально-психологічної роботи та показані шляхи технологічного рішення проблеми реінтеграції молоді методами практичної соціальної психології. Розроблена теоретична основа реінтеграції молоді у соціум, а також запропонована технологія розвитку соціально-психологічної спроможності молоді, що сприяють вирішенню проблеми підвищення ефективності реінтеграції, сутність якої полягає у розвитку особистості методами соціально-психологічної роботи, органічно вплетеними в соціально-психологічні технології індивідуально-групової роботи. Запропонована технологія розвитку соціально-психологічної спроможності впорядковує процес розвитку навичок соціальної поведінки методами активного соціально-психологічного навчання, дозволяє надавати допомогу у формуванні

передумов успішної реінтеграції молоді у соціум, оскільки підвищує рівень особистісного розвитку, що є найбільш значущим фактором успішної реінтеграції.

В результаті операціоналізації моделі формування ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище спостерігається динаміка рівнів сформованості ідентичності, яка проявляється у розвитку когнітивного, емотивного, конативно-діяльнісного, ціннісно-орієнтаційного компонентів, у формуванні ціннісних орієнтацій, в актуалізації ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище.

Результати та висновки проведеного дослідження можуть мати практичну цінність у дослідницькій і практичній роботі фахівців в галузі соціальної психології, педагогів-психологів та інших фахівців, які займаються проблемами молоді, зокрема у контексті формування її ідентичності. Теоретичні та емпіричні дані дослідження можуть бути застосовані в навчальних курсах лекцій з соціальної психології; в спецкурсах, в рамках яких розглядаються соціально-психологічні умови проведення ефективної роботи серед молоді в процесі її реінтеграції; використані в суспільній практиці організації діяльності психологічної служби закладів вищої освіти, у молодіжних громадських організаціях.

Розроблено принципи та визначено напрямки психотерапевтичної роботи, орієнтованої на досягнення молоддю соціально-психологічної зрілості, серед яких: створення умов для активізації процесів рефлексії особистісних змін і досягнення еґо-ідентичності; сприяння аксіологічного визначеності, пошуку, усвідомлення та утвердження смислів і цінностей життя; відновлення безперервності сприйняття часу життя; відновлення самототожності, усвідомленості та узгодженості уявлень про себе; формування внутрішніх джерел мотивації, що визначають здатність і готовність особистості до самоорганізації.

Розроблено програму соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір в умовах вимушеної міграції. Ефективність реалізації програми забезпечувалася принципами її побудови (інтегративності, модульності, гнучкості, диференційованості, орієнтації на особистісне сприйняття) та функціонування (відкритості, безперервності, керованості, діалогічності, етапності, установки на саморозвиток, а також відповідністю форм і методів консультативної, психокорекційної та психотерапевтичної роботи).

Проведений якісний та кількісний аналіз отриманих даних формувального впливу дозволяє стверджувати, що обрані методи соціально-психологічної роботи ефективно виконують завдання: підвищення ступеня емоційного комфорту, оптимізму, моральної мотивації, розвитку рефлексії, інтернальності, навичок самоаналізу, вміння диференціювати й виражати свої почуття, розширення досвіду безконфліктного спілкування у системі міжособистісної взаємодії, спрямованості на самоактуалізацію, зростання соціального потенціалу.

Нові підходи до дослідження процесів соціальної інтеграції та реінтеграції вимушених переселенців, реалізовані у дослідженні, можуть бути використані для розробки методів та інструментарію у подальших соціально-психологічних дослідженнях, присвячених адаптації вимушених мігрантів. Результати дослідження дозволяють розширити теоретичні уявлення про розглянутий соціальний процес і можуть бути використані для коригування та вдосконалення наукового обґрунтування соціальної політики на державному рівні.

Узагальнення результатів формувального етапу дослідження вказує на необхідність застосування резервних можливостей молоді у процесі її реінтеграції у соціум.

Наразі з'явилося досить багато досліджень, присвячених різним аспектам резервних можливостей молоді. Однак, незважаючи на велику кількість досліджень процесів, що відбуваються у суспільстві в період тран-

сформацій, відсутні роботи, присвячені аналізу цих процесів з позиції теорії реінтеграції особистості і концепції її соціального потенціалу [154].

Молодь, як специфічна соціально-вікова група, що знаходиться в процесі активного професійного і соціального становлення, в силу своїх вікових і психічних особливостей ефективніше пристосовується до системи ринкових відносин, швидше включається в неї, відчуває себе впевненіше і завдяки цьому успішніше набуває новий економічний і соціальний досвід.

Вивчення соціально-психологічних характеристик резервних можливостей молоді та їх застосування в процесі її реінтеграції, має, на наш погляд, незаперечну актуальність.

Виходячи з зазначеного контексту, резервні можливості молоді розуміються як динамічний процес, що приводить до такого стану взаємин особистості і соціального середовища, коли молода людина без тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів продуктивно виконує свою провідну діяльність, задовольняє свої основні соціогенні потреби, займає конструктивну позицію по відношенню до тих рольових очікувань, які пред'являє до неї еталонна група, переживає стан самореалізації та ефективного вираження свого особистісного потенціалу [190; 232; 236].

Успішність протікання даного процесу залежить, в першу чергу, від психологічних характеристик молодої людини, серед яких найбільше значення мають ті з них, в яких міститься потенціал особистісного розвитку і зростання.

Ресурсні можливості молоді можна розглядати і як певний адаптаційний потенціал.

Більший інтерес представляють дослідження, які використовують поняття особистісного ресурсу – запасу різних структурно-функціональних характеристик людини, які забезпечують загальні види життєдіяльності та специфічні форми адаптації [155].

Для реалізації завдання вивчення особливостей ресурсних можливостей молоді у соціальному просторі під час її реінтеграції, в схильних до трансформації соціально-економічних умовах суспільства необхідно чіткіше усвідомити специфіку цього ресурсу.

Розглянемо у даному ракурсі більш докладно основні складові цього ресурсу. По-перше, мова йде про особисту та соціальну активність молоді, її мобільності в цілому. Сприятливі умови для високої мобільності створюються, в першу чергу, необхідністю отримання професійної освіти, порівняно легким оволодінням молоддю новими професіями. Висока мобільність молоді має велику економічну цінність. Мобільність молодих людей набуває також високу цінність у зв'язку з необхідністю територіальної рухливості населення в умовах обмеженості вакансій в ряді регіонів. Оскільки провідною діяльністю молодих людей є професійне навчання, трудова діяльність, або те й інше разом, важливим соціально-психологічним ресурсом починає виступати якість і рівень освоєння норм відносин між людьми (ділових, міжособистісних та ін.), а також професійно-трудових умінь, рівень професійної майстерності.

В якості ресурсних можливостей молоді можна розглядати її інтелектуальний потенціал. Підтвердження наявності подібного ресурсу у молоді можна знайти, наприклад, у роботах Г. Лейбоуви-Віф, яка досліджувала особливості когнітивної зрілості молодих людей. В якості критеріїв когнітивної зрілості дослідниця пропонує вважати «обов'язковість» і «відповідальність». На її думку, хід когнітивного розвитку повинен включати як розвиток логіки, описаний Ж. Піаже, так і розвиток саморегуляції на переході від дитинства до зрілості. Вона згодна з тим, що логіка може досягти своєї кінцевої стадії у підлітковому віці, одночасно з розвитком формально-операціонального мислення. Однак справжня когнітивна зрілість, на її думку, настає значно пізніше, коли дорослі люди стають дійсно автономними і знаходять здатність справлятися з протиріччями і невизначеностями

свого життєвого досвіду, а це відбувається лише тоді, коли людина набуває навичок самостійного прийняття рішень.

В якості ознак дорослості мислення К. Шайї називає гнучкість, з якою людина може використовувати всі ті когнітивні здібності, якими володіє. К. Шайї вважає, що в дитинстві, отрочстві і юності у мисленні людини складаються всі складні структури, необхідні для розуміння і пояснення світу. Потужні інструменти мислення на рівні формальних операцій є вищим досягненням цього періоду, який К. Шайї називає періодом придбання. Придбані у дитинстві і юності інтелектуальні здібності людина використовує в ранній дорослості для того, щоб зробити кар'єру і обрати стиль життя. Цей період був названий періодом досягнення. З вищевикладеного випливає, що для К. Шайї суть когнітивного розвитку в період ранньої дорослості полягає не у розширенні кола здібностей і не у зміні їх структури, а у гнучкому використанні інтелекту в різні періоди життя.

Ресурсними можливостями молоді також виступає рівень розвитку особистості, рівень розвитку соціальної та індивідуальної ідентичності. Зокрема, здатність самостійно приймати рішення, про яку говорить Г. Лейбоуві-Віф, ґрунтується на усвідомленні своїх обов'язків і розумінні тієї відповідальності, яка покладається на індивіда прийнятим рішенням. Період ранньої дорослості, як і вся життєдіяльність молодої людини в цілому, характеризується зміною мотиваційної сфери особистості. Зміни мотивів поведінки людини лише у незначній мірі обумовлені специфічними віковими змінами, що відбуваються в організмі. Перш за все, вони визначаються особистими, соціальними і культурними подіями і факторами: вирішуються конфлікти юнацького періоду, відбувається пошук свого місця, зв'язування себе зобов'язаннями, які передбачають стабільне передбачуване майбутнє.

Необхідність вибору власної життєвої стратегії – загальний принцип життєдіяльності молодих людей. Дослідження показують, що при прийнятті рішень юнакам більш властиво спиратися на мотиватор «потреба», а

дівчатам – «повинність» [145]. Це узгоджується з даними інших авторів, які доводять схильність дівчат до засвоєння суспільних норм і вимог.

Таким чином, вибір між прагненням до свободи і прагненням до захищеності і безпеки, робиться на користь свободи.

Складовою ресурсних можливостей молоді в період реінтеграції є також соціальна і особиста активність, в основі яких знаходиться потреба в досягненнях. Дана потреба переживається молоддю людиною як прагнення до успіху, який представляє собою різницю між минулим рівнем виконання і справжнім, це – змагання з самим собою за успіх, прагнення до поліпшення результатів будь-якої справи. Воно проявляється також у включеності в досягнення далеких цілей, в отриманні унікальних, оригінальних результатів як у продукті діяльності, так і в способах вирішення проблеми.

Потреба у досягненнях стимулює пошук людиною таких ситуацій, в яких можна відчувати задоволення від досягнення успіху.

Зворотною стороною потреби у досягненнях є потреба в уникненні невдачі. Молоді люди з яскраво вираженим прагненням уникнення невдачі, як правило, виявляють низьку потребу у поліпшенні досягнутих результатів, вважають за краще стандартні способи унікальним методам, бояться творчості.

Потреба в уникненні невдачі лежить в основі рутинного виконання діяльності, в основі догматичного слідування інструкціям як в молодості, так і в подальшому житті.

Для молодих людей з мотивом уникнення невдачі характерна підвищена тривожність, неконструктивне ставлення до виконуваної діяльності (часто проявляється захисна установка).

Особиста і соціальна активність знаходить свою реалізацію також у процесі спілкування молоді, адже цей процес займає значне місце в життєдіяльності молодих людей.

Мотиви самоствердження (домінування) виявляються у прагненні молодої людини впливати на інших людей, контролювати їх поведінку, бу-

ти авторитетним, переконливим. Вони проявляються у прагненні довести істину іншим, бути переможцем у суперечці, нав'язати іншим свої погляди, смаки, стиль вирішення проблем.

Важливими ресурсними можливостями в період реінтеграції є також приналежність молодій людині до соціальних груп, які мають високий соціальний статус (це може бути сім'я, професійне співтовариство тощо). Включеність в ці соціальні групи забезпечують молодій людині більш динамічну побудову кар'єрного росту, можливість подальшого різнобічного особистісного розвитку, зокрема в період реінтеграції.

Зазначимо, що положення і висновки дослідження можуть бути використані: структурами державних органів влади для розробки нормативно-правових актів у галузі соціального захисту вимушених переселенців; органами виконавчої влади для вдосконалення існуючих структур соціального захисту та організації їх практичної діяльності щодо соціального захисту вимушених переселенців; органами соціального захисту, установами соціального обслуговування для підвищення ефективності своєї роботи; в процесі викладання для розробки навчальних курсів з соціальної психології, психології соціальної роботи, міжкультурної комунікації та ін.

Висновки до розділу

Показано, що основу системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму складала інтегративно-інваріантна технологія розвитку соціально-психологічної спроможності молоді, яка за структурою включала чотири блоки: блок підготовчо-діагностичної роботи; блоки моделювання технологій індивідуальної роботи та групової роботи; контрольньо-прогностичний блок з повторною психодіагностикою і прогнозом успіху реінтеграції учасників в умовах сучасного соціуму.

Змістовно інтегративно-інваріантна технологія розвитку соціально-психологічної спроможності молоді включала соціально-психологічну роботу з вмістом минулого; сьогодення; роботу з побудови образу майбутнього. Її наукову основу складали теорія соціалізації, когнітивно-поведінковий підхід; підходи в рамках скрипт-теорії: самоперепрограмування і творчість як свідоме оформлення цілісного сценарію власного життя; теорія активного соціально-психологічного навчання та ін., завдяки чому актуалізувалися мотиви особистісного самоствердження й самореалізації, виникали різноманітні почуття й переживання, починали діяти механізми соціальної регуляції та соціально-психологічного впливу.

Модель інтегративно-інваріантна технології розвитку соціально-психологічної спроможності молоді у системі соціально-психологічного забезпечення процесу її реінтеграції включала: *діагностику* соціально-психологічної спроможності/неспроможності учасників; *групи учасників*: соціально-психологічно спроможні (С-ПС); соціально-психологічно неспроможні зі зниженим соціальним потенціалом (С-ПНзсп); соціально-психологічно неспроможні з низьким соціальним потенціалом (С-ПНнсп); *мішені соціально-психологічного впливу*: для групи С-ПС – загальний рівень розвитку особистості як цілісного механізму самодетермінації; для групи С-ПНзсп – несамостійність (залежність); для групи С-ПНнсп – деструктивні установки; *стратегії соціально-психологічної роботи*: для групи С-ПС – освіта для життя; для груп С-ПНзсп та С-ПНнсп – позитивна компенсація у сьогоденні особистісної неспроможності у минулому; *методи індивідуально-групової соціально-психологічної роботи та її етапи*: аналітико-корекційний (соціально-психологічна робота з вмістом минулого учасників; аналіз і корекція деструктивних скриптів); корекційно-розвивальний (соціально-психологічна робота з вмістом теперішнього; формування образів Я, ти, ми, часу, середовища і життєво важливих скриптів); соціально-превентивний (активне соціально-психологічне навчання з

метою побудови життєвого плану, формування скриптів для його реалізації).

Важливим компонентом розробленої системи вбачалося забезпечення організаційно-психологічних умов розвитку соціального потенціалу учасників в процесі реінтеграції. При розробці організаційно-психологічних умов розвитку соціального потенціалу учасників ми виходили з компонентного змісту концептуальної моделі процесу реінтеграції та необхідності його соціально-психологічного забезпечення. Наставовний блок містив цілі і завдання реінтеграції, спрямовані, зокрема, на розвиток соціального потенціалу учасників. Орієнтаційний блок включав багаторівневі соціально-психологічні програми роботи з молоддю щодо розвитку її соціального потенціалу з урахуванням особистісних орієнтацій. Корекційно-розвивальний блок містив форми і методи соціально-психологічної роботи з молоддю в процесі її реінтеграції, критерії та показники ефективності цього процесу. Моніторинговий блок включав процедури оцінки ефективності цього процесу. Розвиток соціального потенціалу учасників в системі соціально-психологічного забезпечення процесу їх реінтеграції сприяв формуванню особистісних особливостей, необхідних для гармонійного розвитку і реалізації соціального потенціалу, в залежності від особливостей побудови взаємин з навколишнім світом і специфіки життєвих змін в умовах вимушеної міграції.

Розроблено принципи та визначено напрямки соціально-психологічної роботи, орієнтованої на досягнення молоддю соціально-психологічної зрілості, серед яких: створення умов для активізації процесів рефлексії особистісних змін і досягнення его-ідентичності; сприяння аксіологічній визначеності, пошуку, усвідомлення та утвердження смислів і цінностей життя; відновлення безперервності сприйняття часу життя; відновлення самототожності, усвідомленості та узгодженості уявлень про себе; формування внутрішніх джерел мотивації, що визначають здатність і готовність

особистості до самоорганізації в період реінтеграції, зокрема в умовах вимушеної міграції.

Особлива роль в системі соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції відводилася організації рецептивного (приймаючого) середовища для забезпечення психологічно комфортних і стимулюючих інтеграцію умов для реадаптації та інкультурації в нові (або істотно оновлені) умови і правила міжособистісного співіснування, завдяки чому було досягнуто позитивний реінтеграційний ефект через безпосереднє включення учасників у спеціально організовану спільну високозмістовну діяльність, насичену такими характеристиками, як екзистенційна виживальність і самоактуалізаційна зорієнтованість, адаптивність і конкурентність, цікавість і предметність, творчість і самостійність, гуманність та емпатійність (Я. Гошовський).

У формувальному етапі дослідження взяло участь 144 респонденти (95 чоловіків і 49 жінок) із груп С-ПНзсп та С-ПНсп (відповідно 77 та 67 учасників з кожної підгрупи). Респонденти групи С-ПС до заходів формувального впливу не залучалися. Добір учасників відбувався за принципом добровільності.

Були сформовані експериментальні підгрупи (ЕГ): 2 підгрупи по 18 учасників у віці 18-20 років (ЕГ1); 2 підгрупи по 18 учасників – у віці 21-22 років (ЕГ2); 1 підгрупа – 18 учасників у віці 23-24 роки (ЕГ3); 1 підгрупа – 18 учасників у віці 25-27 років (ЕГ4). З кожною з підгруп працювали протягом 4,5 місяців (2 зустрічі на тиждень по 3 години кожна (всього 108 годин). До контрольної підгрупи (КГ) увійшло 36 учасників; в ній застосовувалася традиційна модель реінтеграції, спрямована на загальний рівень розвитку особистості учасників як цілісного механізму самодетермінації.

З метою моніторингу успішності процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму було запропоновано модель діагностики соціально-психологічної спроможності, яка містила показники, критерії та рівні її ефективності. Експериментальна перевірка ефективності системи соціаль-

но-психологічного забезпечення процесу реінтеграції показала, що його успішність досягається через розвиток всіх компонентів соціально-психологічної спроможності та соціального потенціалу учасників.

Ефективність заходів формувального впливу була проаналізована у підгрупах ЕГ1-ЕГ4 в залежності від віку учасників.

Вірогідність відмінностей показника «L» між підгрупами ЕГ1-ЕГ4, встановлена за допомогою Н-критерію Краскела-Уолліса, свідчить про те, що цей показник на завершальному етапі дослідження значимо різниться (H=15,134, при $p \leq 0,001$). Найбільш високі значення зафіксовано у підгрупі ЕГ1, далі – у підгрупах ЕГ4, ЕГ3, ЕГ2.

Достовірність відмінностей, встановлена за допомогою z-критерію Вілкоксона, свідчить про те, що показник «F» у I та II діагностичних зрізах значимо різниться у підгрупах ЕГ1 ($z=-4,26$, при $p \leq 0,00002$), ЕГ2 ($z=-4,13$, при $p \leq 0,00004$), ЕГ3 ($z=-2,42$, при $p \leq 0,01414$). Можна стверджувати, що у цих експериментальних підгрупах показник збільшився. Вірогідність відмінностей показника «F» між підгрупами ЕГ1-ЕГ4, встановлена за допомогою Н-критерію Краскела-Уолліса, свідчить про те, що на завершальному етапі дослідження він значимо різниться (H=13,156, при $p \leq 0,007$). Найбільш високі значення виявлено у підгрупі ЕГ2, далі – у підгрупах ЕГ1, ЕГ3, ЕГ4.

Вірогідність відмінностей, встановлена за допомогою z-критерію Вілкоксона, свідчить про те, що показник «K» у I та II діагностичних зрізах значимо не відрізняється у підгрупах ЕГ1-ЕГ4. При цьому вірогідність різниці показника «K» між підгрупами ЕГ1-ЕГ4, встановлена за допомогою Н-критерію Краскела-Уолліса, свідчить про те, що цей показник на завершальному етапі дослідження значимо різниться (H=18,131, при $p \leq 0,001$). Найбільш високі значення зафіксовано у підгрупі ЕГ2, далі – у підгрупах ЕГ1, ЕГ4, ЕГ3.

Достовірність відмінностей, встановлена за допомогою z-критерію Вілкоксона, свідчить про те, що показник невротичного понадконтролю у I

та II діагностичних зрізах значимо різняться у підгрупах учасників ЕГ1 ($z=-2,89$, при $p \leq 0,00298$) і ЕГ4 ($z=-2,32$, при $p \leq 0,01769$), в якій він знизився. Вірогідність відмінностей показника невротичного понадконтролю між підгрупами ЕГ1-ЕГ4, встановлена за допомогою Н-критерію Краскела-Уолліса, свідчить про те, що на завершальному етапі дослідження цей показник значимо не відрізняється.

Вірогідність відмінностей, встановлена за допомогою z-критерію Вілкоксона, свідчить про те, що показник песимістичності у I та II діагностичних зрізах значимо різняться у підгрупах учасників ЕГ2 ($z=-3,20$, при $p \leq 0,00131$), ЕГ3 ($z=-2,91$, при $p \leq 0,00342$), ЕГ4 ($z=-2,40$, при $p \leq 0,01665$). Можна стверджувати, що у всіх підгрупах ЕГ1-ЕГ4 зазначений показник зменшився. Достовірність відмінностей показника песимістичності між підгрупами ЕГ1-ЕГ4, встановлена за допомогою Н-критерію Краскела-Уолліса, свідчить про те, що на завершальному етапі він значимо різниться між досліджуваними підгрупами ($N=8,963$, при $p \leq 0,029$). Найбільш високі значення визначено у підгрупі ЕГ3, далі у підгрупах ЕГ4, ЕГ2, ЕГ1.

Достовірність відмінностей, встановлена за допомогою z-критерію Вілкоксона, свідчить про те, що показник емоційної лабільності у I та II діагностичних зрізах значимо різняться у підгрупі учасників ЕГ1 ($z=-3,80$, при $p \leq 0,00016$). У цій підгрупі цей показник збільшився. Вірогідність відмінностей показника емоційної лабільності між досліджуваними підгрупами, встановлена за допомогою Н-критерію Краскела-Уолліса, свідчить про те, що на завершальному етапі формувального впливу цей показник значимо різниться між групами ЕГ1-ЕГ4 ($N=12,324$, при $p \leq 0,009$). Найбільш високі значення зафіксовано у підгрупах ЕГ3, ЕГ4, а найменші – у підгрупі ЕГ2.

Вірогідність відмінностей, встановлена за допомогою z-критерію Вілкоксона, свідчить про те, що показник імпульсивності у I та II діагностичних зрізах значимо не відрізняється. Достовірність відмінностей показника імпульсивності між підгрупами ЕГ1-ЕГ4, встановлена за допомогою Н-критерію Краскела-Уолліса, свідчить про те, що цей показник на заверша-

льному етапі дослідження значимо різняться між досліджуваними підгрупами ($N=12,142$, при $p \leq 0,008$). Найбільш високі значення визначено у підгрупі учасників ЕГ3, далі – у підгрупах ЕГ4, ЕГ2, ЕГ1.

Достовірність відмінностей, встановлена за допомогою z-критерію Вілкоксона, свідчить про те, що показник ригідності у I та II діагностичних зрізах значимо різняться у підгрупах учасників ЕГ1 ($z=-4,01$, при $p \leq 0,00004$), ЕГ2 ($z=-4,31$, при $p \leq 0,0002$), ЕГ3 ($z=-2,67$, при $p \leq 0,00593$), ЕГ4 ($z=-2,39$, при $p \leq 0,01612$). Можна стверджувати, що у підгрупах ЕГ1-ЕГ4 даний показник знизився. Вірогідність відмінностей показника ригідності між підгрупами ЕГ1-ЕГ4, встановлена за допомогою H-критерію Краскела-Уолліса, свідчить про те, що на завершальному етапі він значимо різняться між досліджуваними підгрупами ($N=37,014$, при $p \leq 0,0001$). Найбільш високі значення зафіксовано у підгрупі учасників ЕГ4, далі – у підгрупах ЕГ2, ЕГ3, ЕГ1.

Вірогідність відмінностей, встановлена за допомогою z-критерію Вілкоксона, свідчить про те, що показник тривожності у I та II діагностичних зрізах значимо різняться у підгрупах ЕГ1-ЕГ4 – у підгрупі учасників ЕГ1 ($z=-4,02$, при $p \leq 0,00005$), ЕГ2 ($z=-4,15$, при $p \leq 0,00005$) і ЕГ3 ($z=-2,42$, при $p \leq 0,01492$). У цих групах даний показник знизився. Достовірність відмінностей показника тривожності між досліджуваними підгрупами, встановлена за допомогою H-критерію Краскела-Уолліса, свідчить про те, що на завершальному етапі дослідження він значимо різняться ($N=39,276$, при $p \leq 0,0001$). Найбільш високі значення визначено у підгрупі ЕГ4, далі – у підгрупах ЕГ3, ЕГ2, ЕГ1.

Достовірність відмінностей, встановлена за допомогою z-критерію Вілкоксона, свідчить про те, що показник індивідуалістичності у I та II діагностичних зрізах значимо різняться у підгрупі учасників ЕГ1 ($z=-4,30$, при $p \leq 0,00002$), підгрупі ЕГ2 ($z=-3,90$, при $p \leq 0,00008$) і підгрупі ЕГ4 ($z=-2,66$, при $p \leq 0,00672$). У процесі формувального впливу в цих експериментальних підгрупах він знизився. Вірогідність відмінностей показника індивіду-

алістичності між досліджуваними підгрупами, встановлена за допомогою Н-критерію Краскела-Уолліса, свідчить про те, що на завершальному етапі він значимо різниться між підгрупами ЕГ1-ЕГ4 ($N=26,011$, при $p \leq 0,0001$). При цьому найбільш високі значення відзначаються у підгрупі учасників ЕГ4, далі у порядку убутання – у підгрупах ЕГ2, ЕГ3, ЕГ1.

Вірогідність відмінностей, встановлена за допомогою z-критерію Віл-коксона, свідчить про те, що показник оптимізму і активності у I та II діагностичних зрізах значимо різниться у підгрупах учасників ЕГ1 ($z=-3,67$, при $p \leq 0,00027$) і ЕГ2 ($z=-4,11$, при $p \leq 0,00005$). Можна стверджувати, що у цих підгрупах даний показник підвищився.

Доведено, що запропонована система соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді обумовлює корекцію самооцінки учасників, підвищення загального рівня антиципаційної спроможності і всіх її компонентів, загального рівня саморегуляції поведінки (особливо таких її компонентів, як планування, моделювання, оцінка результатів і самостійність), обгрунтованого негативізму, оптимізму, активності, емоційної лабільності, вираженість яких в межах норми свідчить про подолання негативних психічних станів (оскільки зростання зазначених показників сталося при помітному зниженні показників ригідності, тривожності, індивідуалістичності), тобто дозволяє досягати цілей реінтеграції.

Порівняльний аналіз результатів реінтеграції учасників ЕГ і КГ показав, що між ними виявлені статистично значущі відмінності за показниками: саморегуляції поведінки (в ЕГ у порівнянні з КГ відзначається не тільки більш інтенсивне зростання показників планування, моделювання, програмування, оцінки результатів і самостійності, але і якісна зміна стилю саморегуляції – його гармонізація за рахунок підвищення двох компонентів – оцінки результатів і самостійності); антиципаційної спроможності (якщо традиційна модель реінтеграції, задіяна у КГ, більшою мірою зумовила зростання просторової і часової антиципації при загалом низькому її загальному рівні, то запропонована система соціально-психологічного за-

безпечення процесу реінтеграції молоді в ЕГ одночасно з розвитком часової та просторової антиципаційної спроможності сприяла підвищенню в учасників рівня особистісно-ситуативної антиципаційної спроможності, що є істотною передумовою їх успішної реінтеграції у соціум); деструктивних соціальних установок (в ЕГ спостерігається інтенсивне зниження відкритої та прихованої жорстокості, невдоволення, цинізму, агресивності; менш інтенсивне зниження, як і у КГ, негативного особистого досвіду і ворожості); самооцінки (у КГ самооцінка учасників дещо підвищилася, але в цілому так і залишилася низькою, тоді як в ЕГ вона зростала більш інтенсивно і досягла середніх значень); психологічного статусу (в ЕГ відбулися помітні зміни в особистісному профілі – він став більш гармонійним, простежуються тенденції тяжіння до нормативних значень; переважно це стосується таких характеристик, як ригідність, тривожність, індивідуалістичність, оптимізм та активність); невротизації; за період експериментальної роботи ці показники дещо зросли у КГ і знизилися в ЕГ.

Встановлено, що соціально-психологічна спроможність більш ефективно розвивається в умовах групової роботи; її ефективність тим вище, чим нижче вік респондентів. З метою вдосконалення процесу реінтеграції, крім впровадження інтегративно-інваріантної технології розвитку соціально-психологічної спроможності молоді та підвищення її соціального потенціалу, необхідним вбачалося зміцнення зв'язків всіх структурних компонентів цього процесу; збагачення його змісту, удосконалення управління ним.

На основі сукупності критеріїв і показників процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму виділені і описані рівні соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у сучасному соціуму. На їх основі виявлено типологічні особливості груп респондентів, що сприяють створенню умов для їх успішної соціокультурної адаптації, підвищення соціального потенціалу учасників та процесу реінтеграції загалом, вибору напрямку діяльності у роботі з кожною з груп, визначення найбільш ефективних засобів і методів на основі використання методичної,

ресурсної та організаційної складових системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції, зокрема в умовах полікультурного середовища.

Впровадження апробованої системи соціально-психологічного супроводу дозволило значно підвищити ефективність процесу реінтеграції через більш інтенсивний розвиток стилю саморегуляції поведінки і її складових (планування, моделювання, оцінки результатів, самостійності), загального рівня антиципації і всіх її компонентів (особистісно-ситуативного, часового, просторового), формування адекватної самооцінки та сприяло позитивній корекції деструктивних соціальних установок і особистісних розладів учасників.

Наголошується, що удосконалення змісту процесу реінтеграції молоді передбачає урахування умов і факторів розвитку особистості, соціально-психологічних особливостей позитивної або негативної адаптації та можливостей реінтеграції; включення в зміст індивідуально-групової соціально-психологічної роботи інформації, ідей і спеціальних прийомів, відповідних статево-віковими особливостями і потребам, рівню соціально-психологічної спроможності, що стимулюють розвиток особистості; вдосконалення технологій роботи та підвищення компетентності фахівців у проблемі моделювання соціально-психологічних технологій реінтеграції особистості. Підкреслюється, що удосконалення управління процесом реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму, у свою чергу, передбачає організацію індивідуальної роботи з розвитку соціально-психологічної спроможності особистості; організацію малих психокорекційних груп і моделювання корекційних програм з урахуванням вікових та індивідуально-особистісних обмежень і ресурсів; організацію активного соціально-психологічного навчання; підвищення рівня соціально-психологічної зрілості, реконструювання життєосмислювальних особистісних інтенцій та актуалізацію суб'єктності учасників; визначення і застосування їх резервних можливостей у процесі реінтеграції.

ВИСНОВКИ

1. Проведено теоретико-методологічний аналіз підходів до вивчення проблеми реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму, що дозволило визначити сутність феномену реінтеграції як вид особистісних змін, при якому приймається тип поведінки, відмінний від попереднього, як поновне повернення у соціум завдяки оволодінню просоціально-реадаптаційним, реінтеграційним і самоактуалізаційним мисленням. Встановлено, що процес реінтеграції молоді містить процесуальну і змістовну складові та включає стратегічно-цільовий, змістовний, організаційно-діяльнісний, оціночно-прогностичний компоненти. Показано, що процесуальна сторона процесу реінтеграції молоді пов'язана з його етапами, які ідентичні для молоді за своєю послідовністю і безперервністю, обумовлені системою детермінант (індивідуально-особистісні особливості: стать, вік, характер, темперамент; культурне розмаїття). Констатовано, що змістовна сторона процесу реінтеграції молоді пов'язана зі знаннями про особливості культури і її духовні цінності, взаємодію у соціокультурному просторі, усвідомленням значущості та цінності позитивного ставлення та самоставлення тощо. Розкрито сучасний соціокультурний контекст процесу реінтеграції молоді у соціум та розглянуто її соціальний статус і особливості психосоціального розвитку. Проаналізовано стереотипні та індивідуальні прояви соціальної аномії в процесі реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму. Доведено, що актуальність дослідження особливостей процесу реінтеграції молоді у соціум в його соціально-психологічній зумовленості визначається не лише запитами психологічної практики, але й необхідністю переосмислення проблеми у контексті сучасних теоретико-методологічних позицій соціальної психології,

2. Розкрито концептуальні основи дослідження процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму. З'ясовано, що з позиції систем-

но-інтегративного підходу концептуальну основу процесу реінтеграції складають принципи: цілісності (розгляд реінтеграції як системи, що складається з підсистем); інтегративності (аналіз механізмів, умов і факторів реінтеграції з точки зору різних психологічних підходів, моделювання інтегративно-інваріантних технологій); індивідуально-групового підходу; дослідження і корекції часової перспективи життя; детермінації майбутнім; комплексності в оцінці результату реінтеграції. Наголошується, що з позиції генетико-моделюючого підходу основу процесу реінтеграції молоді складають принципи: аналізу за одиницями, в основу якого покладено суперечливу одиницю – нужду, як вихідну єдність біологічного і соціального та їх активант, що зумовлює існування особистості; єдності біологічного та соціального, що розкриває природу витоків активності особистості й дослідження механізмів виникнення потреб з нужди; креативності, який вказує на необхідність врахування багатозначності, неочікуваності і непередбачуваності особистості; принцип рефлексивного релятивізму, який декларує принципову неможливість встановлювати точні виміри і фіксувати остаточно вищі унікально-творчі вияви особистості; єдності експериментальної та генетичної ліній розвитку, за яким нужда є базальною основою, на якій розвиваються потреби. Підкреслюється, що зазначена система принципів реалізує закон необхідної різноманітності, оскільки ґрунтується на уявленні, що молода людина має необмежені можливості у створенні необхідної різноманітності, породження та цілепокладання. Показано, що на основі системи принципів системно-інтегрованого та генетико-моделюючого підходів розроблено модель динаміки розвитку (чинники, механізми, умови та результати) процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму. Ця модель визначає особливості системи реінтеграції, її структуру, а також необхідність взаємодії з соціальними структурами й елементами, пов'язану зі специфікою соціального простору та його дискурсивними вимірами і особливостями соціальних комунікацій.

3. Виявлено соціально-психологічну специфіку процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму та виокремлено інтеграційні показники його результативності. Визначено особливості мотиваційних і когнітивних психічних станів молоді та виявлено соціальні механізми інтепріоризації і трансформації цінностей сучасною молоддю в процесі її реінтеграції. З'ясовано вплив соціального самопочуття (когнітивно-оцінної, мотиваційно-ціннісної, емоційно-поведінкової складових) та суб'єктивного соціального благополуччя молоді (соціальної помітності, соціальної дистантності, емоційного прийняття, соціального схвалення, соціальних переконань) на успішність процесу її реінтеграції в умовах сучасного соціуму. Проведено диференціацію чинників ефективності процесу реінтеграції молоді у показниках її ідентичності (за когнітивним, емотивним, конативно-діяльним, ціннісно-орієнтаційним компонентами) та соціально-психологічної зрілості (за особистісним, рефлексивним та функціональним компонентами), зокрема в умовах вимушеної міграції. З метою реалізації принципу комплексності в оцінці результату реінтеграції молоді у соціум задіяно інтеграційний показник соціально-психологічної спроможності/неспроможності особистості, як багатоконпонентне утворення, що характеризує рівень розвитку особистості. Встановлено, що соціально-психологічна неспроможність виражається у загальній антиципаційній неспроможності її складових (особистісно-ситуативної, часової, просторової); у наявності деструктивних соціальних установок у міжособистісних відносинах, формуванні психотичного рівня психопатологічних розладів особистості, акцентуйованому профілі саморегуляції поведінки (за компонентами планування, моделювання, оцінки результатів та самостійності), неадекватній самооцінці. Проведено диференціацію вибірки за критерієм соціально-психологічної спроможності/неспроможності та виокремлено такі групи респондентів: соціально-психологічно спроможні (С-ПС); соціально-психологічно неспроможні зі зниженим соціальним потенціалом (С-ПНзсп); соціально-

психологічно неспроможні з низьким соціальним потенціалом (С-ПНнсп); що потребувало визначення мішеней, стратегій і методів системної соціально-психологічної роботи з ними.

4. Виокремлено систему параметрів, критеріїв і рівнів соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму, що включає когнітивний, емоційно-оцінний, світоглядний, поведінковий компоненти. Показниками когнітивного компоненту є наявність знань про культуру, вміння встановлювати зв'язки між наявними знаннями, давати змістовну характеристику своїх вчинків і взаємин, наявність знань щодо норм і правил поведінки у міжособистісній взаємодії, знання про суспільні цінності. Показниками емоційно-оцінного компоненту є наявність емоційних, вольових, інтелектуальних, мотиваційних складових, які відображають динаміку і специфіку емоційних переживань, що є суб'єктивним індикатором ефективності соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму. Показники світоглядного компоненту відображають прояв повноти, самостійності, стійкості суджень. Показники поведінкового компоненту відображають використання отриманих знань на практиці, у міжкультурній взаємодії, перенесення отриманого досвіду з одних ситуацій в інші, самооцінку власних вчинків, прояв переконань, стійкість поведінки.

5. Розкрито змістовно-процесуальні засади побудови і реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму, основу якої складала інтегративно-інваріантна технологія розвитку соціально-психологічної спроможності молоді, яка спирається на теорії соціалізації, когнітивно-біхевіоральний, системно-інтегративний та генетико-моделюючий підходи і включає методи корекції скриптів в процесі активного соціально-психологічного навчання, самоперепрограмування і творчість, як свідоме оформлення цілісного сценарію власного життя. На основі сукупності критеріїв і по-

казників ефективності процесу реінтеграції виділені і описані рівні соціально-психологічного забезпечення цього процесу. На їх основі виявлено типологічні особливості груп респондентів, що сприяють підвищенню їх соціального потенціалу, створенню умов для успішної соціокультурної адаптації та процесу реінтеграції загалом, вибору напрямку діяльності у роботі з кожною з груп, визначення найбільш ефективних засобів і методів на основі використання методичної, ресурсної та організаційної складових запропонованої системи. Доведено, що впровадження системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму дозволяє значно підвищити соціально-психологічну спроможність молоді та ефективність цього процесу, оскільки забезпечує більш інтенсивний розвиток стилю саморегуляції поведінки і її компонентів; загального рівня антиципації і її складових; формування адекватної самооцінки; просоціальної переорієнтації екзистенційних цінностей, оптимальної й позитивної корекції життєвих цілей, зміни моральних настановлень та реконструкції свідомості і самосвідомості; сприяє позитивній корекції деструктивних соціальних установок і особистісних розладів у молоді. Встановлено обернено-пропорційний зв'язок між віком і ефективністю інтегративно-інваріантної технології та виявлено, що заходи системного впливу були більш ефективними для групи С-ПНзсп у порівнянні з групою С-ПНнсп респондентів з низьким соціальним потенціалом.

6. Визначено основні складові ефективної реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму, що полягають у необхідності розвитку таких стратегічних напрямків: вдосконалення реінтеграції як соціального процесу, який передбачає зміцнення взаємозв'язку всіх структурних компонентів цього процесу – стратегічно-цільового, організаційно-діяльнісного, змістового, оціночно-прогностичного; привнесення соціально-психологічних знань, що дозволяють розвивати життєво важливі вміння і навички (ада-

птуватися в умовах, що змінюють життєдіяльність), знаходити позитивну соціальну ідентичність; більш широке впровадження інтегративно-інваріантної технології розвитку соціально-психологічної спроможності молоді у практику роботи фахівців (психологів, соціальних працівників); розвиток соціально-психологічної спроможності молоді з позиції міждисциплінарного підходу (поширення досвіду командної роботи тощо); включення в арсенал соціально-психологічної роботи методів освіти, розвитку інтересу до життя і креативності; використання в цілях вибору і моделювання технологій запропонованої типології та класифікації мішеней соціально-психологічного впливу в залежності від рівня розвитку соціально-психологічної спроможності та соціального потенціалу молоді; моделювання корекційних програм з урахуванням вікових та індивідуально-особистісних обмежень і ресурсів; організацію активного соціально-психологічного навчання; підвищення показників соціально-психологічної зрілості; організацію рецептивного (приймаючого) середовища для забезпечення психологічно комфортних і стимулюючих реінтеграцію умов для реадаптації та інкультурації у нові (або істотно оновлені) умови і правила соціальних комунікацій; необхідність визначення і застосування резервних можливостей молоді у процесі її реінтеграції у соціум.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів вивчення проблеми реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму. Перспективи подальшого дослідження полягають у вивченні психологічних чинників та механізмів, які визначають динаміку і спрямованість процесу реінтеграції відповідно до вікового і гендерного аспектів. Важливим напрямом подальших досліджень є вивчення шляхів реінтеграції у соціум осіб з особливими потребами та осіб, які перебувають в особливих умовах життєдіяльності, зокрема в умовах обмеження чи позбавлення волі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янова Г.М. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства / Г.М. Авер'янова, Н.М. Дембицька, В.В. Москаленко. – К. : «ППШ», 2005. – 307 с.
2. Андрусів Л.С. Обумовленість певного стандарту поведінки особистості соціокультурними умовами життєдіяльності / Л.С. Андрусів // Зб. наук. праць Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – Серія : Філософія. Соціологія. Психологія. – Івано-Франківськ : Вид-во Плай. – Вип. 9, Ч. 2. – С. 11 – 19.
3. Антоненко Т.Л. Основні принципи становлення ціннісно-сміслової сфери особистості / Т.Л. Антоненко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2018. – Вип. 5. – С. 6 – 19.
4. Балахтар В.В. Особливості професійного становлення особистості фахівця з соціальної роботи залежно від психологічного благополуччя / В.В. Балахтар // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – № 3. – С. 17 – 25.
5. Балахтар В.В. Психологія становлення особистості фахівця з соціальної роботи: автореф. дис. ...д-ра психол. наук : 19.00.05 / Валентина Візіторівна Балахтар. – К., 2019. – 46 с.
6. Балл Г.А. Раціогуманістична орієнтація в аналізі взаємозв'язку добра і зла в соціальній поведінці / Г.А. Балл // Естетика і етика педагогічної дії : зб. наук. праць. – Вип. 2. – К. ; Полтава, 2011. – С. 22 – 34.
7. Білодід В.М. Формування узгодженої життєвої перспективи студентів в ході психологічного тренінгу / В.М. Білодід // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 2 (37). – Т. 2. – С. 5 – 13.
8. Білоус Р.М. Вплив часової перспективи на життєстійкість молоді / Р.М. Білоус, В.О. Охрименко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету

- імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 3 (38). – С. 46 – 54.
9. Блинова О.Є. Соціокультурні та психологічні вектори становлення особистості : монографія [Текст] / від. ред. О.Є. Блинова. – Херсон : Вид-во ФОП Вишемирський, 2018. – С. 6 – 29.
10. Блинова О.Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі : монографія / О.Є. Блинова. – Херсон : РІПО, 2011. – 488 с.
11. Блискун О.О. Вплив життєвого вибору молоді на процес її реінтеграції у соціум / О.О. Блискун // Соціально-психологічні особливості життєвого вибору особистості в період ранньої дорослості : [монографія] / Ю.А. Завацький, Г.М. Побокіна, О.О. Блискун та ін. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. – С. 32 – 75.
12. Блискун О.О. Гендерні особливості прояву ревнощів як негативного емоційного стану особистості / О.О. Блискун, О.В. Пелешенко // Матеріали XIV наук.-практ. веб-конф. з міжнар. участю «Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства», 10 квіт. 2020 р., м. Сєверодонецьк. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. – С. 166 – 170.
13. Блискун О.О. До питання реінтеграції особистості в соціумі: вихідні положення / О.О. Блискун // Матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. «Інституціональні перетворення в суспільстві: світовий досвід і українська реальність», 18-19 верес. 2014 р., м. Мелітополь / за заг. ред. А.А. Ткача, М.М. Радевої. – Мелітополь : МІДМУ «КПУ», 2014. – С. 12 – 16.
14. Блискун О.О. До проблеми психологічних принципів поведінки людини (генетико-моделюючий підхід С. Максименка) / О.О. Блискун // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. – № 2 (34). – С. 34 – 42.
15. Блискун О.О. Дослідження проблем сучасної молоді: соціологічні та психологічні аспекти / О.О. Блискун // Актуальні проблеми психології :

- зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Т. IX, Вип. 13. – К. ; Ніжин : ПП Лисенко, 2020. – С. 26 – 37.
16. Блискун О.О. Застосування резервних можливостей молоді у процесі її соціальної реінтеграції в соціум / О.О. Блискун // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 2 (37). – Т. 2. – С. 242 – 247.
17. Блискун О.О. Змістовні аспекти процесу реінтеграції молоді: проблеми та перспективи / О.О. Блискун // Матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні питання здоров'язбереження у координатах сучасних парадигм», 28-29 лист. 2019 р., м. Северодонецьк. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. – С. 123 – 125.
18. Блискун О.О. Концептуалізація проблеми реінтеграції молоді у соціально-психологічній парадигмі / О.О. Блискун // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Т. IX, Вип. 12. – К. ; Ніжин : ПП Лисенко, 2019. – С. 376 – 386.
19. Блискун О.О. Концептуальні основи дослідження реінтеграційних процесів / О.О. Блискун // Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри», 24-25 лист. 2016 р., м. Київ ; м. Северодонецьк. – Северодонецьк : Вид-во Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, 2016. – С. 24 – 26.
20. Блискун О.О. Напрями профілактики і корекції поведінки молоді / О.О. Блискун, О.В. Пелешенко // Матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний вимір», 5-6 груд. 2019 р., м. Северодонецьк. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. – С. 26 – 28.
21. Блискун О.О. Організаційно-психологічні умови розвитку адаптаційного потенціалу молоді в процесі її реінтеграції / О.О. Блискун // Матеріали наук. круглого онлайн-столу «Наукова спадщина української психології: єдність минулого та теперішнього», 11 черв. 2020 р., м. Київ. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2020. – С. 9 – 11.

22. Блискун О.О. Особливості міжособистісної взаємодії молоді в процесі реінтеграції / О.О. Блискун // Матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. «Інституціональні перетворення в суспільстві: світовий досвід і українська реальність», 11-13 верес. 2015 р., м. Мелітополь / за заг. ред. М.М. Радевої. – Мелітополь : ТОВ «Колор Принт», 2015. – С. 13 – 15.
23. Блискун О.О. Особливості прояву соціалізованості молоді в процесі її реінтеграції / О.О. Блискун // Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. «Virtual Man: New Horizons», 20-21 січ. 2017 р. – Montreal : СРМ «ASF», 2017. – Ч. 1. – С. 8 – 10.
24. Блискун О.О. Особливості суб'єктивного соціального благополуччя молодих співробітників в організації / К.О. Круглов, О.О. Блискун // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія : Психологічні науки. – Вип. 4. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. – С. 100 – 107.
25. Блискун О.О. Проблеми соціально-психологічного супроводу процесу реінтеграції молоді / О.О. Блискун // Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. «Лабіринти реальності», 30-31 жовт. 2018 р., Рубіжне, Северодонецьк, Житомир, Баку, Ніш, Зелена Гура / за заг. ред. проф. М.А. Журби. – Montreal : СРМ «ASF», 2018. – С. 87 – 89.
26. Блискун О.О. Психологічна безпека молоді у просторі смисложиттєвих орієнтирів / О.О. Блискун // Матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. «Інноваційна діяльність та дослідно-експериментальна робота в сучасній освіті», 20 жовт. 2017 р., м. Чернівці. – Чернівці : ІППОЧО, 2017. – С. 6 – 8.
27. Блискун О.О. Психологічний аналіз проблеми реінтеграції молоді в сучасному проблемогенному суспільстві / О.О. Блискун // Матеріали наук. конф. «Гуманітарні проблеми розвитку сучасного суспільства», 11-12 січ. 2017 р., м. Северодонецьк. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. – С. 12 – 14.
28. Блискун О.О. Психологічні особливості комплексної реабілітації молоді «групи ризику» / О.О. Блискун, О.В. Пелешенко // Perspectives of world science and education. – Series : Psychology, Sociology, Political Science. – Vol. 2. – Osaka : CPN Publishing Group, 2019. – P. 87 – 96.

29. Блискун О.О. Психологічні особливості прояву агресії та форми агресивної поведінки молоді / О.О. Блискун, Ю.О. Бохонкова, О.В. Пелешенко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. – № 3 (50). – Т. 3. – С. 33 – 44.
30. Блискун О.О. Психологічні та соціологічні вектори процесу реінтеграції молоді / О.О. Блискун // Матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. «Інституціональні перетворення в суспільстві: світовий досвід і українська реальність», 14 верес. 2018 р., м. Мелітополь. – Мелітополь : ТОВ «Колор Принт», 2018. – С. 15 – 17.
31. Блискун О.О. Психолого-педагогічні особливості психодіагностичного дослідження молоді / О.О. Блискун, О.В. Пелешенко // Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. «Психолого-педагогічні, правові та соціально-культурні проблеми сучасного суспільства», 16-17 жовт. 2019 р., м. Кременчук / [ред. кол. В.Д. Шаповал (голова), Н.В. Шаповал (відпов. секр. та ін.)]. – Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2019. – С. 116 – 117.
32. Блискун О.О. Реінтеграція молодих фахівців в умовах проблемогенного соціуму / О.О. Блискун // Особистісно-професійна адаптація фахівців соціономічного профілю у проблемогенному соціумі : [монографія] / Ю.А. Завацький, І.Є. Жигаренко, О.О. Блискун та ін. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. – С. 54 – 88.
33. Блискун О.О. Реінтергація молоді в сучасному соціумі: процес і результат / О.О. Блискун // Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм», 23-24 січн. 2015 р., м. Северодонецьк. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – С. 16 – 19.
34. Блискун О.О. Ресурси особистісного потенціалу молоді та її реінтеграція в умовах сучасного соціуму / О.О. Блискун // Матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри», 25-26 груд. 2017 р., м. Северодонецьк. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. Даля, 2017. – С. 7 – 9.

35. Блискун О.О. Розвиток іншомовної діяльності особистості у сучасному освітньо-інформаційному просторі / О.О. Блискун, С.В. Цимбал // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Нова українська школа як простір формування ключових компетентностей учасників освітнього процесу», 3 груд. 2020 р., м. Чернівці. – Чернівці : ІППОЧО, 2020. – С. 101 – 104.
36. Блискун О.О. Роль самосвідомості в структурі свідомості людини / О.О. Блискун, Ю.В. Сербін, О.В. Куртова // Матеріали XV наук.-практ. конф. з міжнар. уч. «Соціально-психологічні проблеми трансформації сучасного суспільства», 16-17 лист. 2018 р., м. Северодонецьк. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – С. 242 – 244.
37. Блискун О.О. Система соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму / О.О. Блискун // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. – № 3 (53). – Т. 3. – С. 180 – 189.
38. Блискун О.О. Систематизація наукових досліджень специфіки процесу реінтеграції молоді / О.О. Блискун // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Психологія в контексті сучасних досліджень проблем розвитку особистості» 11-12 груд. 2020 р., м. Запоріжжя. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2020. – С. 74 – 76.
39. Блискун О.О. Соціальна реінтеграція молоді в умовах проблемогенного соціуму / О.О. Блискун // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. – № 1 (42). – Т. 2. – С. 170 – 177.
40. Блискун О.О. Соціальне самопочуття молоді та його вплив на успішність процесу її реінтеграції / О.О. Блискун // *Virtus : Scientific Journal* / Editor-in-Chief M.A. Zhurba. – Series : Philosophy. Psychology. Pedagogy. – Issue 46. – Canada : Center of modern pedagogy «Learning without Frontiers», 2020. – С. 33 – 35.
41. Блискун О.О. Соціальний потенціал молоді та її реінтеграція / О.О. Блискун // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук.

- праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2015. – № 3 (38). – Т. 3. – С. 417 – 423.
42. Блискун О.О. Соціальний простір і соціальні комунікації в аспекті проблеми реінтеграції / О.О. Блискун // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Т. IX, Вип. 11. – К. ; Ніжин : ПП Лисенко, 2018. – С. 418 – 431.
43. Блискун О.О. Соціальний статус молоді та її психосоціальний розвиток / О.О. Блискун // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2015. – № 3 (38). – Т. 2. – С. 345 – 351.
44. Блискун О.О. Соціальні механізми інтеріоризації і трансформації цінностей сучасною молоддю в процесі її реінтеграції / О.О. Блискун // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2020. – № 3 (53). – Т. 1. – С. 36 – 47.
45. Блискун О.О. Соціально-психологічна зрілість студентської молоді в умовах сьогодення / О.О. Блискун, О.В. Пелешенко // Scientific achievements of modern society. – Series : Psychology, Sociology, Political Science. – Vol. 1. – Liverpool : Cognum Publishing house, 2019. – P. 54 – 62.
46. Блискун О.О. Соціально-психологічна специфіка антиципації молоді та її самопочуття в умовах життєвих змін: онто- та соціогенез / В.Ю. Завацький, О.О. Блискун // Український психологічний журнал : зб. наук. праць / головн. ред. І.В. Данилюк : КНУ імені Тараса Шевченка. – К. : Міленіум, 2020. – № 2 (14). – С. 85 – 99.
47. Блискун О.О. Соціально-психологічне забезпечення процесу реінтеграції молоді у полікультурний простір / О.О. Блискун // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2015. – № 2 (37). – Т. 3. – С. 299 – 305.

48. Блискун О.О. Соціально-психологічні засади підтримки та розвитку молоді в процесі її реінтеграції в умовах сучасного соціуму / О.О. Блискун // Матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. «Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти», 29-30 груд. 2016 р., м. Севе-родонецьк. – Montreal : СРМ «ASF», 2016. – С. 6 – 9.
49. Блискун О.О. Соціально-психологічні проблеми дослідження пове-дінки молоді / О.О. Блискун // Науковий вісник національного пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. – Серія : Корекційна та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – Вип. 22. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2020. – С. 310 – 313.
50. Блискун О.О. Соціально-психологічні особливості сучасної молоді / О.О. Блискун // Матеріали XX Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні пи-тання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучас-ному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспе-кти», 30-31 травн. 2020 р. – Монреаль : СРМ «ASF», 2020. – С. 54 – 55.
51. Блискун О.О. Соціально-психологічні проблеми суб'єктивного благо-получчя молоді в період реінтеграції / О.О. Блискун, Ю.А. Завацький // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Тенденції та перспективи розвит-ку психології та соціальної роботи в сучасному суспільстві», 5 лист. 2020 р., м. Одеса. – Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2020. – С. 55 – 58.
52. Блискун О.О. Соціально-психологічні технології оптимізації процесу реінтеграції молоді людини / О.О. Блискун // Матеріали круглого столу «Творча спадщина Г.С. Костюка: історія та сучасність» (присвяченого 120-річчю від дня народження Г.С. Костюка), 17 черв. 2019 р., м. Київ. – К. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2019. – С. 13 – 15.
53. Блискун О.О. Соціально-психологічні чинники успішності реінте-грації молоді у соціокультурному середовищі в контексті розвитку її іде-нтичності / О.О. Блискун // Virtus : Scientific Journal / Editor-in-Chief M.A. Zhurba. – Series : Philosophy. Psychology. Pedagogy. – Issue 45. – С-

- Canada : Center of modern pedagogy «Learning without Frontiers», 2020. – С. 43 – 47.
54. Блискун О.О. Специфіка становлення ціннісно-сміслової сфери молоді в процесі її реінтеграції / О.О. Блискун // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2020. – № 3 (53). – Т. 2. – С. 18 – 27.
55. Блискун О.О. Стереотипні та індивідуальні прояви соціальної аномії в процесі реінтеграції молоді / О.О. Блискун // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2017. – № 3 (44). – Т. 3. – С. 217 – 223.
56. Блискун О.О. Сучасний соціокультурний контекст процесу реінтеграції молоді: до постановки проблеми / О.О. Блискун // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2013. – № 1 (30). – С. 414 – 419.
57. Блискун О.О. Сучасні проблеми реінтеграції молоді в умовах вимушеної міграції / О.О. Блискун // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2016. – № 1 (39). – Т. 2. – С. 119 – 132.
58. Бондаренко О.Ф. Особливість: комунікативно-психологічна концепція / О.Ф. Бондаренко, С.О. Мусатов // Психологія і особистість. – 2016. – № 2(2). – С. 257 – 259.
59. Бондаренко О.Ф. Метапсихологічний контекст психологічної допомоги / О.Ф. Бондаренко // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 4. – С. 4 – 12.
60. Бондарчук О.І. Суб'єктивне благополуччя як індикатор успішного життєвого шляху / О.І. Бондарчук // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – № 3(47). – Т. 3. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2018. – С. 37 – 47.

61. Борисюк А.С. Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика : монографія / А.С. Борисюк, С.Д. Максименко, С.Б. Кузікова та ін. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2017. – С. 357 – 377.
62. Борисюк А.С. Специфіка соціальної інтеграції та реінтеграції особистості у соціум / А.С. Борисюк // Особистість в умовах кризи: соціально-психологічний вимір : монографія / відп. ред. А.С. Борисюк. – Чернівці : Технодрук, 2018. – С. 129 – 143.
63. Боришевський М.Й. Ціннісні орієнтації в особистісному становленні сучасної молоді / М.Й. Боришевський // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К., 2003. – Т.V, Ч. 5. – С. 34 – 42.
64. Бохонкова Ю.О. Психологічний аналіз різновидів ситуацій життєвих змін у зв'язку зі ступенем їх впливу на діяльність людини / Ю.О. Бохонкова та ін. // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – К. ; Ніжин : ПП Лисенко, 2015. – Т. IX. – Вип. 7. – С. 35 – 42.
65. Бочелюк В.Й. Трансформація молоді в період глобальної соціально-економічної кризи / В.Й. Бочелюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія : Психологічні науки. – Вип. 3. – 2019. С. 114 – 121.
66. Боярин Л.В. Аналіз психотерапевтичної практики вітчизняних та зарубіжних науковців щодо соціально-психологічної дезадаптації молоді / Л.В. Боярин // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2014. – № 1(33). – С. 98 – 103.
67. Васьківська С.В. Основи психологічного консультування / С.В. Васьківська. – К. : Ніка-центр, 2011. – 424 с.
68. Васютинський В.О. Інтеракційні виміри особистісного і соціального буття / В.О. Васютинський // Соціальна психологія. – 2005. – № 3 (11). – С. 8 – 19.

69. Васютинський В.О. Психологічні виміри спільноти : монографія / В.О. Васютинський. – К. : Золоті ворота, 2010. – 120 с.
70. Ващенко І.В. Концепт «моральна свідомість» та цінності молоді: психологічний аспект / І.В. Ващенко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. пр. Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 1 (36). – С. 65 – 75.
71. Ващенко І.В. Особистість та життєві ситуації у концептуальному просторі психологічної науки / І.В. Ващенко, І.В. Ананова // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка ; Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 46. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2019. – С. 59 – 88.
72. Ващенко І.В. Психологічні технології професійного самозбереження молоді та її соціальної підтримки в епоху суспільних трансформацій / І.В. Ващенко, Н.Є. Завацька // Розвиток особистості в різних умовах соціалізації : монографія / за наук. ред. Л.О. Калмикової, Г.О. Хомич. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2016. – С. 405 – 421.
73. Ващенко І.В. Розвиток студентської молоді в різних умовах соціалізації / І.В. Ващенко // Психологічні технології конструктивного самозбереження особистості в епоху суспільних трансформацій : монографія / за наук. ред. Л. Калмикової, Г. Хомич. – К. : Слово, 2016. – С. 405 – 421.
74. Ващенко І.В. Соціально-педагогічна діяльність зі студентською молоддю / І.В. Ващенко // Науковий вісник Миколаївського нац. ун-ту імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки / за наук. ред. С.Д. Максименка, Н.О. Євдокимової. – Миколаїв : МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2014. – Вип. № 2.13 (109). – С. 65 – 68.
75. Вихрущ-Олексюк О.А. Особистісні детермінанти інтеграції в полікультурне середовище: дис. ...к. психол. н. : 19.00.05 / Олександра Анатоліївна Вихрущ-Олексюк. – Сєверодонецьк, 2016. – 247 с.
76. Волинець Н.В. Емпірична модель особистісного психологічного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби України / Н.В. Волинець // Вісник Національної академії Державної прикордонної

- служби України. – Серія : Психологія. – 2018. – Вип. 2. – URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadrn_2018_2_5.
77. Волченко Л.П. Структура соціальних уявлень старшокласників і соціально-нормативна активність особистості: дис. ...к. психол. н. : 19.00.05 / Лариса Петрівна Волченко. – Сєверодонецьк, 2016. – 199 с.
78. Галян А. Відповідальність та емоційне вигорання вчителів / А. Галян // Інсайт: психологічні виміри суспільства. – № 2. – 2019. – С. 16 – 23.
79. Галян І. Мотиваційні та ціннісні детермінанти професійної становлення майбутніх учителів / І. Галян // Наука та освіта. – № 3. – 2018. – С. 36 – 42.
80. Галян І.М. Особисті детермінанти відповідальності майбутніх вихователів / І.М. Галян // Інсайт: психологічні виміри суспільства. – № 1. – 2019. – С. 15 – 21.
81. Гарькавець Н.С. Психологічні особливості системи цінностей студентської молоді: дис. ...к. психол. н. : 19.00.05 / Наталія Сергіївна Гарькавець. – Сєверодонецьк, 2014. – 215 с.
82. Гарькавець С.О. Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі : [монографія] / С.О. Гарькавець. – Луганськ : Вид-во «Ноулідж», 2010. – 343 с.
83. Гарькавець С.О. Студентська молодь та соціально-психологічні впливи у контексті інсталяції вимог трансформаційного суспільства / С.О. Гарькавець // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 3 (38). – С. 126 – 134.
84. Гейко Є.В. Соціально-психологічні особливості корекції полісистемної цілісності особистості / Є.В. Гейко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – № 3 (41). – С. 6 – 15.
85. Гейко Є.В. Цілісність особистості з афективними розладами у вимірі системного підходу / Є.В. Гейко // Актуальні проблеми психології : зб.

- наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К. ; Ніжин : ПП Лисенко, 2018. – Т. IX. – Вип. 11. – С. 56 – 68.
86. Гордієнко Н.В. Особливості розвитку психологічної компетентності / Н.В. Гордієнко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – № 3(47). – Т. 3. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – С. 47 – 56.
87. Гошовська Д. Синергетичні аспекти ревіталізації депривованої особистості / Д. Гошовська, Я. Гошовський // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. – № 3 (35). – С. 140 – 145.
88. Гошовський Я.О. Психологічна реінтеграція особистості в умовах глобальних трансформацій: засадничі положення / Я.О. Гошовський, Д.Т. Гошовська // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 3 (38). – С. 134 – 142.
89. Гошовський Я. Ревіталізація психогенези депривованої особистості / Я. Гошовський // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. – № 2 (34). – С. 101 – 108.
90. Грубі Т.В. Основні підходи до визначення гендерної толерантності / Т.В. Грубі // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – № 2(46). – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – С. 99 – 108.
91. Данильченко Т.В. Психологічна структура соціального благополуччя та неблагополуччя / Т.В. Данильченко // Український психологічний журнал. – 2017. – № 2. – С. 7 – 22.
92. Данильченко Т.В. Суб'єктивне соціальне благополуччя: психологічний вимір : монографія / Т.В. Данильченко. – Чернігів : Десна Поліграф, 2016. 543 с.

93. Данилюк І.В. Психологічні технології самодетермінації розвитку особистості : монографія / І.В. Данилюк та ін. – К. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2018. – 192 с.
94. Дьяконов Г. Діалогічне дослідження надії / Г. Дьяконов // Соціальна психологія. – 2005. – №4. – С. 163 – 171.
95. Євдокимова Н.О. Дорога змін: ефективне спілкування у кризових умовах життя / Н.О. Євдокимова, В.Л. Зливков, С.О. Лукомська. – Миколаїв : Іліон, 2016. – 180 с.
96. Журба А.М. Технології забезпечення професійної соціально-психологічної підтримки у процесах адаптації та реадaptaції особистості / А.М. Журба // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2014. – № 3 (35). – С. 198 – 210.
97. Завацька Н.Є. Адаптаційний потенціал особистості: медико-соціальний вимір : монографія / За заг. ред. Н.Є. Завацької, Р.П. Шевченко. – К. : ПВТП «LAT&K», 2019. – 239 с.
98. Завацька Н.Є. Психологічна допомога молоді при адаптаційних розладах та відхиленнях у поведінці / Н.Є. Завацька та ін. // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2018. № 3 (47). – Т.1. – С. 160 – 170.
99. Завацька Н.Є. Психологія ресоціалізації особистості в умовах соціальної ізоляції : монографія / Н.Є. Завацька, І.Є. Жигаренко. – Луганськ : СХУ ім. В. Даля, 2011. – 270 с.
100. Завацький В.Ю. Формування життєвих сценаріїв молоді в аспекті регулятивної сутності гендерної культури суспільства / В.Ю. Завацький // Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: психотехнології особистісних змін» 16-17 лют. 2017 р., м. Суми. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2017. – С. 27 – 28.
101. Завацький Ю.А. Психологічні основи соціальної мобільності особистості в період криз: дис. ...д-ра психол. н. : 19.00.05 / Юрій Анатолійович Завацький. – Северодонецьк, 2021. – 372 с.

102. Златова Л.С. Соціально-психологічні особливості розвитку адаптаційного потенціалу молоді як чинника збереження її психологічного здоров'я: дис. ... канд. психол. н. : 19.00.05 / Людмила Степанівна Златова. – Сєверодонецьк, 2020. – 258 с.
103. Камінська С.В. Соціально-психологічні особливості професійної ідентичності студентів різних напрямів підготовки / С.В. Камінська // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія : Психологічні науки. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Вип.1. – Т. 2. – С. 79 – 84.
104. Камінська С.В. Соціально-психологічні чинники професійної маргінальності випускників вищих навчальних закладів: дис. ... к. психол. н. : 19.00.05 / Світлана Валеріївна Камінська. – Сєверодонецьк, 2016. – 216 с.
105. Капська А.Й. Соціальна робота / А.Й. Капська. – К. : Центр навч. літри, 2005. – 328 с.
106. Карамушка Л.М. Класифікація видів соціальної напруженості в освітніх організаціях / Л.М. Карамушка // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Організаційна психологія. Економічна психологія. – Вип. 1(12). – 2019. – С. 44 – 56.
107. Карамушка Л.М. Копінг-стратегії: сутність, підходи до класифікації, значення для психологічного здоров'я молоді / Л.М. Карамушка та ін. // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Т. 55, № 1. – К. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2020. – С. 23 – 30.
108. Карамушка Л.М. Особистісна та професійна самоактуалізація молоді: рівень значущості, розуміння сутності та умов для здійснення у соціумі / Л.М. Карамушка та ін. // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Т. 53, № 1. – К. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2019. – С. 15 – 22.
109. Карпенко З.С. Аксіологічна психологія особистості / З.С. Карпенко. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – 512 с.

110. Коваленко А.Б. Проблема розуміння в працях українських психологів / А.Б. Коваленко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – № 1(36). – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – С. 190 – 199.
111. Ковальчук З.Я. До проблеми соціально-психологічних особливостей цілісності особистості та її антиципації / З.Я. Ковальчук // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – № 3 (47). – Т. 3. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – С. 142 – 147.
112. Ковальчук З.Я. Психологія безпеки: технології конструктивного самозбереження особистості : монографія / З.Я. Ковальчук та ін. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 588 с.
113. Ковальчук З.Я. Соціально-психологічний аналіз становлення особистості в умовах сучасних змін / З.Я. Ковальчук // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – № 3(47). – Т. 2. – С. 41 – 48.
114. Ковальчук О.С. Взаємозв'язок соціальної відповідальності як цінності з психологічним благополуччям української молоді / О.С. Ковальчук, О.В. Канциренко // Організаційна психологія. Економічна психологія. – 2016. – № 1. – С. 37 – 44.
115. Кокун О.М. Аналіз поняття адаптаційних можливостей людини / О.М. Кокун // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К. : Гнозис, 2002. – Т. IV. – Ч. 5. – С. 137 – 140.
116. Комар Т.В. Психологічні передумови становлення та корекції особистісної зрілості / Т.В. Комар // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – К. ; Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – Т. IV., Вип. 11. – С. 108 – 122.
117. Кононенко А.О. Індивідуальна соціальна ситуація розвитку особистості та її антиципація в умовах змін життєдіяльності / А.О. Кононенко //

- Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – № 3 (47). – Т. 3. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – С. 142 – 147.
118. Кононенко А.О. Соціально-психологічні особливості самореалізації особистості в сучасному суспільстві : монографія / А.О. Кононенко та ін. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – 435 с.
119. Кононенко О.І. Соціально-психологічні основи розвитку перфекціонізму особистості: дис. ...д-ра психол. наук : 19.00.05 / Оксана Іванівна Кононенко. – Сєверодонецьк, 2017. – 464 с.
120. Кіпень В. Українське студентство: на що орієнтуємося і що цінуємо? / В. Кіпень // Управління освітою. – 2001. – № 22. – С. 10.
121. Корольчук М.С. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, А.Ф. Косенко, Т.І. Кочергіна / Заг. ред. М.С. Корольчука. – К. : ІНКОС, 2002. – 272 с.
122. Коростеліна К.В. Структура і динаміка системи соціальної ідентичності : дис. ...д-ра психол. н. : 19.00.05 / Карина Валентинівна Коростеліна. – К., 2003. – 446 с.
123. Кузікова С.Б. Основи психокорекції / С.Б. Кузікова. – К. : Академвидав, 2012. – 320 с.
124. Кузікова С.Б. Стагнація самозмінювання як механізм кризоутворення на життєвому шляху особистості / С.Б. Кузікова // Матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя», 18-19 лют. 2016 р., м. Суми. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2016. – С. 58 – 63.
125. Кузьміна І.П. Професійна ідентичність майбутніх фахівців / І.П. Кузьміна // Вісник НТУУ «КПІ». – Серія : Філософія. Психологія. Педагогіка. – Вип. 1. – 2012. – С. 102 – 106.
126. Литвиненко О.Д. Соціально-психологічні засади розвитку адаптаційного потенціалу молоді в умовах сучасного соціуму: дис. ...д-ра психол. н. : 19.00.05 / Ольга Дмитрівна Литвиненко. – Сєверодонецьк, 2019. – 447 с.

127. Літвінова О.В. Проблема соціально-психологічної адаптації молоді в ситуації зміни професії в умовах соціального середовища / О.В. Літвінова // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2015. – №3 (38) – С. 231 –238.
128. Літвінова О.В. Психологічний потенціал цінностей студентської молоді в період соціальної нестабільності / О.В. Літвінова // Теоретичні та прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. – №2 (34) – С. 148 – 158.
129. Ложкін Г. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки суб'єкта / Г. Ложкін, Н. Волянчук // Соціальна психологія. – 2008. – № 3 (29). – С. 123 – 130.
130. Лосієвська О.Г. Психологія розвитку комунікативних компетенцій професіоналізму майбутнього фахівця гуманітарного профілю: дис. ...д-ра психол. н. : 19.00.05 / Ольга Геннадіївна Лосієвська. – Сєверодонецьк, 2020. – 354 с.
131. Лушин П.В. Психологія особистісного змінювання: дис. ...д-ра психол. наук : 19.00.01 / Павло Володимирович Лушин. – К., 2003. – 383 с.
132. Маковецький А.М. Ціннісні орієнтації української молоді та їхня трансформація : досвід соціологічного аналізу / А.М. Маковецький // Вісник Львівського університету. – 2008. – Вип. 2. – С. 331 – 338.
133. Максименко С.Д. Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід : монографія / С. Д. Максименко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2013. – 592 с.
134. Максименко С.Д. Розвиток підлітка з точки зору генетичної психології / С.Д. Максименко // Актуальні проблеми психології : Психологія особистості. Психологічна допомога особистості : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К., 2013. – Т. 11, вип. 8. Ч. 1. – С. 3 – 12.
135. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі : [В 2 т.] / С.Д. Максименко. – К. : Форум, 2002. – Т.1. – 319 с. ; Т.2. – 335 с.

136. Мілютіна К.Л. Траєкторії життєвого шляху особистості у динамічному середовищі : монографія / К.Л. Мілютіна. – Ніжин : ТОВ Аспект-поліграф, 2012. – 298 с.
137. Міщенко Н.В. Соціально-психологічна програма системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін / Н.В. Міщенко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2018. – № 2 (46). – С. 203 – 209.
138. Москаленко О.В. Сучасні концепції ціннісно-сислової сфери особистості / О.В. Москаленко // Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». – Серія : Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2010. – № 2. – С. 113 – 117.
139. Москалець В.П. Психологія релігії / В.П. Москалець. – К. : Академ-видав, 2004. – 240 с.
140. Найдьонова Л.А. Агресивний кібер-простір чи агресивні користувачі? Психологічні засади додання кібер-булінгу / Л.А. Найдьонова // Психологічні перспективи. – Спец. вип. : Проблеми кіберагресії. – 2012. – Т. 2. – С. 83 – 92.
141. Онуфрієва Л.А. Соціально-психологічні засади розвитку професіоналізму майбутніх фахівців соціономічних професій: дис. ...д-ра психол. н. : 19.00.05 / Ліана Анатоліївна Онуфрієва. – Северодонецьк, 2020. – 502 с.
142. Орап М.О. Наративні технології у подоланні критичних ситуацій життя / М.О. Орап // Матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя», 18-19 лют. 2016 р., м. Суми. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2016. – С. 279 – 282.
143. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціально-психологічна структура особистості / Л. Е. Орбан-Лембрик // Вісник Прикарпатського університету. Серія : філософські і психологічні науки. – Івано-Франківськ : «Плай», 2002. – Вип. 3. – С. 137–146.

144. Основи соціальної психології / О.А. Донченко, М.М. Слюсаревський, В.О. Татенко та ін. ; за ред. М.М. Слюсаревського. – К. : Міленіум, 2008. – 495 с.
145. Особистісний вибір : психологія відчаю та надії / За ред. Т.М. Титаренко. – К. : Міленіум, 2005. – 336 с.
146. Павелків Р.В. Вікова психологія / Р.В. Павелків. – К. : Кондор, 2011. – 468 с.
147. Панок В.Г. Психоконсультативні стратегії діяльності практичного психолога системи освіти / В.Г. Панок, Я.В. Чаплак, Д.Д. Романовська ; за наук. ред. В.Г. Панка. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 232 с.
148. Перетяцько В.А. Волонтерська діяльність як чинник трансформації ціннісних орієнтацій молоді: дис. ... к. психол. н. : 19.00.05 / Владислав Анатолійович Перетяцько. – Сєверодонецьк, 2015. – 215 с.
149. Періг І.М. Діагностика креативності студентів [Електронний ресурс] – Режим доступу до статті : http://novyn.kpi.ua/2007-3-2/19_Perig.pdf
150. Пілецька Л.С. Вплив професійної мобільності особистості на професійне становлення молоді в координатах сучасних парадигм / Л.С. Пілецька // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний університет імені Григорія Сковороди». – Вип. 35. – Т. III. – К. : Гнозис, 2015. – С. 370 – 376.
151. Пілецька Л.С. Маргінальність у контексті проблеми соціальної мобільності особистості / Л.С. Пілецька // Збірник наукових праць : філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011. – Вип. 16. – Ч. 1. – С. 5 – 15.
152. Пірен М. Ціннісні орієнтації молоді в українському суспільстві на сучасному етапі / М. Пірен, О. Цілюрик // Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації. – 2011. – № 4. – С. 213 – 218.
153. Плющ О.М. Соціально-психологічні механізми інформаційного впливу : монографія / О.М. Плющ. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2017. – 244 с.

154. Попович І.С. Психологія соціальних очікувань особистості: автореф. дис. ...-ра психол. н. : 19.00.05 / Ігор Степанович Попович. – Сєверо-донецьк, 2017. – 42 с.
155. Попович І.С. Роль соціальних очікувань в саморегуляції поведінки особистості / І. С. Попович // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 28 – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – С. 481 – 490.
156. Психологія групової ідентичності : закономірності становлення : монографія / П.П. Горностай, О.А. Ліщинська, Л.Г. Чорна [та ін.] ; За наук. ред. П.П. Горностая ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К. : Міленіум, 2014. – 252 с.
157. Радчук Г.К. Ціннісні виміри сучасної вищої освіти / Г.К. Радчук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. 35. – С. 150 – 155. – (Серія 12 : Психологічні науки).
158. Ревіталізація дітей з особливими потребами : монографія / За заг. ред. проф. Гошовського Я.О. – Луцьк : ПП Іванюк В.П., 2013. – 360 с.
159. Рибалка В.В. Психологія праці особистості / В.В. Рибалка. – К. ; Кременчук : ПП Щербатих, 2006. – 76 с.
160. Романюк Л.В. Соціально-психологічні аспекти розвитку смисложиттєвих цінностей особистості шляхом динамічного навчання / Л.В. Романюк // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України ; ред. С.Д. Максименко, М.Л. Смульсон. – Т. 8. Психологічна теорія і технологія навчання. – Вип. 4. – К., 2007. – С. 107 – 116.
161. Савчук О.В. Динаміка ціннісних орієнтацій української молоді / О.В. Савчук // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : зб. наук. праць. – К. : Логос, 2012. – Вип.16. – 2012. – С. 60 – 67.
162. Сергеєнкова О.П. Вікова психологія / О.П. Сергеєнкова. – К. : ЦУЛ, 2012. – 384 с.

163. Скок М.А. Ціннісні орієнтації особистості сучасного студента / М.А. Скок // Вісник Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка. – Чернігів, 2002. – Вип. 11. – Серія : Психологічні науки. – С. 128 – 132.
164. Смирнова О.О. Соціально-психологічні умови розвитку комунікативної компетентності студентів у полікультурному освітньому просторі вищого навчального закладу: дис. ...канд. психол. н. : 19.00.05 / Олена Олександрівна Смирнова. – Сєверодонецьк, 2018. – 243 с.
165. Смульсон М.Л. Психологія розвитку інтелекту в ранньому юнацькому віці: автореф. дис. ...д-ра психол.н. : 19.00.07 / Марина Лазарівна Смульсон. – К., 2002. – 40 с.
166. Татенко В.О. Соціально-психологічні механізми впливу людини на людину / В.О. Татенко // Соціальна психологія. – 2003. – № 1. – С. 60 – 72.
167. Титаренко Т.М. Вікова динаміка особистісної дисгармонії / Т.М. Титаренко // Практична психологія і соціальна робота. – 2004. – № 9. – С. 67 – 75.
168. Траверсе Т.М. Психологія політичного мислення : монографія / Т.М. Траверсе. – К. : Парлам. вид-во, 2015. – 416 с.
169. Турбан В.В. Становлення етичної свідомості в онтогенезі: автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Вікторія Вікторівна Турбан. – К., 2013. – 38 с.
170. Фрадинська А.П. Мотивація як чинник формування професійних очікувань майбутніх фахівців / А.П. Фрадинська // Психологічні перспективи : зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки / за ред. Л.В. Засекіної. – Луцьк, 2011. – Вип. 18. – С. 270 – 278.
171. Хомик В.С. Біографічна ідентичність: психологічна травма та конструювання смислу картини життєвого шляху / В.С. Хомик // Вісник Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. – Серія : Психологія. – 2013. – Т. 18, Вип. 22(3). – С. 198 – 206.
172. Чепелева Н.В. Проблеми психологічної герменевтики : монографія / Н.В. Чепелева (ред.). – К. : Міленіум, 2004. – 276 с.

173. Чепелева Н.В. Соціально-психологічні чинники розуміння та інтерпретації особистого досвіду : монографія / Н.В. Чепелева, Т.М. Титаренко, М.Л. Смульсон, В.В. Андрієвська, О.О. Зарецька, А.А. Васильченко. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 255 с.
174. Чернобровкін В.М. Розвиток особистісної свободи як цільовий вектор діяльності психолога у сфері психологічної допомоги / В.М. Чернобровкін, В.А. Чернобровкіна // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – Серія 12 : Психологічні науки : научное издание. – К. : НПУ, 2009. – Вип. 26 (50), Ч. 1. – С. 142 – 148.
175. Чернобровкіна В.А. Автономність особистості у контексті проблеми співвідношення внутрішніх і зовнішніх умов психічного розвитку / В.А. Чернобровкіна // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України ; за ред. С.Д. Максименка. – К., 2003. – Т. 5, Ч. 5. – С. 314 – 318.
176. Черемних К.О. Моделі завданнєвого структурування майбутнього / К.О. Черемних // Як будувати власне майбутнє : життєві завдання особистості : монографія / Т.М. Титаренко, О.Г. Злобіна, Л. А. Лепіхова [та ін] ; за наук. ред. Т. М. Титаренко ; НАПН України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – С. 75–89.
177. Шамне А.В. Суб'єктивне благополуччя як компонент психосоціального розвитку різних вікових, гендерних та соціальних груп сучасної молоді України / А.В. Шамне // Технології розвитку інтелекту. – 2014. – Т. 1, № 7. – С. 112 – 126.
178. Швалб Ю.М. Свідомість як відношення людини до світу / Ю.М. Швалб // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4 – С. 154 – 166.
179. Шевяков О.В. Динамічні соціотехнічні системи діяльності: соціальна підтримка / О.В. Шевяков та ін. // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. – № 3 (53). – Т.1. – С. 184 – 194.

180. Шевченко Г.П. Вплив мистецтва на виховання у студентської молоді якостей людини культури / Г.П. Шевченко // *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. – Вип. 96 (3). – 2020. – С. 269 – 281.
181. Шестопалова К. Психологічні механізми взаємозв'язку антиципування та життєвої компетентності особистості / К. Шестопалова // *Психологія і суспільство*. – 2013. – № 4. – С. 120 – 127.
182. Штепа О.С. Особистісна зрілість: Модель, опитувальник, тренінг : монографія / О.С. Штепа. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 210 с.
183. Щербан Т.Д. Феноменологія навчального спілкування: базові концептуальні положення / Т.Д. Щербан // *Психогенеза особистості: норма і девіація : зб. наук. статей*. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2015. – Т. 1. – С. 5 – 16.
184. Щербина Л.Ф. Метатеоретичне мислення психотерапевта: модель, дослідження, програма розвитку : монографія / Л.Ф. Щербина. – К. : Геопринт, 2012. – 283 с.
185. Юзвак Ж.М. Духовність : погляд психолога / Ж.М. Юзвак // *Початкова школа*. – 2000. – № 3. – С. 5 – 7.
186. Яценко Т.С. Активне соціально-психологічне навчання: теорія, процес, практика / Т.С. Яценко. – Хмельницький : Вид-во НАПВУ, 2002. – 792 с.
187. Allport G.W. Attitudes / G.W. Allport // *The handbook of social psychology* / C. Murchison. – Worcester : Clark University Press, 1935. – 345 p.
188. Amthauer R. Intelligenz-Struktur-Test. I-S-T 70 / R. Amthauer – Göttingen : Hogrefe, 1970. – 90 p.
189. Bandura A.A. Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavior change / A.A. Bandura // *Psychological Review*. – 1977. – Vol. 84. – P. 191 – 215.
190. Behaviour change: the principles for effective interventions. National Institute for Health and Clinical Excellence. Level 1A, City Tower, Piccadilly Plaza, Manchester, 2007. – 60 p.
191. Berman S.L. Existential anxiety in adolescents. Prevalence, structure, association with psychological symptoms and identity / S.L. Berman,

- C.F. Weems, T.R. Stickle // *Journal Youth*. – 2006. – Vol. 35(3). – P. 303 – 310.
192. Berzonsky M.D. Social-Cognitive Aspects of Identity Style: Need for Cognition, Experiential Openness, and Introspection / M.D. Berzonsky, C. Sullivan // *Journal of Adolescent Research*. – 1992. – Vol. 7(2). – P. 140 – 155.
193. Blynova O.Y. Philosophical and sociocultural dimensions of personality psychological security / O.Y. Blynova, L.S. Holovkova, O.V. Sheviakov // *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. – 2018. – № 14. – P. 73 – 83.
194. Blynova O. Psychological safety of the learning environment in sports school as a factor of achievement motivation development in young athletes / O. Blynova, K. Kruglov, O. Semenov, O. Los, I. Popovych // *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*. – 2020. – Vol. 20 (1). – Art 2. – P. 14 – 23.
195. Blyskun O. Research of the Motivational Mental States of Future Bachelors of the Faculty of Physical Education and Sports in the Educational Process / O. Blyskun, I. Popovych, O. Halian, Yu. Bokhonkova, Yu. Serbin, N. Buhaiova, V. Yaremchuk // *Revista Inclusiones*. – Vol. 7 num 4. – 2020. – P. 159 – 178. (Web of Science).
196. Blyskun O.O. Systematic Rehabilitation of Student Youth with Post-Traumatic Stress Disorders under Conditions of the Armed Conflict in Eastern Ukraine / O.O. Blyskun, V.Yu. Zavatskyi, L.S. Piletska, N.Ye. Zavatska, O.S. Semenov, O.Ye. Blynova, V.V. Yaremchuk, I.S. Popovych // *Revista Espacios*. – Vol. 41(6). – 2020. – P. 20 – 31.
197. Borysiuk A. Authority as a factor of formation of a young leader's personality and life position / A. Borysiuk, V. Bocheliuk, N. Panov, L. Pil'ska, V. Yaremchuk // *Asia Life Sciences*. – 2019. – Vol. 21(1). – P. 445 – 461.
198. Borysiuk A. Constructing a Structural-Functional Model of Social Expectations of the Personality / A. Borysiuk, I. Popovych, L. Zahrai, O. Fedoruk, P. Nosov, S. Zinchenko, V. Mateichuk // *Revista Inclusiones*. – Vol. 7 (num Especial). – 2020. – P. 154 – 167. (Web of Science).

199. Breakwell G.M. Coping with threatened identities / G.M. Breakwell. – L. ; N.-Y. : Mithuen, 1986. – 222 p.
200. Brzezinski Zb. Between Two Ages: America's Role in the Technetronic Era / Zb. Brzezinski. – N.-Y. : The Viking Press, 1970. – 356 p.
201. Busseri M.A. A review of the tripartite structure of subjective well-being: Implications for conceptualization, operationalization, analysis, and synthesis / M.A. Busseri, S.W. Sadava // Personality and Social Psychology Review. – 2011. – Vol. 15(3). – P. 290 – 314.
202. Csikszentmihalyi M. Positive psychology: Where did it come from, where is it going? / M. Csikszentmihalyi // Designing positive psychology / K.M. Sheldon, T.B. Kashdan, M.F. Steger. – N.-Y. : Oxford University Press, 2011. – P. 2 – 9.
203. Diener E. National accounts of subjective well-being / E. Diener, S. Oishi, R.E. Lucas // American Psychologist. – 2015. – Vol. 70. – P. 234 – 242.
204. Driscoll M.P. Psychology Of Learning For Instruction (3rd Edition) / M.P. Driscoll. – Massachusetts : Allyn and Bacon, 2004. – 496 p.
205. Erikson E. Psychosocial Identity / E. Erikson // A Way of Looking at Things Selected Papers / Edited by S. Schlein. – N.-Y., 1995. – 720 p.
206. Hollingshead A. Four factor index of social status / A. Hollingshead. – New Haven, CT. 1975. – Retrieved from : https://www.academia.edu/927771/Four_Factor_Index_of_Social_Status
207. Howell R.T. Health benefits: Metaanalytically determining the impact of well-being on objective health outcomes / R.T. Howell, M.L. Kern, S. Lyubomirsky // Health Psychology Review. – 2007. – Vol. 1. – P. 83 – 136.
208. Hull C.L. Principles of Behavior / C.L. Hull. – N.-Y. : Appleton-Century-Crofts, 1943. – 422 p.
209. Izard C. The Psychology of Emotions / C. Izard. – N.-Y. : Plenum Press, 1991. – 252 p.
210. Karamushka L.M. Educational staff ambiguity intolerance: relationship with organizational mobility and tension / L.M. Karamushka, K.V.

- Tereshchenko, O.V. Kredentser, V.I. Lagodzinska, V.M. Ivkin, O.S. Kovalchuk // *Організаційна психологія. Економічна психологія.* – № 3 (14). – 2018. – С. 42 – 50.
211. Kovalchuk Z.Ya. Reflexive activities of individual in crisis society / Z.Ya. Kovalchuk // *Наука і освіта : наук.-практ. журн. Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського.* – № 11. – 2016. – С. 71 – 78.
212. Kruskal W.H. Use of ranks in one-criterion variance analysis / W.H. Kruskal, W.A. Wallis // *Journal of the American Statistical Association* – 1952, Vol. 47. – № 260. – P. 583 – 621.
213. Labouvie-Vief G. Integrating emotions and cognition throughout the lifespan / G. Labouvie-Vief // *Integrating Emotions and Cognition Throughout the Lifespan.* – 2015. – P. 1 – 16.
214. Luhmann M. Subjective Well-Being and Adaptation to Life Events: A MetaAnalysis / M. Luhmann, W. Hofman, M. Eid, R.E. Lucas // *Journal of Personality and Social Psychology.* – 2012. – Vol. 102(3). – P. 592 – 615.
215. Marcia J.E. Identity in Adolescence // *Handbook of Adolescent Psychology* (Ed. by J. Adelson) / J.E. Marcia. – N.-Y. : John Wiley & Sons, 1980. – P. 159 – 187.
216. Marcora S.M. Mental fatigue impairs physical performance in humans / S.M. Marcora, W. Staiano // *Journal of Applied Physiology.* – 2009. – Vol. 106 № 3. – 2009. – P. 857 – 864.
217. Morris J. Theories and models of behaviour and behaviour change / J. Morris, M. Marzano, N. Dandy, L. Liz O'Brien // *The Forestry Chronicle.* – 2012. – 27 p.
218. Nosov P. Development of means for experimental identification of navigator attention in ergatic systems of maritime transport / P. Nosov, I. Palamarchuk, S. Zinchenko, I. Popovych, Y. Nahrybelnyi, H. Nosova // *Bulletin of University of Karaganda. – Technical Physics.* – Vol. 1, num 97. – 2020. – P. 58 – 69.

219. Ormrod J.E. Human learning / J.E. Ormrod. – [3rd ed.]. – N.-J. : Merrill, 2011. – 501 p.
220. Parsons T. Values, motives, and systems of action / T. Parsons, E.A. Shils // Toward a general theory of action / T. Parsons, E.A. Shils (Eds.). – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1951. – P. 47 – 275.
221. Popovych I. Constructing a Structural-Functional Model of Social Expectations of the Personality / I. Popovych, A. Borysiuk, L. Zahrai, O. Fedoruk, P. Nosov, S. Zinchenko, V. Mateichuk // Revista Inclusiones. – Vol. 7 num Especial. – 2020. – P. 154 – 167.
222. Popovych I. Optimización del desarrollo y psicorrección de expectativas sociales de estudiantes de filología extranjera / I. Popovych, O. Blynova, A. Zhuravlova, M. Toba, T. Tkach, N. Zavatska // Revista Inclusiones. – Vol. 7 num Especial. – 2020. – P. 82 – 94.
223. Popovych I. Research on the Correlation between Psychological Content Parameters of Social Expectations and the Indexes of Study Progress of Future Physical Education Teachers / I. Popovych, O. Blynova // Journal of Physical Education and Sport. – Vol. 19 num 3. – 2019. – P. 847 – 853.
224. Popovych I. Research on the Effectiveness of Training Technologies' Implementation in Student Theater / I. Popovych, L. Lymarenko, N. Tereshenko, T. Yevdokimova, A. Koverznieva, M. Aleksieieva // Revista Inclusiones. – Vol. 7 num 2. – 2020. – P. 104 – 121.
225. Popovych I. Research of the Relationship between Existential Anxiety and the Sense of Personality's Existence / I. Popovych, O. Kononenko, A. Kononenko, V. Stynska, N. Kravets, L. Piletska, O. Blynova // Revista Inclusiones. – Vol. 7 num Especial. – 2020. – P. 41 – 59.
226. Popovych I. The Structure, Variables and Interdependence of the Factors of Mental States of Expectations in Students' Academic and Professional Activities / I. Popovych, O. Blynova // The New Educational Review. – Vol. 55 num 1. – 2019. – P. 293 – 306.
227. Potter J. Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behavior / J. Potter, M. Wetherell. – London, 1987. – 256 p.

228. Prokhorov A. Cognitive states in educational activity of students: Structural-functional aspect / A. Prokhorov, A. Chernov, M. Yusupov // *Asian Social Science*. – Vol. 11 num 1. – 2015. – P. 213 – 218.
229. Prokhorov A. Cognitive States in the Process of Students' Intellectual Activity / A. Prokhorov, M. Yusupov, V. Plokhikh // *The New Educational Review*. – Vol. 41 num 3. – 2015. – P. 263 – 274.
230. Rokeach M. Stability and change in American value priorities / M. Rokeach, S. Ball-Rokeach // *American Psychologist*. – Vol. 44. – 1989. – P. 775 – 784.
231. Rotter J.B. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement: *Psychological Monographs* / J.B. Rotter // *General and Applied*. – Vol. 80 num 1. – 1966. – P. 1 – 28.
232. Rotter J.B. The development and applications of social learning theory: Selected papers / J.B. Rotter. – N.-Y. : Praeger, 1982. – 323 p.
233. Schaie K.W. Can decline in adult intellectual functioning be reversed? / K.W. Schaie, S.L. Willis // *Developmental Psychology*. – Vol. 22 num 2. – 1986. – P. 223 – 232.
234. Silvia P.J. Are the sources of interest the same for everyone? Using multi-level mixture models to explore individual differences in appraisal structures / P.J. Silvia, A.H. Robert, J.L. Templin // *Cognition and Emotion*. – Vol. 23 num 7. – 2009. – P. 1389 – 1406.
235. Skinner B.F. Recent issues in the analysis of behavior / B.F. Skinner. – Columbus, Ohio : Merrill Pub, 1989. – 62 p.
236. Small G. *Surviving the Technological Alteration of the Modern Mind* / G. Small. – N.-Y. : Harper Collins Publishers, 2008. – 152 p.
237. Smits I. *The Identity Style Inventory – Version 4: A Cross-National Study in Scale Development and Validation* / I. Smits, B. Soenens, M.D. Berzonsky, K. Luyckx, L. Goossens, H. Bosma // *Identity Style in Adolescents: Measurement and Associations with Perceived Parenting, Personal Well-Being, and Interpersonal Functioning* / I. Smits. – 2009. – P. 57 – 105.

238. Social learning theory [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://hlwiki.slais.ubc.ca/index.php/Social_learning_theory.
239. Tajefel H. An integrative theory of intergroup conflict / H. Tajefel, J.C. Turner // The social psychology of intergroup relations / Eds. by W.C. Austin and S. Worchel. – Montrey, Calif. : Brooks / Cole, 1979. – P. 33 – 47.
240. Thoman D. The resource replenishment function of interest / D. Thoman, J. Smith, P. Silvia // Social Psychological and Personality Science. – num 2. – 2011. – P. 592 – 599.
241. Tolman E.C. Behavior and Psychological Man: Essays in Motivation and Learning / E.C. Tolman. – University of California Press, 1958. – 286 p.
242. Vashchenko I. Features of socio-psychological adaptation of young people in the situation of migration / I. Vashchenko and etc. // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка ; Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 44. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2019. – С. 31– 53.
243. Waterman A.S. Identity as an Aspect of Optimal Psychological Functioning / A.S. Waterman // Adolescent Identity Formation, Sage Publications, Inc., 1992. – P. 50 – 72.
244. Zavatskyi V.Yu. Subjective well-being of personality: socio-psychological aspects / V.Yu. Zavatskyi, Yu.A. Zavatskyi, L.V. Spytska // Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. – Vol. 5, No. 1. – Ivano-Frankivsk : Precarpathian National University of Vasyl Stefanyk, 2018. – P. 114 – 119.
245. Zinchenko S. Grosheva Automatic collision avoidance system with many targets, including maneuvering ones / S. Zinchenko, P. Nosov, V. Mateichuk, P. Mamenko, I. Popovych // Bulletin of university of Karaganda. – Vol. 96 num 4. – 2019. – P. 69 – 79.

Наукове видання

**Блискун Олена Олександрівна
Завацька Наталія Євгенівна
Тоба Маріанна Василівна
Комар Таїсія Василівна
Лукашов Олександр Олександрович**

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ
РЕІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДІ В УМОВАХ
ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СОЦІУМУ**

Монографія

Оригінал-макет *І.Є. Жигаренко*

Підписано до друку 28.02.2023 р.
Формат 60×841/16 Папір типограф. Гарнітура Times.
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 13,6 Обл.-вид. арк. 15,4
Тираж 300 прим. Вид. № 75. Замов № _____. Ціна договірна.

Видавництво Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля
Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК № 1620 від 18.12.2003
Адреса видавництва: 01042, м. Київ, вул. Іоанна Павла II, 17.
e-mail: uni.snu.edu@gmail.com; <http://www.snu.lg.ua>